

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Електронско издање

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаџи

Руководилац издавачке делатности
Проф. др Бојана Димитријевић

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ
Департман за социологију

Редакција
Годишњаџа за социологију
Проф. др Драгана Захаријевић, секретар
Проф. др Бранислав Стевановић
Проф. др Данијела Гавриловић
Проф. др Горана Ђорић
Доц. др Гордана Стојић, секретар
Доц. др Јелена Петковић, заменик секретара

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Ћирила и Методија 2

godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Од 2005. до 2011. године *Годишњаџа за социологију* је излазио једном годишње. Од 2012. године објављују се две свеске годишње.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 316

ISSN 1451-9739

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Година XI/14-15 (2015)

Ниш, 2016.

PERIODIKA

Series
Annuals

Faculty of Philosophy, Niš
Department of Sociology

Annual Report – Sociology

Editorial Board
Dragana Zaharijevski, Editor
Branislav Stevanović
Danijela Gavrilović
Gorana Đorić
Gordana Stojić, Secretary
Jelena Petković, Deputy Secretary

Address
Faculty of Philosophy, Niš
18000 Niš
Ćirila i Metodija 2

godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Copyright © Faculty of Philosophy, Niš

САДРЖАЈ

Јасмина С. Петровић Урош В. Шуваковић СОЦИЈАЛНА ДИСТАНЦИРАНОСТ СТУДЕНАТА СРБИЈЕ, МАКЕДОНИЈЕ И БУГАРСКЕ У ОДНОСУ НА РОМЕ.....	7
Данијела Гавриловић Драгана Стјепановић Захаријевски ВРЕДНОСНИ СТАВОВИ СТУДЕНАТА – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА БУГАРСКА, МАКЕДОНИЈА, СРБИЈА.....	23
Весна Милтојевић ЧЛАНСТВО У ЕКОЛОШКИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА КАО ОБЛИК ЕКОЛОШКОГ АКТИВИЗМА СТУДЕНАТА.....	35
Зорица Марковић Јасмина Недељковић СОЦИЈАЛНА ДИСТАНЦА И СТЕРЕОТИПИ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ ПРЕМА РОМИМА И МОГУЋНОСТИ ЊИХОВОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА	49
Снежана Попић МЛАДИ У СРПСКИМ ЕНКЛАВАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ.....	67
Борис Д. Илић ЕСТЕТИКА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НОВОГ ТАЛАСА У СОЦИО-КУЛТУРНОМ ОКРУЖЕЊУ	87
Анита М. Низић СОЦИО-КУЛТУРНИ АСПЕКТИ СНОБИЗМА И ЊЕГОВО МАНИФЕСТОВАЊЕ МЕЂУ САВРЕМЕНИМ ХИПСТЕРИМА	101
ПРИКАЗИ	
Александра Ђурић Миловановић О ПРОТЕСТАНТИЗАЦИЈИ РОМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	117
IN MEMORIAM МИОМИР ИВКОВИЋ.....	121

CONTENTS

Jasmina Petrović Uroš Šuvaković SOCIAL DISTANCE OF STUDENTS FROM SERBIA, MACEDONIA AND BULGARIA CONCERNING ROMA PEOPLE.....	22
Danijela Gavrilović Dragana Stjepanović Zaharijevski VALUE JUDGMENTS OF STUDENTS – A COMPARATIVE ANALYSIS OF BULGARIA, MACEDONIA AND SERBIA.....	34
Vesna Miltojević MEMBERSHIP IN ENVIRONMENTAL ORGANIZATIONS SUCH AS STUDENTS' ENVIRONMENTAL ACTIVISM.....	48
Zorica Marković Jasmina Nedeljković SOCIAL DISTANCE, YOUNG PEOPLE STEREOTYPES OF ROMA PEOPLE AND POSSIBILITIES OF OVERCOMING.....	66
Snežana Popić YOUTH IN SERBIAN ENCLAVES IN KOSOVO AND METOHIJA.....	85
Boris D. Ilić AESTHETICS OF THE YUGOSLAV NEW WAVE IN SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT	99
Anita D. Nizić SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF SNOBBERY AND ITS MANIFESTING AMONG CONTEMPORARY HIPSTERS.....	114
REVIEWS	
Aleksandra Đurić Milovanović ABOUT THE PROTESTANTISATION OF SOUTHEAST SERBIA ROMAS	117
IN MEMORIAM MIOMIR IVKOVIĆ	121

Јасмина С. Петровић

УДК 316.728(=163.41):316.64-057.87

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

Оригинални научни рад

Урош В. Шуваковић

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Косовска Митровица

СОЦИЈАЛНА ДИСТАНЦИРАНОСТ СТУДЕНАТА СРБИЈЕ, МАКЕДОНИЈЕ И БУГАРСКЕ У ОДНОСУ НА РОМЕ¹

Апстракт: У раду су представљени налази истраживања социјалне дистанце према припадницима ромске етничке групе. Реч је компаративном приказу резултата више истраживања на студентској популацији. Најпре, реч је о истраживању реализованом на универзитетима у Нишу, Битољу и Великом Трнову, потом и о испитивањима спроведеним у више временских тачака на популацији студената Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Универзитета у Београду. Утврђено је да се дистанцираност према Ромима јавља као константа у свим испитиваним популацијама и временским тачкама, као и да је испољена готово у свим посматраним социјалним релацијама, при чему је она неједнака код студената различитих универзитета и варира у различитим тачкама временског пресека. Евидентно је да етнокласна позиција Рома у региону погодује обнављању ланца социјалне искључености, која се манифестује и кроз релативно високе скорове етничке дистанце већинског становништва чак и у његовом најобразованијем сегменту.

Кључне речи: Роми, социјална дистанца, међуетнички односи, скала социјалне дистанце, студенти, истраживања у Србији, Бугарској, Македонији.

¹ Рад је резултат сарадње истраживача у оквиру научно-истраживачких пројеката ОИ *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013) и ИИИ *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (47023) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Уводна разматрања

Испитивање социјалне дистанце према Ромима важно је, не само због тога што је реч вероватно о једној од највећих мањинских етничких група у Европи², него и због тога што је реч о високо депривираној етничкој заједници, али и социјалној групи (Јакшић, Вашић 2005: 9). Таква испитивања додатно попримају смисао имајући у виду да однос већинског становништва према овој етничкој групи представља лакмус папир могућности за социјалну интеграцију које су на располагању најсиромашнијим и маргинализованим друштвеним групама у сваком друштву. Јер, „[р]азмере страдања у неком друштву увек можете да проверите на мањинским заједницама, а Роми су свуда мањина“ (Burhan, према Јакшић, Вашић 2005: 84).³ Животне околности Рома јесу скрајнутост на маргине европских друштава, ниска образовна структура, мале шансе за запослење и непостојање прилике да досегну просечни животни стандард шире заједнице, и то не само у поређењу са већинским народом, него и са другим мањинским етничким групама (нпр. Grzymała-Moszczyńska et al 2013: 490; Filcak 2013: 573–574; Preoteasa 2013: 708 и др). Истраживање на општој популацији у Литванији из 2008. је показало да чак 69,2% испитаника (повећање од 1% у односу на претходну годину) не би желело да види Роме као своје суседе (према Woolfson 2010: 550). Цинголани у свом раду „Добар румунски Циганин гледа према кући“ анализира политику италијанских власти у односу на имигранте из ове етничке заједнице, указујући на четири оквира на којима се она заснива: Роми се разматрају као починиоци кривичних дела, као група која је радикално другачија и тешка за интеграцију, са тако неповољним положајем да да је тешко да јој се помогне и као група са „невидљивом присутношћу“ (Cingolani 2013: 1463) Егзистенција највећег дела ове етничке групе одвија се у гетоу, на сегрегираном простору, у коме ретко свакодневно комуницирају са припадницима већинског народа (Ślezak, Šakaја 2012). Низак је ниво обухвата ромске популације социјалном и здравственом заштитом као и образовним системом. Свему треба додати и готово потпуно одсуство учешћа у политичком и јавном животу земаља у којима живе. Налази неких аутора повезују пораст сиромаштва и маргинализације Рома са падом европских реалсоцијалистичких режима (Ruzicka 2013: 504, 505), утврђујући на истраживању ромске популације у посткомунистичкој Албанији пад образовности и снажну корелацију између необразованости и њиховог сиромаштва (Sokolі

² Према неким проценама има их око 12 милиона, иако тај број није могуће тачно утврдити имајући у виду неретку праксу етничке мимикрије приликом изјашњавања о етничкој припадности, као и сталне миграције.

³ Истине ради у савременој Европи и мигранти из северне Африке или земаља Блиског, Средњег и Далеког Истока представљају такође мањинске заједнице на којима се може проверити размера страдања у европским друштвима, што потврђује и најновија избегличка криза, но то ипак није предмет овог рада.

2011: 232). Мађарски истраживачи су закључили да су искључивању из образовања поготово изложене жене, тврдећи да „школа код Ромкиња једва заслужује да буде поменута. Доживљавање зрелости значи проналажење партнера и, након врло кратког времена, рађање“ (Husz 2013: 655).

Ситуација на Балкану је још тежа. Не само да су сиромашни, већ најсиромашнији међу сиромашнима, неретко с ресурсима испод граница неопходних за елементарну егзистенцију, коју одржавају захваљујући „уметности преживљавања“ (Bašić, Jakšić 2005). Ако се томе дода и низак социјални капитал (Škorić, Kišjuhas, Škorić 2014), онда има пуно смисла утврдити расположење већинске популације да такву ситуацију промени, за почетак и кроз спремност на ступање у блиске или мање блиске социјалне односе. Посебну тежину има повремено утврђивање дистанцираности испољене од будућих најобразованијих друштвених актера, у блиској будућности креатора јавних политика, па и оних који ће доносити мере за ублажавање сиромаштва и социјалне искључености, односно мера социјалне интеграције маргинализованих група становништва. Не мање важна чињеница је да студенти истовремено представљају најобразованији део друштва који треба да у блиској будућности постане носилац друштвеног развоја, ширења демократског културног обрасца и идеја толеранције.

Ромске етничке заједнице никада нису биле у ратном, политичком или каквом другом сукобу са већинским становништвом у друштвима у којима живе. Напротив, увек су делиле „судбину“ већинског народа у одсудним историјским тренуцима. Па ипак, одбојност већинског становништва према Ромима јесте константа, нипошто ситуационо изазвана нетрпељивост, реактивног типа, настала у сплету историјских околности, какав је случај код дистанцираности у односу на етничке заједнице које су биле у међусобном политичком, или драстичнијем, ратном сукобу.

О могућем пореклу дистанцираности испољене према Ромима слаже се већина истраживача. Она происходи из њиховог неповољног „субкласног“, „субпролетерског“ положаја (Митровић 1990; Миладиновић 2008; Лазар 2005; Mantarova, Zaharieva 2007; Шуваковић, Петровић 2014). Одржавању таквих социјалних позиција доприноси околност да Роми остају изван могућности коришћења канала социјалне покретљивости и „озбиљнијег социјалног организовања у циљу промене властитог социјалног положаја“ (Тодоровић, 2007: 97). Социјална искљученост на свим нивоима социјалне партиципације и коришћења социјалних ресурса и сиромаштво (тачније: беда) обнављају стереотипну слику о овој етничкој заједници (в. нпр. Váradí 2011: 638). Томе свакако доприносе и поједине културне особености, између осталог, тежња Рома ка очувању етнички чистих бракова, коју истраживачи наводе као да једну од најважнијих, ако не и најважнију карактеристику идентитета ромске популације (Ђорђевић 2004).

Дистанца према Ромима је традиционално високо изражена. Није сувишно указати да када је реч о Ромима постоји правилност у повећаном дистанцирању, што је један од најстабилнијих налаза у испитивању међуетничке удаљености и то не само у Србији већ и шире, на подручју Балкана (Mantogova, Zakharieva 2007; Иванов 2008; Георгијевски 2006). Традиционално изражена дистанца бележена је у свим истраживањима, независно од примењене методологије (видети нпр. Лазар 2005; Митровић 1996; Миладиновић 2008; Šlezak, Šakaја 2012). Другим речима, егзистенција на маргини друштва и изван институција, укупни социјални статус ромске етничке групе у реалном друштвеном простору, уз укоренење стереотипе већинских народа о овој етничкој групи (Lazar 2005: 263), водили су константном дистанцирању од њених припадника каткад „исказаном и у отвореној агресивности“ (Митровић 1996: 815), упркос чињеници да су Роми током историје делили судбину већинских народа на Балкану, па и у Србији укључујући ту и судбину етничког чишћења на Косову и Метохији 1999. године (Шуваковић, Петровић 2010: 224).

Дакле, укупност егзистенцијалних и социјалних пракси у којима се одвија живот већине припадника ромске етничке групе води ка формирању тврдокорних стереотипних ставова. Дистанца се, пак, изнова подупире стереотипима, из чега проистиче зачарани круг нимало завидног социјалног положаја ромске популације, независно од резиденцијалне државе. Није неважно указати на чињеницу да је константна негативна медијска слика о ромској етничкој групи само додатно доприносила да се установљени образац опажања ове етничке заједнице од већинских народа упорно одржава. Када је реч о стереотипима који се везују за ромску популацију, у низу истраживања утврђени су слични атрибути који су јој приписани. Тако, Роми су неретко сагледани као прљави, лењи, примитивни, назадни, прости, склони крађама итд. (Kuzmanović 1993; Puhalo 2013; Turjačanin 2004; Šlezak, Šakaја 2012), но, како истиче Божидар Јакшић, „[с]лика о Ромима ипак није једнострана. Грађани им приписују и позитивне и негативне особине, мада негативне преовлађују“ (Jakšić 2002: 336; Миладиновић 2008: 421).⁴

⁴ Треба истаћи да је у више истраживања забележено да хетеростереотипи о Ромима поред негативних особина садрже и позитивне атрибуте. На пример у истраживању спроведеном на ученичкој популацији, Маријана Франческо са сарадницима установила је да хетеростереотип о Ромима садржи следеће атрибуте: воле музику, весели, прљави, музикални, неваспитани и несрећни (Frančesko i dr. 2005: 174). Такође, у испитивању опште популације Србије (укључујући и Војводину) старије од 18 година установљено је да хетеростереотип о Ромима укључује како негативне, тако и позитивне особине. Изнад половице су прихваћене следећи атрибути: лењи, сувише бучни, свадљиви, лукави, превртљиви, користољубиви, не поштују законе, алкави, некултурни, толерантни према другим нацијама, религијски толерантни, гостољубиви, темпераментни, весели, музикални (Ђуровић 2001: 87).

Методолошке напомене

Испитивање студентске популације Универзитета у Косовској Митровици обављено је у четири временска интервала: 2009, 2012, 2013. и 2014. године. За прикупљање података примењен је метод испитивања, на квотном узорку од 5% укупне студентске популације. Узорком је било обухваћено свих 10 факултета у саставу Универзитета у Приштини, док су квоте одређиване у односу на факултете на којима испитаници студирају, пол и годину студија. Студентска популација Универзитета у Београду, истраживана је 2010. и 2014. по истом моделу узорковања, с тим што је реч о двостепеном квотном узорковању, чиме је обезбеђивано присуство свих групација факултета (друштвено-хуманистичка, природно-математичка, медицинска и техничко-технолошка), из којих су у узорак бирани студенти из најмање две високошколске установе.

Испитивање етничке дистанце студената Универзитета у Нишу, Битољу и Великом Трнову реализовано је кроз истраживање *Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану*. Изведено је крајем 2012. и почетком 2013. године на узорку 2208 јединица.⁵ Узорак је формиран кроз три подузорка са идентичним бројем испитаника у регионалним и универзитетским центрима. Реч је о узорку суб кластер типа, осмишљеном тако да се на нивоу подузорака за сваки од наведених универзитетских центара, начином одабира јединица у сваком сегменту узорковања обезбеди присуство студената са одређеним социодемографским обележјима од значаја за испитивани проблем (професионално-образовни профил, година студија). Присуство група испитаника према другим особеностима популације од значаја за само истраживање, обезбеђено је процедуром случајног бирања у свакој етапи стварања узорка, као и уважавањем пропорција које се односе на удео студената у појединим групацијама факултета, као и њихове бројности на појединим факултетима унутар групација (Petrović 2014: 13).⁶

За мерење саме етничке дистанце коришћен је класичан инструмент – Богардусова скала, концептуално осмишљен тако да „мери“ осећање блискости /удаљености у односу на етничку групу према којој се испитује однос у одређеном друштвеном миљеу. Оригинални инструмент (Bogardus 1925: 216–226) је за ову прилику модификован према специфичностима студентске популације, којој су понуђени социјални односи о којима постоји реално искуство испитаника. У свим реализованим испитивањима у инструменту је било предвиђено седам социјалних односа са припадницима других нација: да ста-

⁵ Узорак је планиран на 2400 испитаника.

⁶ Шире о избору јединица из основне популације видети у тексту о узорку, инструменту и теренској реализацији истраживања видети у тексту Ј. Петровић (2014: 11-16).

лно живи у мојој земљи, да живи у мом граду, да живи у мом суседству, да студира на истом факултету, да ми буде професор/ асистент на факултету, да ми буде пријатељ и да се забављам/ будем у браку с њим/њом. Изузетак су истраживања из 2009. и 2010. године (на популацији студената Универзитета у Косовској Митровици и Универзитета у Београду), у којима није било понуђене релације о прихватању суживота у истом граду с припадником одређеног народа/етничке заједнице, а у којима се налазила опција „Да се забавља/ буде у браку с мојим братом, сестром“

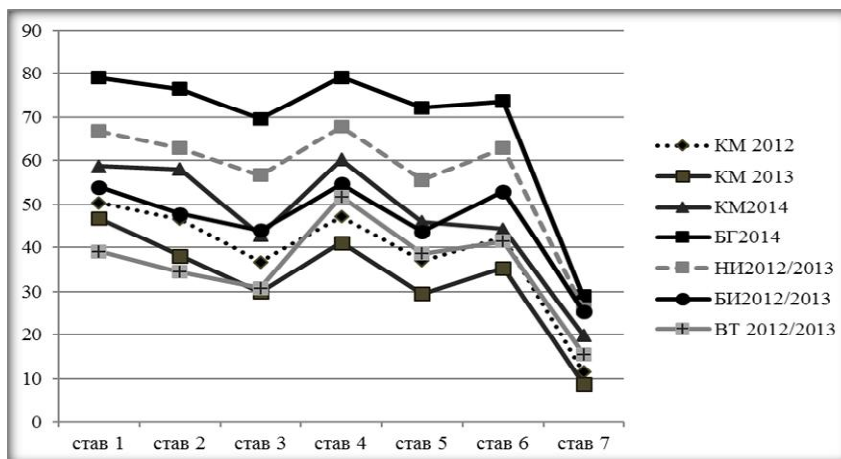
У истраживањима изведеним на популацији студената Универзитета у Косовској Митровици и Универзитета у Београду испитиван је однос према 21 нацији, укључујући и све оне које су биле конститутивне у некадашњој заједничкој држави СФР Југославији. На популацији студената Универзитета у Нишу, Битољу и Великом Трнову испитиван је однос према 12 нација – већинским народима али и најбројнијим етничким мањинама или етничким заједницама према којима је културолошки и историјски релевантно испитивање дистанце.

Сваки од предложених односа било је могуће прихватити или одбаци-ти, а укупан скор дистанце за испитивану популацију је рачунат као просечна вредност скорова за сваког испитаника насталих сабирањем броја одбијених релација понуђених у инструменту (с теоријским распоном од 0 до 7).

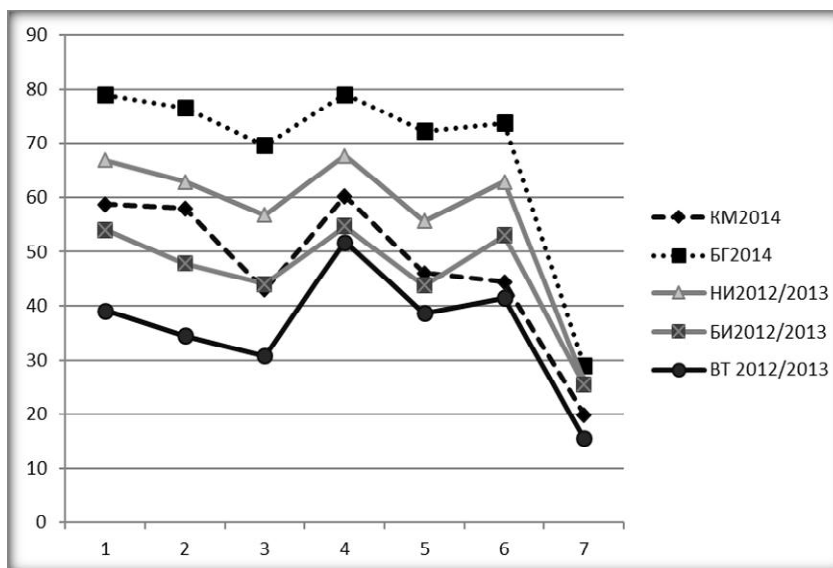
Приказ резултата истраживања

Резултати испитивања етничке дистанце према Ромима у више временских тачака, изведеног на студентској популацији, упућују на постојање умерене па до изразитије одбојности према овој етничкој групи. Компарирањем налаза запажа се да су у просеку српски студенти у два од три посматрана универзитетска центра отворенији за сарадњу са Ромима, него ли што су то њихове колеге из Македоније и нарочито Бугарске (Графикон 1). Најмању дистанцираност у понуђеним релацијама исказују студенти Универзитета у Београду, који у просеку одбијају нешто чешће од две од укупно седам понуђених социјалних релација, док су најрадикалнију одбојност показали студенти Универзитета у Великом Трнову.

Графикон 1. Укупни скор етничке дистанце према Ромима на универзитетима у Нишу, Битољу, Великом Трнову, Косовској Митровици и Београду у свим испитивањима

Графикон 2. Укупни скор етничке дистанце према Ромима на универзитетима у Нишу, Битољу, Великом Трнову, Косовској Митровици и Београду у испитивањима с идентичним инструментом

Студенти на једином српском универзитету на Косову и Метохији исказују знатно већу дистанцираност у односу на Роме него њихове колеге који студирају на остала два универзитета у Србији. Постотак студената који прихватају најслабију друштвену везу с припадницима ромске етничке групе исказану ставом „да живи у мојој земљи“ у све три временске тачке креће се у распону од 46,7% па до 58,7%. Дистанцираност студената у јужној српској покрајини се повећава када је реч о блиским релацијама. Она постепено расте када је реч о суживоту у истом граду и суседству. Међутим, професионални однос у виду студирања на истом факултету испитивана популација у мањем обиму одбија него ли суседске односе и живот у истом граду. У испитивању из 2014., студенти Универзитета у Косовској Митровици су спремнији да Роме прихвате за колеге на свом факултету, него да пристану на било коју другу социјалну релацију с њима, укључујући и живот у истој држави. Овај налаз се понавља и у осталим временским тачкама испитивања исте популације, с тим што респонденти мању дистанцираност показују само у односу на суживот у истој држави. Податак који није карактеристичан само за истраживања студентске популације, него и за испитивања која укључују општу популацију, јесте да се код професионалних и других социјалних контаката који подразумевају односе субординације (у случају испитиване популације је то било не/прихватање припадника других народа као асистента и професора на свом факултету), појављује значајно веће дистанцирање, него ли када је реч о контактима у домену приватних релација или формалних контаката које не подразумевају хијерархијски однос (надређености) – видети табелу 1 и табелу 2.

Табела 1. Приказ фреквенција прихватања понуђених релација на Богардусовој скали (истраживање на Универзитету у Косовској Митровици 2009. и Универзитету у Београду 2010. – налаз у %)

Година и Универзитет на коме је обављено истраживање	ставови којима је мерена етничка дистанца према Ромима							укупни скор дистанце
	став 1	став 2	став 3	став 4	став 5	став 6	став 7	
КМ 2009	61.8	49.6	63.3	45.9	49.6	15.1	14.5	4,04
БГ 2010	50,4	46,5	36,7	47,1	37,0	42,3	11,5	2,30

1. Да живи у мојој земљи
2. Да живи у мом суседству
3. Да студира на истом (факултету)
4. Да ми буде професор, асистент, на Факултету
5. Да ми буде пријатељ
6. Да се забавља/ буде у браку с мојим братом, сестром
7. Да се забављам, будем у браку с њим/њом

Табела 2. Приказ фреквенција прихватања понуђених релација на Богардусовој скали (истраживања на универзитетима у Косовској Митровици (2012, 2013, 2014), Београду (2014) Нишу, Битољу и Великом Трнову (2012/2013) – налаз у %)

Година и Универзитет на коме је обављено истраживање	ставови којима је мерена етничка дистанца према Ромима							укупни скор дистанце
	став 1	став 2	став 3	став 4	став 5	став 6	став 7	
КМ 2012	50,4	46,5	36,7	47,1	37,0	42,3	11,5	4,28
КМ 2013	46,7	38,1	29,9	41,1	29,5	35,4	8,8	4,69
КМ2014	58,7	58,0	42,9	60,2	46,0	44,3	19,9	3,70
БГ2014	79,0	76,5	69,6	79,1	72,2	73,7	28,9	2,25
НИ2012/2013	66,8	62,8	56,7	67,7	55,6	62,8	26,0	3,02
БИ2012/2013	54,0	47,8	44,0	54,7	43,7	53,0	25,4	3,77
ВТ 2012/2013	39,1	34,5	30,8	51,8	38,6	41,4	15,5	4,45

1. Да живи у мојој земљи
2. Да живи у мом граду
3. Да живи у мом суседству
4. Да студира на истом (факултету)
5. Да ми буде професор, асистент, на Факултету
6. Да ми буде пријатељ
7. Да се забављам, будем у браку с њим/њом

У домену најблиских контаката са Ромима, испитаници који студирају на Косову и Метохији, када је реч о пријатељским релацијама не исказују превелику отвореност, у поређењу с њиховим колегама са других универзитета у Србији, но постотак испитиване популације која не испољава задршку према овој етничкој групи није падао испод 1/3 испитаних студената, ни у години када је дистанца била најнижа.

Ступање у интимне релације са Ромима (забављање, ступање у брак), као и у случају осталих посматраних група испитаника, најређе је прихваћен социјални однос. Наиме, у свим испитиваним временским тачкама, удео студената са Универзитета у Косовској Митровици који прихватили брачну заједницу са Ромом/Ромкињом, не прелази 1/5, а најчешће се креће између 10 и 15%.

Сагледавање укупног скорa етничке етничке дистанце према Ромима добија пун смисао, када се посматра у поређењу са испољеном удаљеношћу/блискошћу од других етничких група, поготову са онима са којима деле или су делили исти социјални простор. У поређењу са другим народима који су живели у бившој заједничкој земљи (СФРЈ), припадници ромске етничке групе, у свим мерењима дистанце од 2009. године на популацији студената који уче на једином српском универзитету на Косову и Метохији, заузимали су два пута седмо и по једном четврто и пето место.

Студенти Универзитета у Нишу у просеку одбијају три социјална односа од седам понуђених. Две трећине испитаних са овог универзитета прихвата Роме за суживот у истој држави, док се постотак расположених за живот у истом граду и суседству са њима смањује. Када је реч о студирању на истом факултету, нишки студенти имају најмање задршке према Ромима, јер 67,7% испитаника пристаје да за колегу на високообразовној институцији има припадника ромске етничке заједнице, што је и највиши постотак прихватања свих понуђених релација, изузев брака. Занимљиво је да се међу нишким студентима наведени образац дистанцирања углавном понавља и према другим народима или етничким заједницама, што оправданим чини трагање за разлозима. Отуд и дилема: „[да] ли је по среди сазнање студената о томе да је данас нужна и пожељна размена студената на различитим високошколским установама и да се она не сме доводити у питање због етничке нетрпеливости, или је по среди опажање да није реч о типу блиских социјалних релација“ (Петровић, Миладиновић 2014: 256), за коју треба тражити разрешење у новом истраживању

Најмањи ступањ склоности ка успостављању социјалних односа с Ромима студенти Универзитета у Нишу показали су у случају прихватања припадника поменутих етничке заједнице за свог асистента или професора на факултету и брачног партнера. За професора или асистента Рома би прихватило 55,6% студената, док за брачне partnere постотак оних који исказују етничку толеранцију пада на тек нешто више од четвртине (26%) испитаних респондентата са нишког универзитета. Иако је реч о доста високој дистанцираности према Ромима, непристајање на брачну релацију међу студентима са овог универзитета представља једну од најмање изражених (уз ону забележену међу студентима у српској престоници и онима који студирају на Универзитету у Битољу).

Испитаници са Универзитета у Београду, од свих посматраних студентских популација испољавају, како је већ речено, најмању дистанцираност према Ромима. Скоро 4/5 студената прихвата припаднике ове етничке заједнице као становнике властите земље (79%) и готово идентичан удео њих нема ништа против да студира са колегама Ромима (79,1%). Наклоњеност Ромима и пристајање на друге социјалне односе опада када су по среди други социјални контакти. За студенте који студирају у српској престоници, најмање прихватљива релација, уз брачну, јесу суседски односи са Ромима, на које пристаје 69,6% испитаника, дакле, ређе него што би их прихватила за пријатеље (73,7%). Разлог због кога су суседски односи с Ромима у овој популацији, као и у другим испитиваним групама студената (па и у многим другим истраживањима), неретко мање пожељни него за знатно блискији пријатељски контакт, вероватно је могуће потражити у структури самог стереотипа. Наиме, према извештајима различитих истраживања стереотипа, неколико је особина које се учестало приписују Ромима. Роми се као народ веома често означавају као прљави и склони крађама, што их свакако не квалификује као

добре комшије. Надаље, када је реч о истраживањима дистанце у Србији и региону, генерално посматрано, суседски односи нису тако пожељна релација са припадницима многих других народа. Разлоге за неприхватање „других“ за суседске односе треба вероватно тражити у особености културе свакодневног живота у Србији и региону, где неговање такве врста релација има вишеструку функцију. Добре комшије нису само они у чијој близини се станује, него неретко представљају и пријатеље и ослонац у многим деликатним тренуцима просечног појединца, нарочито у малим и сиромашним срединама, где суседска солидарност замењује или допуњава слабо развијен систем социјалних услуга.

Брачне односе с Ромом/Ромкињом прихватило би 28,9% студената, што је најнижа дистанца у пољу најблиских социјалних релација, дакле у „зони највеће интимности“ (Миладиновић 2007), која је забележена у истраживањима чији налази се представљају.

Студенти Универзитета у Битољу, према укупном скору етничке дистанце и профили дистанцирања, веома наликују студентима који уче на једином српском универзитету на Косову и Метохији. Карактеристично за истраживану популацију македонских студената јесу најмање варијације у постотку студената који не/прихватају све понуђене релације (изузев брачне) – највећа разлика је 9%. Нешто више од половине испитаних (54%) изјашњава се за суживот у заједничкој држави, што је једна од релација (уз студирање на истом факултету са 54,7%) у којима је испољен највиши степен етничке толеранције. Студентска популација, поред брака, најмање прихвата Роме за своје асистенте или професоре (43,7%), као и за суседе (44%). Дистанцираност у зони интимних односа поново показује велики дисконтинуитет у односу на добијене ставове о спремности за прихватање других релација, па и студенти Универзитета у Битољу, најмање преферирају Роме у пољу најблиских односа – 25,4% их прихвата као потенцијале брачне партнере.

Добијени резултати овог истраживања се донекле разликују у односу на резултате истраживања спроведеног на популацији младих у Македонији 2003. године, када су млади Македонци исказали изразитију етничку дистанцираност према Ромима. Поређења ради, Роме је за грађане своје земље тада прихватало 43,3% испитаних, за пријатеље 21,9%, а као брачног партнера за свог блиског рођака свега 2% испитане омладине македонског етничког порекла (шире о томе Georgijevski 2006: 183, 184).

У поређењу са својим колегама са универзитета у Србији и Македонији, студенти Универзитета у Великом Трнову испољавају најизразитију етничку дистанцу према Ромима. Тако, свега 39,1% бугарских студената жели Роме као становнике властите земље, а још мањи удео студената жели суживот са њима у граду (34,5%) или суседству (30,8%). У надполовичном уделу (51,8%), студенти који студирају у Великом Трнову једино пристају да са Ромима студирају на истом факултету. За пријатеље Роме прихвата 41,4% ових студената

та, док на брак са Ромом/Ромкињом пристаје свега 15,5% бугарских студената. Добијени подаци су веома слични налазима из 2007. добијеним на испитивању опште популације, када је на суседске односе са Ромима пристало 38,6% испитаника, а на прихватање Рома/Ромкиње као члана породице свега 11,9% испитаника из испитивања јавног мњења на узорку опште популације (Mantarova, Zakharijeva, 2007: 268). Порекло наглашене дистанцираности према Ромима, као и према осталим народима, треба тражити како у дугогодишњој политици према мањинама коју је водила бугарска држава, тако и у актуелним политичким и економским околностима ове земље. О томе говоре и подаци о етничкој дистанци која је у свим испитиваним димензија највиша према Ромима и имигрантима из неевропских земаља (исто: 267).

Закључна разматрања

Истраживањем је утврђено да се социјална дистанцираност према Ромима јавља као константа у свим испитиваним студентским популацијама и временским тачкама. Она је је испољена готово у свим посматраним социјалним релацијама, при чему је она неједнака код студената различитих универзитета и варира у различитим тачкама временског пресека код поновљених истраживања. Налази добијени код примене идентичног инструмента показују да најмању спремност за сарадњу с Ромима у свим социјалним релацијама испољавају студенти Универзитета у Великом Трнову (са просечним скором дистанце на свим ајтемима од 4,45), док су њихове колеге који студирају у српској престоници најтолерантнији према овој етничкој групи (2,25). Студенти Универзитета у Битољу (3,77) и Косовској Митровици (3,70), показују сличан степен (не)трпељивости према Ромској популацији. Према утврђеној дистанци, студенти Универзитета у Нишу се налазе између између утврђених минималних и максималних вредности скорa укупне дистанце (3,02).

Упркос утврђеним разликама међу студентима различитих универзитета, налази упућују на неколико закључака који потврђују неке од наших хипотеза на којима је темељено истраживање: 1) социјална дистанца према Ромима у свим испитиваним популацијама најочигледнија је у домену најблискијих социјалних релација – спремности на брачну заједницу са припадницима ромске популације; 2) постоји стабилна повезаност социјалне дистанцираности и преовлађујућих етничких стереотипа, што је манифестно у изразитој неспремности студената у све три државе за успостављање суседских односа са Ромима; упркос чињеници да је пријатељство релација која спада у блискији социјални однос, испитивана популација показује већу склоност да пристане на овај тип односа него ли да прихвати Роме као суседе. То се може тумачити и одређеном хипокризијом присутном код студента: „начелно“ прихватање пријатељства са Ромима је друштвено прихватљиво, коректно пона-

шање, премда „ја конкретно“ немам међу њима пријатеља, док је с друге стране прихватање суседства много мање начелно, с обзиром да на избор суседа тешко да може да се утиче, као и на вероватноћу да се ромска породица настани у суседству. Истовремено, Роми су опажани с низом непожељних особина (како је утврђено у бројним истраживањима стереотипа), стога и непожељни у комшилуку; 3) премда су студенти релативно толерантни у прихватању Рома за своје колеге на факултетима на којима студирају (у односу на просечну дистанцираност у свим испитиваним релацијама), они знатно мању спремност исказују да за свог наставника имају припадника ромске етничке групе. Један од разлога би се могао тражити не само у чињеници да се у односима надређености нерадо виде „други“ (што показују и налази других истраживања), него и у разумевању специфичне и деликатне улоге наставничке професије у процесу образовања, као и стереотипном пресликавању просечног образовног статуса Рома на слику о потенцијалном предавачу који припада тој етничкој групи.

Из свега реченог намеће се закључак да етнокласна позиција Рома у региону и преовлађујући стереотипи погодују обнављању ланца социјалне искључености, која се манифестује и кроз релативно високе скорове етничке дистанце већинског становништва чак и у његовом најобразованијем сегменту.

Литература

- Bogardus, E. S. (1925) „Measuring Social Distances“, *Journal of Applied Sociology* (9): 216–226.
- Váradi, L. (2011) „Prejudice Against The Roma Among Hungarian Teenagers – Understanding The Role Of The Social Context“ in *ESA 10th Conference Social Relations in Turbulent Times*, Abstract Book, 638. Geneva, 7–10 September: European Sociological Association, University of Geneva & Swiss Sociological Association.
- Georgievski, P. (2006) „Etnička distanca u Makedoniji“ u *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnost regionalne i evropske integracije* (Lj. Mitrović, D. B. Đorđević, D. Todorović прир.), 177–198. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- Grzymała-Moszczyńska J, Barzykowski K, Grzymała-Moszczyńska H, Kosno M, Dzida D. (2013) „Roma Minority in Polish Educational System – Social Context“ in *ESA 11th Conference Crisis, Critique and Change*, Abstract Book, 490. Torino, 28–31th August: European Sociological Association, University of Turin: Department of Culture, Politics and Society.
- Đorđević, D. B. (2004) „Romanipen – osnova kulturne politike i saradnja balkanskih Roma“ u *Modeli kulturne politike u uslovima multikulturnih društava na Balkanu i evrointegracionih procesa* (Lj. Mitrović, D. B. Đorđević, D. Todorović, прир.), 125–134. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

- Ђуровић, В. (2001) „Сociјална и етничка дистанца према Ромима у Србији“, *Kultura* 103/104: 77–96.
- Иванов, Ј. (2008) „Међуетнички односи на Балкану у светлу етничке и конфесионалне дистанце“ у *Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану* (Д. Ђорђевић и Д. Тодоровић ур), 59–75. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Јакшић, В. (2002) „Romi između diskriminacije i integracije. Društvene promene i položaj Roma“, *Filozofija i društvo* XIX–XX: 333–355.
- Јакшић, В., Башић, Г. (2005) *Уметност преживљавања. Где и како живе Роми у Србији*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Кузмановић, Б. (1993) „Стереотипије о Ромима и етничка дистанца“ у *Друштвене промене и положај Рома*, 149–158. Београд: САНУ; Институт за социјалну политику.
- Лазар, Ж., Коковић, Д. (2005) „Етничка дистанца у Војводини – резултати истраживања“, *Социолошки преглед* XXXIX (3): 251–264.
- Mantarova, A., Zakharijeva, M. (2007) „Ethnic Tolerance in Bulgarian Society“ у *Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана* (Љ. Митровић, ур.), 265–276. Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Миладиновић, С. (2007) „Национални идентитет у зони највеће дистанце“ у *Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана* (Митровић, Љ. ур), 117–129. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Миладиновић, С. (2008) „Етничка и социјална дистанца према Ромима“, *Социолошки преглед* XLII(3): 417–437.
- Митровић, А. (1990) *На дну: Роми на границама сиромаштва*. Београд: Научна књига.
- Митровић, А. (1996) „Положај Рома у друштву – Могући приступ истраживању ромске популације“ у *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (М. Мацура и В. Становчић, ур.), 807–818. Београд: САНУ.
- Петровић, Ј. (2010) „Међуетнички односи на Косову и Метохији посматрани кроз призму етничке дистанце“ у *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књига 4. (У. Шуваковић, ур.), 707–724. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Петровић, Ј., Миладиновић, С. (2014) „Профил етничког дистанцирања студената Универзитета у Нишу“ у *Тематски зборник радова [са трећег Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет. Ниш. 2013], [Том 1], Историографија и савремени универзитет* (Бојана Дрмитријевић, ур.), 248–264. Ниш: Филозофски факултет.
- Petrović, J., Suvaković, U. (2013) „"We" and "others" – Stereotype attitudes of Serbian student youth“, *Вестник РУДН, серија Социологија* (4): 52–65.

- Петровић, Ј. (2014) „Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпијског истраживања "Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану"“ у *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану* (Д. Захаријевски, Г. Ђорић, Г. Стојић, прир.), 11–16. Ниш: Филозофски факултет.
- Preoteasa, A. M. D. (2013) „Roma Women Employment Precariousness“ in *ESA 11th Conference Crisis, Critique and Change*, Abstract Book, 708. Torino, 28–31th August: European Sociological Association, University of Turin: Department of Culture, Politics and Society.
- Puhalo, S (2013) *Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove (Socijalna percepcija i etnička pripadnost kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini)*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Ruzicka M, (2013) ““Gypsy” as a Moral Figure: Ethnic Differences and Moral Hierarchies in East-Central Europe“ in *ESA 11th Conference Crisis, Critique and Change*, Abstract Book, pp 504–505. Torino, 28–31th August: European Sociological Association, University of Turin: Department of Culture, Politics and Society.
- Sokoli L. V. (2011) „Change Is Not Always Progress; Education – A Social Problem Or A Key To Resolving Other Social Problems?“ in *ESA 10th Conference Social Relations in Turbulent Times*, Abstract Book, 232. Geneva, 7–10 September: European Sociological Association, University of Geneva & Swiss Sociological Association.
- Тодоровић, Д. (2007) *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу; Нови Сад: Stylos.
- Turjačanin, V. (2004) „Etnički stereotipi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini“, *Psihologija XXXVII*(3): 357–374.
- Filcak, R. (2013) „Environmental Justice and the Roma Settlements of Eastern Slovakia: Entitlements, Land, and the Environmental Risks“ in *ESA 11th Conference Crisis, Critique and Change*, Abstract Book, pp. 573–574. Torino, 28–31th August: European Sociological Association, University of Turin: Department of Culture, Politics and Society.
- Franceško, M., Mihić, V., Kajon, J. (2006) „Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola“, *Psihologija XXXIX*(2): 167 –182.
- Husz, I. (2013) „Pathways to Early Parenting in an Impoverished Rural Region“ in *ESA 11th Conference Crisis, Critique and Change*, Abstract Book, 655–656. Torino, 28–31th August: European Sociological Association, University of Turin: Department of Culture, Politics and Society.
- Cingolani, P. (2013) „Good Romanian Gipsy Looking for a Home“. Politics of Identity and Redefinition of Belonging between Roma and non Roma in Italy“ in *ESA 11th Conference Crisis, Critique and Change*, Abstract Book, 1463–1464. Torino, 28–31th August: European Sociological Association, University of Turin: Department of Culture, Politics and Society.

- Šlezak, H., Šakaja, L. (2012) „Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima“, *Hrvatski geografski glasnik* LXXIV(1): 91–109.
- Škorić, M., Kišjuhas, A., Škorić, J. (2014) „Mrežna analiza zajednice: društveni kapital i marginalizovanost Roma u Srbiji“ u *Društveni i kulturni potencijali Roma u Srbiji* (V. Sokolovska, prir.), 79–90. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, Centar za sociološka istraživanja.
- Шуваковић, У., Петровић, Ј. (2010) „Етничка удаљеност студента Универзитета у Београду и Универзитета у Пришини са привременим седиштем у Косовској Митровици“, *Социолошки годишњак* (5): 213–228.
- Шуваковић, У., Петровић, Ј. (2014) „Етничка удаљеност студената на северу Косова и Метохије у лонгитудиналном пресеку“, *Српска политичка мисао* XLVI(4): 247–265.
- Woolfson, C. A. (2010) „The Race Equality Directive“, *European Societies* XII(4): 543–566. DOI: 10.1080/14616696.2010.483005

Jasmina Petrović
Uroš Suvaković

SOCIAL DISTANCE OF STUDENTS FROM SERBIA, MACEDONIA AND BULGARIA CONCERNING ROMA PEOPLE

Abstract: The paper presents the findings of the research of social distance regarding the members of the Romani ethnic group. It is a comparative review of the results of several researches in population of students. Firstly, it is the research realized at Universities in Nis, Bitola and Veliko Tarnovo, then the researches conducted in several time points on population of students of the University in Prishtina with temporary head-office in Kosovska Mitrovica and the University in Belgrade. It was established that ethnic distance concerning the Romani people appeared as the constant in all researched populations and time points, as well as that it was manifested in almost all observed social relations, being different with students of different Universities and varying in different points of time section. It was evident that ethnic-class position of the Romani in the region was favorable to the restoration of social disqualification chain, manifested also through relatively high scores of ethnic distance of the majority citizens, even within its most educated segment.

Key words: Roma people, ethnic distance, inter-ethnic relations, social distance scale, students, researches in Serbia, Bulgaria, Macedonia

Данијела Гавриловић

УДК 316.752-057.87

Драгана Стјепановић Захаријевски

Оригинални научни рад

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет, Ниш

ВРЕДНОСНИ СТАВОВИ СТУДЕНАТА – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА БУГАРСКА, МАКЕДОНИЈА, СРБИЈА⁷

Апстракт: Овај текст се заснива на анализи вредносних ставова студентске популације у складу са Инглхартовом схемом транзиције од традиционалних ка секуларно-рационалним вредностима, као и од вредности преживљавања ка вредностима самоекспресије.

Састоји се од компаративне анализе података добијених емпиријским истраживањем спроведеном на студентској популацији (2012/2013.) као и поређења ових резултата са оним добијеним на општој популацији, оним добијеним у другим земљама у окружењу на студентској и општој популацији.

Кључне речи: вредносни ставови, студентска популација, компаративна анализа.

Теоријска контекстуализација

Савремено друштво представља мешавину различитих друштвених облика од теократских до држава високо развијене демократије. Овако различити друштвени услови у савременом свету условљавају бројне реакције на модернизацијске теорије развоја друштва које говоре о униформном развоју од традиционалног до модерног друштва.

Инглхарт (Inglehart 2005) у „ревидираној теорији модернизације“ сумира одреднице савремених модернизацијских процеса и на основу подробне анализе савременог друштва износи промењена становишта о његовој природи.

⁷ Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ди у односу на своја ранија запажања. У ранијим радовима, он је проучавао однос социоекономских и политичких процеса и вредности (Inglehart 1997) и сматрао да се ове сфере друштва (социоекономска и вредносна) међусобно условљавају (мада се не може говорити о детерминизму). Ниво социоекономског развоја кореспондира са вредносним одређењима. Традиционалне вредности су ирационалне, засноване на религији, националном поносу, послушности, поштовању ауторитета, и одговарају аграрним друштвима. Рационалне вредности и аутономија су у вези са секуларизацијом и пратилац су индустријализације. Друга подела, коју такође изводи, одваја вредности преживљавања, које се заснивају на материјалној оскудици, и вредности самореализације које су постматеријалистичке и налазе се у друштвима која су превазишла материјалне проблеме.

Инглхарт, у каснијим анализама, међутим, увиђа да развој социоекономске сфере не гарантује еволуцију вредности. Он тврди да социоекономски развој чини људе *потенцијално* толерантнијим, поверљивијим, са већом пажњом посвећеним самореализацији, партиципацији и квалитету живота, јачању вредности које воде хуманизацији односа у погледу третмана жена, геј популације, инвалида. У исто време примећује да у савременом свету нема на виду културног приближавања већине његовог становништва, као и да је културна модернизација реверзибилан процес. Поред увиђања реверзибилности процеса модернизације, неки теоретичари раздвајају фазу модерности друштва од позне модерности или постмодерности, сматрајући да се може говорити о два квалитативно различита модела. Индустријско друштво је повећавало сигурност људи у односу на ранији период. Модерно друштво представља раскид са традиционалним нормама и вредностима и са наученим начинима понашања (Zlatar 2008: 166). У друштву високе модерности (Giddens 1998) ствара се несигурност због сталне спремности за прихватање промена у обичајима, уверењима, институцијама, у складу са новим сазнањима која проистичу из повишене рефлексивности. Напредовање социјалне рефлексивности у рефлексивној модерности значи да „појединци немају другог избора осим да изаберу: избор је оно по чему они јесу” (Giddens 1994: 126).

Оно што други теоретичари називају постмодерношћу, Гиденс (Anthony Giddens) означава као последице модерности. У постмодерном друштву долази до потцењивања традиција, па и оних религијских. Постмодерно друштво је друштво радикалних сумњи. У студији *Последице модерности* проблематизује могућност успостављања поверења у друштву високе модерности. Средишта поверења и онтолошке сигурности су маргинализована: породица и сроднички односи, место живљења, религија, традиција (Gavrilović 2013).

Урлих Бек (Ulrich Beck) (2001) тврди да је назив за садашњу фазу развоја друштва заправо, позна модерност. Модерно друштво је „индустријско друштво“, које коегзистира са националном државом, чији је кључни принцип расподела „добара“, док је друга етапа модернитета „друштво ризика“ које није национално, већ глобално по свом простирању, са кључним принципом

расподеле „зала“ (штета, опасности и ризика). Појединац је у оваквом друштву играчка структура. Савремено друштво лавира између космополитизма и фундаментализма као вредносних оријентација. Модернизација није „вестернизација“, упркос предвиђању еволуциониста.

У модерном друштву нема унитарног моралног реда, нити глобалног утицаја колектива. Мале групе могу још увек да утичу на своје чланове, и још увек постоје канали преношења моралних порука попут породице, локалне заједнице, религијске групе, организација цивилног друштва, школе, али је колективна свест озбиљно нарушена индивидуацијом. Нема институционализованог ауторитарног наметања идеје о добру и злу (Luckmann, 2003: 285). Неке теоретичаре ово наводи на то да песимистички гледају на развој морала у савременом друштву, истичући његов дехуманизиовани карактер и претварање индивидуе у машину, клијента, потрошача. Брајан Вилсон (Wilson) увиђа слабење улоге породице и школе у преношењу друштвених вредности, говори о секуларизацији као о опадању „моралног поретка“ и у прилог овој тези износи следеће аргументе: рад постаје обезличен, људи су отуђени и сведени на ниво машине, квалитет рада не зависи од личних квалитета. Језик прати ову деперсонализацију и срећемо се са појмовима „клијент“, „купац“, језик постаје „имун на инфекције хуманим вредностима“ (Вилсон 2003: 39–52). Процес деморализације тече, појмови попут: личне посвећености, дужности, лојалности, спремности, поштовања, бриге за опште добро, саосећања, јесу кроз процес „механизације, електронске револуције и развоја информатичке теорије, исцеђени“ из људских улога и односа који су сада рационални без нормативног обавезивања. Под деморализацијом Вилсон подразумева укидање моралне функције друштвених улога. Нарочито је то значајно у случају учитеља и свештеника. Родитељи такође губе социјализаторску улогу. То је разлог за немогућност младих генерација да увиде смисао моралног постојања и формулисање идентитета („be themselves“). Брајан Вилсон, слично Гиденсу, проблематизује могућност успостављања позитивних сентимената и солидарности у модерном друштву. Индивидуализација као тренд у савременом друштву доноси „дестандардизоване биографије“, детрадиционализацију и саморефлексиивност (Топаповић 2012).

У социологији се развио концепт проучавања младих, јер се овој категорији приписују специфичне карактеристике у односу на остале генерације у друштву, доживљавају се и као проблем и као ресурс (Исто: 29). Подршка овом концепту је компаративна анализа налаза добијених у спроведеном социолошком теренском истраживању међу студентима универзитета у Великом Трнову (Бугарска), Битољу (Македонија) и Нишу (Србија), која најпре показује одређеност вредносних ставова структуралним контекстом, упркос детрадиционализацији и индивидуализацији као трендовима, али и тенденци-

ју уједначавања вредносних матрица младих нараштаја, актера креирања будућих токова развоја.⁸

Истраживање вредносних ставова студената

Компаративна анализа је оријентисана око две истраживачке релације засноване на Инглхартовој схеми операционализованих ставова, чије присуство имплицира транзицију вредности (Inglehart 2000):

- Испитивање на скали: од традиционалних ка секуларно-рационалним вредностима
- Испитивање на скали: од вредности преживљавања ка вредностима самоекспресије

Табела 1. Скала традиционалности

• Имају висок ниво поверења у своју цркву.• Себе описују као религиозне.• Рад је веома важан у животу.• Сврставају се десно на “лево–десно” скали.• Имају јаку жељу да учине родитеље поносним.• Када жена зарађује више од мушкарца то обично изазива проблеме.• Морамо волети и поштовати родитеље без обзира на њихово понашање.• Породица је врло важна.• Наклоњеност војној владавини у земљи.• Пожељно је имати више деце.

⁸ Истраживање на тему „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“ спровео је Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу уз координацију проф. др Драгане Стјепановић Захаријевски, а у оквиру реализације научног пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), којим руководи др Љубиша Митровић, проф. емеритус, а финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Истраживање је спроведено у децембру 2012. године у Србији и јануару 2013. године у Македонији и Бугарској. Узорак од 2400 испитаника формиран је кроз три подузорка са идентичним бројем испитаника (800 респондента). Реч је о узорку суб кластер типа, осмишљеном тако да се на нивоу подузорака за сваки од наведених универзитетских центара, начином одабира јединица у сваком сегменту узорковања, обезбеди присуство студената са одређеним социодемографским обележјима од значаја за испитивани проблем. Опширније о узорку: Петровић, 2014: 1-16.

Табела 2. Вредности преживљавања

- Незадовољство приходима домаћинства.
- Жена мора да има децу да би била испуњена.
- Када се тражи посао, приоритет је висина плате и сигурност, а не лично задовољство и рад са људима који су прихватљиви.
- Када је посао редак, мушкарац има више права да ради, него жена.
- Испитаници немају велику слободу избора и контролу над сопственим животом.
- Децу треба научити прилежном раду.
- Имагинација није међу важнијим стварима којима треба научити децу.
- Толеранција и поштовање других није међу најважнијим вредностима којима треба научити децу.
- Научна достигнућа ће пре допринети, него наудити, човечанству.
- Слободно време није много важно.
- Пријатељи нису много важни у животу.
- Имати јаког вођу који не мора да се мучи око парламента и избора је добра форма владавине.
- Нису учествовали, нити би учествовали у бојкоту.
- Демократија није нужно најбољи облик владавине.

На подацима добијеним у оквиру истраживања “Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану”, изведеном на субкластер узорку студената универзитета у Нишу, Битољу и Великом Трнову, проверава се општа претпоставка о транзицији вредности од традиционалних ка модерним и од вредности преживљавања ка вредностима самоекспресије. Истраживање је реализовано применом упитника који је обухватио низ тема, односно сетова тврдњи којима су испитивани модели вредносних образаца усмерених на брак, породични живот, родне односе, религију, политику, посао и друго, а у складу су са Инглхартовим скалама које су представљене.

У Табели 3, која показује ниво традиционалности испитаника, болдираним словима су означене вредности код којих је уочена транзиција, то јест прелаз ка модерним, односно секуларно рационалним вредностима. Већ на први поглед увиђамо да је највише таквих елемената код бугарских студената, затим српских, док на основу наших података можемо тврдити да су најтрадиционалнији студенти из Македоније.

У свим испитиваним срединама уочавамо специфичну комбинацију традиционалних и модерних вредносних образаца, посматраних на скалама вредности традиционалности и преживљавања. Општи закључак је да су присутне вредности једног и другог обрасца, једне и друге скале, са јасном тенденцијом удаљавања од традиционалних и приближавања рационалним вредностима, као и удаљавања од корпуса вредности преживљавања ка вредностима самореализације.

Табела 3. Скала традиционалности Србија, Бугарска, Македонија

Србија	
Првенствени задатак жене да брине и негује	28,2%
Религија веома важна	23,7%
Убеђени верник	29%
Испитаник би одабрао партију која највише брине о националним интересима	– 42%
Посао је веома важан	за 64,7% испитаника
Породица важна	за 94,5% испитаника
Црква је институција којој се највише верује у односу на друге	– 26,9%
За војну владавину се залаже само 3,3 посто испитаника, а за меритократију	59,9%
Бугарска	
Пренствени задатак жене да брине и негује	– 42,7%
Посао веома важан	– 53,6%
Религија врло важна	– 16,6%
Убеђени верник	– 13,5%
Породица важна	за 86, 9% испитаника
Црква институција којој се највише верује, али само	14,5%
Испитаник би одабрао партију која највише брине о националним интересима	54, 3 %
За војну владавину се залаже само 3,4% испитаника, а за меритократију	46,6%
Македонија	
Убеђени верник	– 49%
Религија веома важна	– 38,9%
Првенствени задатак жене да брине и негује	– 38,4%
Посао веома важан	– 69, 8%
Породица важна	за 86,9% испитаника
Црква институција којој се највише верује	– 53,6%
Испитаник би одабрао партију која највише брине о националним интересима	39,1%
За војну владавину се залаже само 5,8% посто испитаника, а за меритократију	33%

Није могуће са сигурношћу рећи да су вредносни ставови студената из једног универзитског центра и различитих земаља традиционалнији у односу на друга два подузорка у свим сегментима. Примера ради, високо вредновање цркве као институције којој се највише верује у односу на друге институције јесте индикатор на скали традиционалности. Налази представљеног истраживања показују да у највећим процентима тако мисле македонски студенти (53,6%), а значајно мање српски (26,9%) и поготово бугарски студенти (14,5%). Према овим подацима, следио би закључак да су најтрадиционалнији македонски студенти. За проверу ове тврдње индикативан је још један подеок на скали традиционалности: себе описују као религиозне. Поново, македонски студенти, готово половина испитиване популације, убеђени су верници, у Србији једна трећина, а у Бугарској упола мање – 13,5%. Ови подаци иду у прилог констатацији да је у Македонији, у односу на посматрану скалу, очувани-

ја традиционалност, док је код њихових колега из Србије, а посебно из Бугарске, уочена транзиција ка рационалним вредностима. Индикативан податак транзиције ка рационалним вредностима односи се на налаз да религија нема значајније место у животу испитиваних студената: само 16,6% бугарских студената придаје већу значајност религији, 23,7% српских и 38,9% македонских студената, што је и очекивано с обзиром на претходне налазе.

Међутим, већ други вредносни став са скале традиционалности – првенствени задатак жене је да брине и негује – доводи у питање изнети закључак о најтрадиционалнијим македонским студентима, јер сада бугарски студенти (у претходном опредељивању најмодернији) у највећем проценту прихватају овај традиционални став (42,7%), потом следе македонски (38,4%) и српски студенти (28,2%).

Изношење потпуно основаних уопштених закључака није могуће с обзиром на то да су друштвени, културни и политички контексти ових држава специфични и различити и с обзиром на то да опстајање неких вредности, са, на пример, скале традиционалности, није увек и показатељ традиционализма. Оваква висока везаност за религију у Македонији може делимично бити и последица неразрешених и повремених верско-етничких сукоба на тлу ове државе. Подаци о високом значају религије у Македонији поклапају се са нашим ранијим налазима на општој популацији.

Надаље, у компаративној анализи издвајамо изборе неких вредносних ставова које сматрамо индикативним за закључивање. Примера ради, сва досадашња социолошка истраживања указују на то да је породица веома важна у животу испитаника (Захаријевски 2005; Голубовић, Спасић, Павићевић 2003; Томановић и други 2010). Тумачећи велики значај породице у свим друштвима (САД 92%, Немачка 54%) Будон не проналази јаку везу са традиционализмом, већ сматра да је у питању тренд који је присутан у свим земљама и који показује континуитет без обзира на мене у другим областима (Будон, 2005). Налази представљеног истраживања вредносних ставова студентске популације доказују да у све три државе постоји врло високо вредновање породице (94,5% Србија, 86,9% Бугарска и Македонија). У складу са Инглхартовом скалом традиционалности, на којој се налази посебан вредносни подеок *породица је врло важна*, следио би закључак о традиционализму испитиване популације. Ово закључивање захтева додатно објашњење. Наиме, једно од објашњења веома високог вредновања породице могло би бити да људи породицу доживљавају као централно место у свакодневици, често јој придају велики значај и идеализују као једину преосталу стабилну област у несигурном транзиционом друштву, тако да нужна егзистенцијална везаност за породицу не би могла бити тумачена искључиво као одређујући показатељ традиционалности, већ пре свега као стратегија преживљавања у неповољним условима друштвене трансформације. Ипак, ови налази се генерално слажу са Инглха-

ртовом хипотезом о оскудици и несигурности као извору традиционалности и вредности преживљавања.

Табела 4. Вредности преживљавања Србија, Бугарска, Македонија

Србија
67% испитаника оцењује да припада нижој и вишој средњој класи
72% испитаника оцењују да су задовољни својим животом
Демократија је најбољи облик владавине – 43%
Пријатељи су јако важни – 71%
Слободно време је јако важно – 47,4%
Учествовали су или би могли учествовати у бојкоту – 61%
¾ испитаника верује да може да контролише свој живот
Сигурност радног места – 62,8%, добра плата – 74,3%; знатно ниже вредности: иницијатива, интересантан посао
Особине пожељне за дете: одговорност, лепо васпитање, послушност; најмање се цене радозналост и амбициозност
Бугарска
Добра плата – 82%.
Сигуран посао – 46%; знатно ниже вредности: иницијатива, интересантан посао
Демократија је најбољи облик владавине – 52%
65% испитаника оцењује да припада нижој и вишој средњој класи
65% испитаника оцењују да су задовољни својим животом
Пријатељи су јако важни – 65,9%
Слободно време је важно – 38,7%
Учествовали су или би могли учествовати у бојкоту – 49%
85% испитаника верује да може да контролише свој живот
Особине пожељне за дете: одговорност, амбициозност, самосталност; најмање пожељне педантност и обзирност
Македонија
Скала традиционалности
Очувана традиционалност
Демократија је најбољи облик владавине – 40,5%
50% испитаника оцењује да припада нижој и вишој средњој класи
75% испитаника оцењују да су задовољни својим животом
Пријатељи су јако важни – 57,8%
Слободно време је важно – 43,3%
Учествовали су или би могли учествовати у бојкоту – 41%
92% испитаника верује да може да контролише свој живот
Особине пожељне за дете: одговорност, послушност, самосталност; најмање пожељно лепо понашање, саосећање
Добра плата – 78,7%, сигурно радно место – 55,1%; иницијатива и интересантан посао низак ниво

Као и у претходној скали, и у овој се држимо Инглхартових индикатора присуства вредности преживљавања спрам вредности самоекспресије. На основу посматраних елемената који укључују самопроцену сопственог положаја и задовољство њиме,⁹ као и однос према раду, сигурности и облику владавине покушавамо да проценимо померање од материјалних вредности везаних за преживљавање ка вредностима које поред квантитета узимају у обзир и квалитет живота. Нисмо у ситуацији да користимо све ајтеме које Инглхарт користи, а односе се на поверење и толеранцију, јер нису били део нашег истраживања.

Издајамо дистрибуцију неких ставова на скали вредности преживљавања, где такође постоји врло комплексна испреплетеност вредносних образаца. Један од тих ставова односи се на вредновање посла – *када се тражи посао, приоритет је висина плате и сигурност, а не лично задовољство*. У целокупној испитиваној популацији преовлађује слагање са овим ставом и самим тим остајање у вредносној матрици преживљавања. Сигурност радног места је важна свим студентима (62,8% српских студената, 46% бугарских студената и 55,1% македонских студената); као и добра плата (74,3%, 82%, 78,7%). Самим тим, далеко мање важним процењују иницијативу и интересантност посла са скале самореализације. Отуда се чини оправданим закључити да је у свим испитиваним срединама транзиција вредности још увек у великој мери конструисана егзистенцијалним условима који се одликују високом незапослености, нивоом сиромаштва и ниским просечним зарадама у овим земљама.

На скали вредности преживљавања дефинисани су и ставови који се односе на васпитање деце. На основу вредновања тих ставова код испитиване студентске популације уочава се транзиција ка вредностима самореализације: бугарски и македонски студенти као пожељне особине код деце маркирају одговорност, амбициозност, самосталност, за разлику од њих српски студенти остају још у матрици тардиционалних вредности с обзиром на то да као пожељне особине за васпитање деце издавају одговорност, послушност, лепо васпитање, а амбициозност и радозналост мање цене.

Ставови који су усмерени ка самоекспресији, а индикативни су налаз вредносне транзиције код испитиване студентске популације, без обзира о којој је земљи реч, јесу *изражене вредности самореализације и самоекспресије* у следећим областима: студенти у веома високим процентима верују да могу да контролишу свој живот (75% у Србији, 85% у Бугарској и чак 92% у Маке-

⁹ Оваква процена није увек резултат стварног задовољства, већ непријатности да се искаже право стање ствари или процене на основу нивоа школске спреме што у овом типу друштва високе незапослености не значи у већини случајева и добро материјално стање и друштвену сигурност. Међутим, Инглхарт самопроцену сматра значајним показатељем присутних вредности; ова самопроцена се не мора увек слагати са објективним показатељима економског стања и друштвеног положаја.

донији); показују изражено задовољство животом (72% у Србији, 65% у Бугарској и 75% у Македонији). Показатељ транзиције ка рационалним вредностима је приметно *залагање за меритократију* – најизраженије код српских студената (59,9%), потом бугарских (46,6%) и најмање код македонских студената (33%). Мора се поменути и висок проценат оних који верују да је демократија најбољи облик владавине, високо вредновање пријатељства, а чак 61% студената из Србије би учествовао у бојкоту.

Закључак

Упоредне анализе подузорака испитиване студентске популације из три суседне државе: Србије, Бугарске и Македоније јесу вредно сведочанство о стању друштвене свести младих нараштаја, али и показатељи будућег развоја. И ово истраживање показује да су изостали структурисни вредносни модели, тако да упоредо егзистирају, идеално типски посматрано, традиционално и модерно, са јасно уоченом тенденцијом удаљавања од традиционализма. Потврђена је сложена и противречна природа балканских вредносних модела који се комбинују, прожимају и врло често искључују, али не ремете тренд транзиције ка рационалним вредностима и вредностима самореализације.

Када налазе предоченог истраживања компарирамо са, на пример, истраживањима спроведеним у Србији на општој популацији увиђамо да је у студентској популацији израженије присуство рационалних и вредности самоекспресије у односу на општу популацију (Gavrilović 2013). Инглхарт правећи генерацијска поређења управо у друштвима која доживљавају развој очекује да млади буду окренутији рационално-секуларним и вредностима самоекспресије (Inglehart, 2007: 36). Иако се транзиција у посматраном регион не може увек карактерисати као развој друштва, овај тренд је присутан. Овакви трендови су код младих уочавани и у касној фази социјализма, наиме словеначка социјална психолошкиња Мирјана Уле је 1989. године утврдила истраживањем да су код младих у Словенији, Хрватској и Војводини присутне постматеријалистичке вредности (Tomić-Koludrović 2015: 17).

У Словенији су рађена комплексна истраживања (2010, 2013), која су у фокусу имала проучавање различитих аспеката живота младих, њиховог социјалног профила, па и њихових вредносних оријентација. Деведесетих оmlадина је у Словенији, једнако као и у Србији, направила окрет ка себи од општих друштвених питања. У 2013. години приметна је оријентација ка индивидуалним вредностима. Опадају главне идентитетске теме као што су политика и религија, а расту оне везане за пријатеље, доколицу и породицу (Lavrič 2010.). Сергеј Флере (2014) је слична истраживања спровео на студентској популацији и дошао до налаза чији су трендови готово идентични.

Нема сумње: ово истраживање потврђује полазну претпоставку о вредносној транзицији од традиционалних ка рационалним вредностима и од вредности преживљавања ка вредностима самореализације, али је и доказ да је та транзиција још увек под теретом вредносне конфузије. Постматеријалистичке вредности егзистирају уз традиционалне и најчешће једна другу искључују: демократија је најбољи облик владавине по мишљену готово половине испитиване популације, која истовремено исказује велику опредељеност за партије које брину о националним интересима; испитаници су изражено задовољни својим животом и верују да га контролишу, а уз то се преовлађујуће држе вредности преживљавања – најважнији су добра плата и сигуран посао, свесни да у постојећим условима не могу да бирају и очекају неки креативнији и интересантнији посао. То јесте доказ јасног увида у постојеће стање у друштву и сурову транзициону реалност, али овај увид младих не замагљује *опредељеност ка рационалним вредностима и вредностима самореализације*. Даља истраживања би могла да укажу на нијансираност присуства вредности код младих из различитих друштвених категорија.

Литература

- Bek, U. (2001) *Rizično društvo, U susret novoj moderni*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Будон, Р. (2005) *Иморализам*. Подгорица: ЦИД
- Gavrilović, D. (2013) *Doba upotrebe: religija i moral u savremenoj Srbiji*. Niš: Filozofski fakultet
- Гавриловић, Д, Захаријевски Стјепановић, Д. (2012) „Традиционалне и модерне вредности у транзиционој Србији“, *Теме*, XXXVI (3): 1087–1102.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gidens, E. (2003) *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gidens, E. (2005) *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens, E. (1998) *Posledice modernosti*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Голубовић, З., Спасић, И., Павићевић, Ђ. (ур) (2003) *Политика и свакодневни живот – Србија 1999-2002*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Zlatar, J. (2008) „Anthony Giddens: Refleksivna projekcija osobnosti“, *Revija za sociologiju*, Vol XXXIX (3): 161–182.
- Zaharijevski, S. D., Petrović, J. (2014) “Percepcija braka, porodice i roditeljstva studentske omladine u svetlu demografskih i socijalnih determinanti” u Zaharijevski, D., G. Đorić, G. Stojić, *Kulturne orijentacije studenata i kultura mira na Balkanu*. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, Scero Print.
- Захаријевски Стјепановић, Д. (2005) *Социологија породице као друштвена наука и породична стварност*. Ниш: МБ графика.
- Inglehart R. and Welzel Ch. (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York, Cambridge University Press.

- Inglehart, R, Norris, P. (2007) *Sveto i svjetovno – Religija i politika u svetu*. Zagreb: Politička kultura.
- Inglehart, R. (1995) „Changing Values, Economic Development and Political Change“, *International Social Science Journal*, 145 (Sept.), 379 – 403.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton Univ. Press.
- Lavrič, M. ed. (2010) *Youth. The social profile of young people in Slovenia*. Ljubljana: Ministry of education and sport, Office for Youth.
- Петровић, Ј. (2014) “Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпиријског истраживања Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитети и култура мира на Балкану“, у *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, прир. Захаријевски, Д., Ђорић, Г. и Стојић, Г. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Scero Print.
- Томановић, С. и сар. (2012) *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja štampa.
- Томановић, С. и други (2010) *Време породица – Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- Томић-Колудровић И. (2015) *Потак према modernosti*. Zagreb: Naklada Jasenski I Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Wilson, V. (2003) „Salvation, secularization, de-moralization“, u Richard K. Fenn (ed.), *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*, Blackwell Publishing, 39–52.
- Flere, S. at all. (2014) *Slovenian Youth 2013, Living in times of disillusionment, risk and mprecarity*. Zagreb: Cepus, Friedrich Ebert Stiftung.

Danijela Gavrilović
Dragana Stjepanović Zaharijevski

VALUE JUDGMENTS OF STUDENTS – A COMPARATIVE ANALYSIS OF BULGARIA, MACEDONIA AND SERBIA

Abstract: This paper is based on the analysis of value judgments of the student population in accordance with Inglehart's schematic of transition from the traditional toward the secular-rational values, as well as from the survival toward the self-expression values. It comprises a comparative analysis of the data acquired by empirical research conducted on the student population (2012/2013) and the comparison of these results with the ones obtained from the general population, as well as with the results from the student and general population of the other neighbouring countries.

Key words: value judgments, student population, comparative analysis.

Весна Милтојевић

УДК 316.334.5:316.64-057.87

Универзитет у Нишу
Факултет заштите на раду, Ниш

Оригинални научни рад

ЧЛАНСТВО У ЕКОЛОШКИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА КАО ОБЛИК ЕКОЛОШКОГ АКТИВИЗМА СТУДЕНАТА¹⁰

Сажетак: Еколошки проблеми као глобални проблеми савременог човечанства налазе се у жижи интересовања научника, политичара, али и обичних грађана јер њихово решавање, или бар ублажавање омогућава даљи развој друштва, а према многима и опстанак планете Земље. Идеје о решавању ових проблема уз даљи економски развој и социјалну правду, подразумевају интра и интергенерацијску солидарност и одговорност, као и ангажовање свих друштвених група, а отелотворене су у моделу одрживог развоја.

Имајући напред изнето у виду и полазећи од схватања да активизам представља планирано понашање чији је циљ промена у појединим областима друштвеног живота и делања, као и да је чланство у организацијама један од облика исказивања активизма, у раду се износе резултати истраживања о чланству студената Ниша, Битоља и Великог Трнова у удружењима/организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња. Пошло се од претпоставке да студенти исказују свој активизам преваходно кроз чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња без обзира на државу у којој живе, пол, националност, вероисповест и факултет који студирају.

Кључне речи: еколошки активизам, одрживи развој, студенти, Србија, Бугарска, Македонија.

Увод

Од седамдесетих година прошлог века, а посебно после објављивања бројних књига и прогноза о будућности цивилизације, које указују да ће уко-

¹⁰ Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

лико се настави неконтролисан економски раст уз исцрпљивање природних ресурса и загађење животне средине бити доведен у питање не само даљи развој, већ и опстанак, пажња јавности је све више усмерена ка заштити животне средине и неопходности усклађивања друштвеног развоја са капацитетима природе. Не умањујући значај многих других, овом приликом помињемо, према нашем мишљењу, три кључне публикације: *Границе раста* (Meadows 1972), *Наша заједничка будућност* (World Commission on Environment and Development 1987) и *2052 – Глобална прогноза за следећих четрдесет година* (Randers 2012). Прва од поменутих књига, давне 1972. године, указује на негативне последице профитабилно оријентисане индустријализације и слом еколошког и друштвеног система. Друга дефинише и промовише модел даљег друштвеног развоја — одрживи развој који подразумева усклађивање друштвеног развоја са законитостима и потенцијалима природне компоненте животне средине и трећа упозорава на спорост процеса усклађивања друштвеног развоја са капацитетима природе као и на неостваривање задовољавајућих резултата у остваривању три најзначајније компоненте одрживог развоја (економски развој, социјална правда, заштита животне средине).

С обзиром на забрињавајуће прогнозе о будућности цивилизације, а у складу са бројним међународним документима (нпр. Агенда 21) потенцира се неопходност еколошког активизма, који се у различитим облицима може препознати и у ранијим периодима. Без обзира што постоји концензус о значају решавања еколошких проблема на глобалном нивоу, међународна и национална регулатива, као и бројне организације које се баве овим питањима, те се стиче утисак да је еколошки активизам широко прихваћен, еколошки проблеми нису решени.

Пост-социјалистичке друштва попут Србије, Бугарске и Македоније су срећу се осим са еколошким и са многобројним другим проблемима и изазовима у транзиционом периоду (лоша приватизација, осиромашење становништва, висока стопа незапослености, корупција, економска и политичка нестабилност, итд.). Очекивало се да ће транзициони процеси у овим државама допринети појачаном грађанском активизму као облику деловања, и допринети решавању најзначајнијих друштвених питања, или бар иницирати њихово решавање, укључујући и еколошка. Међутим, поједина истраживања указују на супротан ефекат, пасивизацију великог дела становништва (види нпр.: Howard 2003; Rose & Munro 2003), те поједини аутори сматрају да могућности организовања алтернативних облика грађанске иницијативе нису довољно искоришћене у земљама Источне Европе, посебно од стране младих и на знатно нижем нивоу су него у западној Европи (Haerpfer, Wallace & Spanning 2002). Притом, треба имати у виду да активизам младих не подразумева само акције и активности које су усмерене ка променама важним за младе људе, већ за целу заједницу. Хечер и Ваврус (Hetcher & Vavrus 2006) наводе преко четрдесет области у којима делују млади, међу којима је и заштита животне средине.

Млади у пост-социјалистичким земљама суочавају се с озбиљним социјалним, политичким и економским тешкоћама, те је приметна њихова економска рањивост, маргинализација, као и пасивизација (види нпр.: Митев и Ковачев 2014; Јованов, Давидовска, Костуранова 2013; Тomanović i dr. 2012; Марковска Спасеноска и Нашакoвска 2010). Апатија међу младима и недостатак проактивног деловања су последица политизације свих сегмената друштвеног живота, неповерења у институције, али и друге организације попут НВО, као и недовољне информисаности о могућностима и правима младих да учествују у доношењу одлука.

Имајући у виду да је активизам на високошколским установама стар колико и сам универзитет и да подразумева активности усмерене ка политичким, еколошким, економским, образовним или друштвеним променама уопште, намеће се питање да ли је не/активизам младих, обележје и студентске популације. Када је у питању еколошки активизам, налази неких истраживања указују да насупротив младима Западне Европе где је широко распрострањен, то није случај и са младима Источне Европе (видети нпр.: Sherrrod 2006: 243; Haerpfer, Wallace & Spanning 2002; као и: Stanojević, Vukelić 2012). Испитивање овог вида активизма међу студентском популацијом чини се интересантним из неколико разлога. О еколошким проблемима се говори чешће него раније, а питања заштите и очувања животне средине су нашла своје место и на високошколским установама увођењем посебних предмета у декади „Образовања за одрживи развој“ (2005–2014). Осим тога, еколошки активизам уопште подспешиван је у последњим деценијама иностраним донацијама и финансирањем пројеката у области заштите животне средине.

Методолошки оквир истраживања

Србија, Македонија и Бугарска као и остала друштва сусрећу се са многобројним еколошким проблемима од загађења, преко угрожавања до деструкције појединих елемената животне средине. Загађење воде, ваздуха, земљишта, нарушавање биодиверзитета су заједнички проблеми уз исцрпљивање природних ресурса, отпад, итд. (види: Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2012, 2013; Вкупен годишен извештај од обработени податоци за квалитетот на животната средина за 2012 год., 2013; Националниот доклад за состојанието и опазването на околната средина през 2012 г., 2014). Полазећи од значаја активизма за указивање и решавање друштвених проблема укључујући и еколошке, истраживано је чланство студената у организацијама и удружењима са посебним освртом на организације за заштиту животне средине и/или права животиња, као једног од показатеља еколошког активизма. Пошло се од претпоставке да су студенти без обзира на државу у којој

живе, пол, националност, вероисповест и факултет који студирају чланови удружења/организација за заштиту животне средине и/или права животиња.

Резултати истраживања о чланству студената у организацијама за заштиту животне средине и/или заштиту животиња резултат су рада на пројекту „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција” у оквиру кога је обављено емпиријско истраживање „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“. Као инструмент истраживања коришћен је стандардизовани упитник. Узорком су обухваћени студенти из Србије (Универзитет у Нишу), Македоније (Универзитет у Битољу) и Бугарске (Универзитет у Великом Трнову). Репрезентативни узорак чини 2208 испитаника и то: 818 испитаника са Универзитета у Нишу, 804 испитаника са Универзитета у Битољу и 586 испитаника са Универзитета „Св. Кирил и Методиј“ у Великом Трнову. Истраживање је обављено 2012. године (види више: Петровић 2014: 9–11). Добијени подаци обрађени су SPSS програмом за статистичку обраду података.

Анализа и интерпетација резултата истраживања

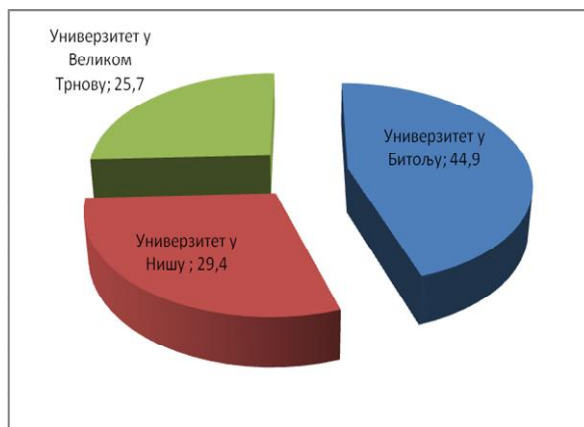
Од укупно 2208 испитаника 2171 је одговорило на питање о чланству и активизму у удружењима и организацијама. Од испитаника који су одговорили на ово питање више од половине (56,5%) није члан, ни активиста било ког удружења грађана/организације. Највећи проценат испитаника, 19,9%, су чланови студентског удружења, 15,5% спортских удружења, мање од 10% политичких странака или група, удружења грађана која се баве социјалним питањима (сиромаштво, запошљавање, становање, подршка старијим особама, особама с хендикепом), удружења грађана у области васпитно-образовне, уметничке или културне активности, удружења младих (попут извиђача, клубова младих, водича итд.), удружења за заштиту животне средине и/или права животиња, удружења за заштиту људских, женских и мањинских права, удружења под покровитељством религиозне или црквене организације, мировног и антиглобализацијског покрета, удружења грађана у области заштите здравља и права пацијената и неких других удружења и организација (Табела 1). Добијени подаци указују на пасивност студената и одсуство активизма, посебно у областима које нису везане за образовни систем и решавање студентских питања.

Табела 1. Чланство студената у удружењима и организацијама на нивоу целокупног узорка (%)

студентског удружења	19,9
спортских клубова	15,5
политичких странака или група	9,4
удружења грађана која се баве социјалним питањима: сиромаштвом, запошљавањем, становањем, подршком старијим особама, особама с хендикепом	8,8
удружења грађана у области васпитно-образовне, уметничке или културне активности	8,8
удружења младих попут извиђача, клубова младих, водича итд.	7,7
удружења за заштиту животне средине и/или права животиња	6,9
удружења за заштиту људских, женских и мањинских права	4,7
удружења грађана у области заштите здравља и права пацијената	2,9
удружења под покровитељством религиозне или црквене организације	2,7
мировних и антиглобализацијских покрета	1,9
неко друго	2,2

На основу добијених резултата (Asymp. Sig. .000)¹¹ уочена је статистички значајна веза између друштва у коме испитаници живе и чланства у организацијама/удружењима. Од испитаника на нивоу целокупног узорка који су се изјаснили да су чланови или активисти једне или више организација, највећи проценат испитаника 44,9% је с Универзитета у Битољу, следе испитаници с Универзитета у Нишу 29,4% и најмањи проценат 25,7% је с Универзитета у Великом Трнову (Графички приказ 1).

Графички приказ 1. Чланство у организацијама/удружењима

¹¹ За све тестове ишчитавана је значајност на нивоу $p \leq 0,005$.

На основу добијених података уочене су разлике у чланству на нивоу подузорака (Табела 2).

Табела 2. Чланство у организацијама/удружењима на нивоу подузорака (%)

	Ниш	Битољ	В. Трново
студентског удружења	20,6	22,1	15,7
спортских клубова	14,3	21,3	9,0
политичких странака или група	5,9	15,3	5,9
удружења грађана која се баве социјалним питањима: сиромаштвом, запошљавањем, становањем, подршком старијим особама, особама с хендикепом	3,9	12,2	10,6
удружења младих попут извиђача, клубова младих, водича итд.	5,8	10,2	7,0
удружења грађана у области васпитно-образовне, уметничке или културне активности	6,6	10,2	9,7
удружења за заштиту животне средине и/или права животиња	4,7	8,1	8,3
удружења за заштиту људских, женских и мањинских права	3,7	6,5	3,5
удружења грађана у области заштите здравља и права пацијената	1,0	4,9	2,8
удружења под покровитељством религиозне или црквене организације	1,5	4,3	2,3
мировних и антиглобализацијских покрета	0,1	4,2	1,0
неко друго	1,5	3,7	1,2

Студенти у сва три подузорка су се изјаснили да су пре свега чланови студентских удружења: 22,1% испитаника из Битоља, 20,6% из Ниша и 15,7% из Великог Трнова. На основу дистрибуције фреквенције одговора у Битољу и Нишу следе спортске организације док су у Великом Трнову то удружења грађана која се баве социјалним питањима: сиромаштвом, запошљавањем, становањем, подршком старијим особама, особама с хендикепом. Већи проценат студената из Битоља у односу на студенте из Ниша и Великог Трнова су чланови: политичких странака или група 15,3% (Ниш и Велико Трново 5,9%), удружења младих попут извиђача, клубова младих водича итд. 10,25% (Ниш 5,8%, Велико Трново 7%), удружења грађана у области васпитно-образовне, уметничке или културне активности 10,2% (Ниш 6,6%, Велико Трново 9,7%), удружења за заштиту људских, женских и мањинских права 6,5% (Ниш 3,7%, Велико Трново 3,5%), удружења грађана у области заштите здравља и права пацијената 4,9% (Ниш 1%, Велико Трново 2,8%), удружења под покровитељством религиозне или црквене организације 4,3% (Ниш 1,5%, Велико Трново 2,3%) и мировних и антиглобализацијских покрета 4,2% (Ниш

0,1%, Велико Трново 1%). Већи проценат студената из Битоља и Великог Трнова су чланови удружења грађана која се баве социјалним питањима: сиромаштвом, запошљавањем, становањем, подршком старијим особама, особама с хендикепом (Битољ 12,2%, Велико Трново 10,6% и Ниш 3,9%). Приближно једнак проценат студената из Великог Трнова (8,3%) и Битоља (8,1%) је члан удружења за заштиту животне средине и/или права животиња, а свега 4,7% анкетираних студената из Ниша.

Добијене вредности Хи-квадрата и алфа коефицијента указују на статистички значајну везу између друштва у коме живе испитаници и чланства у организацијама/удружењима, осим чланства у студентским организацијама, удружењима грађана у области васпитно-образовне, уметничке или културне активности, удружењима за заштиту животне средине и/или права животиња и удружењима за заштиту људских, женских и мањинских права (Табела 3).

Табела 3. Вредности Pearson Chi-Square на нивоу целокупног узорка

	Pearson Chi-Square	df	Asymp. Sig. (2-sided)
студентског удружења	9.282	2	.010
спортских клубова	39.843	2	.000
политичких странака или група	52.392	2	.000
удружења грађана која се баве социјалним питањима: сиромаштвом, запошљавањем, становањем, подршком старијим особама, особама с хендикепом	37.656	2	.000
удружења младих попут извиђача, клубова младих, водича итд.	11.517	2	.003
удружења грађана у области васпитно-образовне, уметничке или културне активности	7.613	2	.022
удружења за заштиту животне средине и/или права животиња	9.789	2	.007
удружења за заштиту људских, женских и мањинских права	9.512	2	.009
удружења грађана у области заштите здравља и права пацијената	20.890	2	.000
удружења под покровитељством религиозне или црквене организације	12.045	2	.002
мировних и антиглобализацијских покрета	39.317	2	.000

Од укупног броја испитаника свега 6,9% се изјаснило да су чланови удружења за заштиту животне средине и/или права животиња и то 3% из Македоније, 2,2% из Бугарске и 1,7% из Србије. У оквиру подузорка од 792 испитаника са Универзитета у Нишу 4,7%, са Универзитета у Битољу од 802

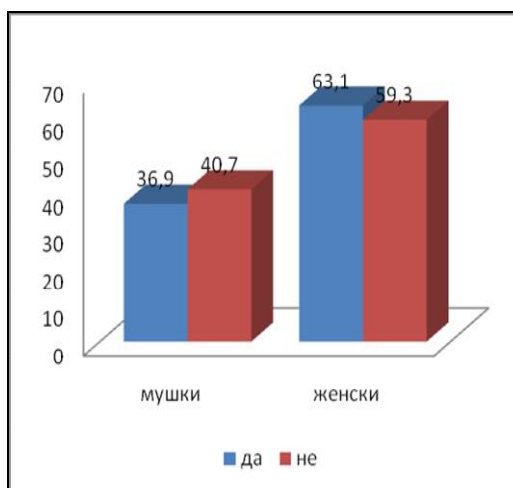
испитаника 8,1% и из Бугарске од 575 студената 8,3% су чланови еколошких или организација које се баве питањима права животиња (Табела 4). Без обзира што није уочена статистичка значајност, приметно је да је скоро дупло већи број чланова и активиста међу студентима Универзитета у Битољу и Великом Трнову у односу на студенте Универзитета у Нишу. Имајући у виду еколошке проблеме са којима се сусрећу грађани Ниша (бука, квалитет ваздуха, отпад, итд.) и Србије забрињавају подаци о недовољној еколошкој освешћености и неактивности студентске популације.

Табела 4. Чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња

	Да	Не	Укупно
Универзитет у Нишу	4,7	95,3	100,0
Универзитет у Битољу	8,1	91,9	100,0
Универзитет у Великом Трнову	8,3	91,7	100,0

На нивоу целокупног узорка није уочена статистичка значајност између полне припадности и чланства у организацији/удружењу за заштиту животне средине и/или права животиња (Pearson Chi-Square 0,820, df=1 и Asymp Sig. 0,365) без обзира што се нешто већи проценат испитаника женског пола (4,4%) у односу на испитанике мушког пола (2,6%) изјаснио да су чланови ових организација. (Графички приказ 1).

Графички приказ 2. Родна припадност и чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња

Разлика у чланству с обзиром на полну припадност није уочена ни у оквиру подузорака (Ниш: Pearson Chi-Square 2.782 df=1 Asymp. Sig. 0.095; Битољ: Pearson Chi-Square 0.011 df=1 Asymp. Sig. 0.916 и Велико Трново: Pearson Chi-Square 0.047 df=1 Asymp. Sig. 0.829). Мада вредности не указују на статистичку значајност, вредно је поменути да се нешто већи проценат испитаница Србије и Македоније изјаснило да су чланови организација за заштиту животне средине и/или права животиња. У Србији је од 318 испитаника 3,1% члан ових организација, а од 474 испитаника 5,7%. У Бугарској од 199 испитаника мушког пола 8,5%, а од 341 испитаника 9,1%. У Македонији од 342 испитаника 8,2%, а од 451 испитаника 8%.

На нивоу целокупног узорка 5,8% испитаника се није изјаснио о својој националној припадности. Мање од 1% се изјаснило да су турске, влашке, ромске, албанске, бошњачке, грчке, црногорске, хрватске, југословенске, мађарске, руске, украјинске, али су се студенти изјашњавали и да припадају исламској и хришћанској националности те су током обраде података сврстани у категорију друго, што на нивоу целокупног узорка чини 0,3%. На основу добијених вредности (Pearson Chi-Square 14.343 df=4 Asymp. Sig. .006) није уочена статистичка повезаност између националне припадности и чланства у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња. Ипак, треба поменути да је значајно мањи проценат испитаника српске националности члан ових организација (Табела 5).

Табела 5. Национална припадност и чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња (%)

Национална припадност	Чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња		
	Да	Не	Укупно
српска	4,5	95,5	100,0
македонска	8,2	91,8	100,0
бугарска	9,1	90,9	100,0
Друго	9,2	90,8	100,0

Добијене вредности на нивоу подузорака не показују статистички значајну везу између националне припадности и чланства у овим организацијама.

Вероисповест испитаника такође не утиче на чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња (Pearson Chi-Square 5.022 df=5 Asymp. Sig. .413). Највећи број испитаника 46,9% се изјаснило да припадају православној вери, 34,4% хришћанској, 11,3% се није изјаснило, 1,9% исламској (при чему су узети у обзир и испитаници који су се изјаснили да припадају муслиманској вери), 2% некој другој вери (српска, македонска, будизам и Кама), а 3,4% као атеисти. Добијене вредности на нивоу подузорка такође нису показале да постоји повезаност између вероисповести и чланства

у овим организацијама (Македонија: Pearson Chi-Square 2.685 df=5 Asymp. Sig. .748; Бугарска: Pearson Chi-Square 1.641 df=5 Asymp. Sig. .896 и Србија: Pearson Chi-Square 9.502 df=4 Asymp. Sig. .050).

На основу добијене вредности алфа коефицијента на нивоу целокупног узорка уочена је статистички значајна веза између факултета и чланства у еколошким организацијама и/или организацијама за заштиту права животиња (Pearson Chi-Square 43.502 df=13 Asymp. Sig. .000). Чланство у овим организацијама у односу на број анкетираних студената приказан је у Табели 6.

Табела 6. Чланство у организацијама/удружењима за заштиту животне средине и/или права животиња и факултет који студирају испитаници

	Н	%
Економски факултет	586	6,5
Електронски факултет	39	3,1
ФАМИС	59	11,9
Факултет уметности	1	0
Филозофски факултет	369	8,1
Грађевинско-архитектонски факултет	131	3,1
Машински факултет	30	6,7
Педагошки факултет	101	6,9
Правни факултет	216	5,1
Природно-математички факултет	198	5,6
Технички факултет	247	6,9
Ветеринарски факултет	16	43,8
Виша медицинска школа	116	9,5
Нису навели факултет	58	5,2

Имајући у виду да у свим подузorcима нису били заступљени идентични факултети, испитивана је повезаност научног поља коме припада факултет и чланства у овим организацијама. На основу добијених вредности није уочена статистички значајна повезаност између научног поља коме припада факултет и чланства (Pearson Chi-Square 13.023 df=5 Asymp. Sig. .023), без обзира што нешто већи проценат испитаника – чланова ових организација студира факултете у пољу медицинских и интердисциплинарних наука (Табела 7).

Табела 7. Научно поље факултета који студирају испитаници и чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња

Научно поље	Чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња		
	Да	Не	Укупно
Друштвено-хуманистичко	6,7%	93,3%	100,0%
Техничко-технолошко	5,8%	94,2%	100,0%
Медицинско	13,6%	86,4%	100,0%
Природно-математичко	5,6%	94,4%	100,0%
Уметничко	0,0%	100,0%	100,0%
Интердисциплинарно	11,9%	88,1%	100,0%

Статистичка значајност између факултета који студирају и чланства у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња уочена је једино на подзорку Македоније (Pearson Chi-Square 31.216 df=7 Asymp. Sig. .000). Нешто мање од половине студената Ветеринарског факултета је члан ових организација (43,7%), док је тај постотак значајно мањи међу популацијом осталих факултета и креће се од 5,4% код студената Правног факултета до 11,9% код студената ФАМИС-а (Табела 8).

Табела 8. Факултет који испитаници студирају и чланство удружењима за заштиту животне средине (Универзитет у Битољу) (%)

Факултет	Чланство у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња		
	Да	Не	Укупно
Економски	6,8	93,2	100,0
ФАМИС	11,9	88,1	100,0
Педагошки	6,9	93,1	100,0
Правни	5,4	94,6	100,0
Технички	6,9	93,1	100,0
Ветеринарски	43,8	56,2	100,0
Висока медицинска школа	9,5	90,5	100,0

Међутим, добијене вредности (Pearson Chi-Square 8.421 df=3 Asymp. Sig. .038) не указују на статистички значајну повезаност између научног поља коме припада факултет и чланства у организацијама ни на подзорку Македоније.

Закључак

Испитивање студентског активизма, посебно еколошког имало је за циљ да укаже на степен проактивног деловања ове популације. Резултати до којих смо дошли указују да и међу овом популацијом, као и код популације младих у испитиваним друштвима (Србија, Македонија, Бугарска) постоји незаинтересованост за покретање иницијатива и решавање проблема са којима се суочавају, јер је мање од половине испитаника члан једног или више удружења грађана, што упућује да ова популација готово и не утиче на конципирање јавних политика.

Без обзира што се највећи проценат испитаника на нивоу целокупног узорка (19,9%), и у оквиру подузорака изјаснио да је члан студентских организација (Табела 2), стиче се утисак да не постоји заинтересованост ни за учешћем и решавањем проблема са којима се сусрећу током студија, нити за активним укључивањем у креирање студијских програма и образовне политике.

Што се тиче еколошког активизма, тачније чланства студентске популације у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња учешће студената је ниже од очекиваног и износи свега 6,9% на нивоу целокупног узорка. Процент на нивоу подузорака се међусобно разликује и креће од 4,7% на подзоруку Универзитета у Нишу до 8,3% на подзоруку Универзитета у Великом Трнову, односно 8,1% Универзитета у Битољу. Није уочена статистички значајна веза између пола, што је у супротности са подацима ранијих истраживања (Sherrod, 2006, стр. 243), националне припадности, вероисповести и поља коме припада факултет који студирају испитаници и чланства у овим организацијама. На нивоу целокупног узорка уочена је повезаност једино између факултета који испитаници студирају и чланства у организацијама за заштиту животне средине и/или права животиња, и то једино на подзоруку Македоније.

Низак постотак чланства студената у организацијама које се баве заштитом животне средине и/или правима животиња указује на низак степен развијености еколошке свести, посебно међу студентском популацијом Универзитета у Нишу. Имајући у виду да су знања о животnoj средини, узроцима и последицама нарушене еколошке равнотеже и вредновање еколошке ситуације основ формирања еколошке свести и еколошког понашања, налази истраживања указују на неопходност анализе курикулума студијских програма ради утврђивања имплементације садржаја који доприносе прихватању еколошког погледа на свет, еколошко-етичких вредности и идеје одрживог развоја.

Литература

- Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2012.* (2013) Београд: Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине Републике Србије и Агенција за заштиту животне средине.
- Извештај за состојбата на животната средина за 2013 год.* (2014) Скопје: Министарство за животна средина и просторно планирање Републике Македоније. Македонски информативен центар за животна средина.
- Јованов, И., Давидовска, И. и Костуранова, Д. (2013) *Младинско организирање во Македонија*. Скопје: Национален младински совет на Македонија.
- Марковска Спасеноска, Е и Нашаковска, М. (2010) *Младински потреби и младинско организирање во Република Македонија*. Прилеп: Коалиција на младински организации СЕГА.
- Meadows, D. H. et al. (1972) *The Limits to Growth*. London: Pan Books.
- Митев, П.-Е. и Ковачева, С. (2014) *Младите хора в Европейска България*. Софија: Фондација „Фридрих Еберт“ Бюро България.
- Националниот доклад за състоянието и опазването на околната среда през 2012 г.* (2014) Министерство на околната среда и водите Република България.
<http://eea.government.bg/bg/soer/2012> (Приступљено: 21.4.2015).
- Петровић, Ј. (2014) „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“ у *Културне оријентације младих и култура мира на Балкану*. Ниш: Филозофски Факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања.
- Randers, J. (2012) *2052 – A Global Forecast for the Next Forty Years*. Vermont: Chelsea Green Publishing.
- Rose, R. & Munro, N. (2003) *Elections and Parties in New European Democracies*. Washington: CQ Press.
- Sherrod, L. R. (2006) *Youth Ativism. An International Encyclopedia. Volumen 1: A-J*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Stanojević, D., Vukelić, J. (2012) “Environmental Activism As A New Form Of Political Participation Of The Youth In Serbia”, *Sociology* 54(2): 387-399.
- Tomanović, S. i dr. (2012) *Mladi - naša sadašnjost*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Hetcher, A. and Vavrus, J. (2006) *The Guide to Soal hange Led By and With Young People*. <http://www.commonaction.org/SocialChangeGuide.pdf> (Приступљено: 15. 4. 2015).
- Haerpfer, C., Wallace, C. & Spannring, R. (2002) *Young People and Politics in Eastern and Western Europe*. Vienna: Institute for Advanced Studies.

Howard, M. M. (2003) *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

World Commission on Environment and Development. (1987) *Our Common Future*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Vesna Miltojević

MEMBERSHIP IN ENVIRONMENTAL ORGANIZATIONS SUCH AS STUDENTS' ENVIRONMENTAL ACTIVISM

Abstract: Environmental issues, being global issues of modern society, are the focus of scientists, politicians and ordinary citizens because solving or at least mitigating these problems enables further development of society, and according to many, the survival of planet Earth. The ideas about dealing with these problems in line with further economic development and social justice involve intra and intergenerational solidarity and responsibility, as well as the involvement of all social groups. These ideas are embodied in the model of sustainable development.

Bearing the above mentioned in mind and starting from the attitude that activism is planned behavior aimed to trigger change in certain areas of social life and action, and taking into account that membership in organizations is an expression of activism, this paper describes a study of students' membership in environmental organizations (it involves students from Nis, Bitola and Veliko Tarnovo). The initial assumption was that students' activism is seen primarily through membership in environmental organizations, regardless of their gender, country, nationality, religion and college.

Keywords: environmental activism, sustainable development, students, Serbia, Bulgaria, Macedonia.

Зорица Марковић

УДК 316.728(=163.41):316.644-057.87

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

Оригинални научни рад

Јасмина Недељковић

Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

СОЦИЈАЛНА ДИСТАНЦА И СТЕРЕОТИПИ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ ПРЕМА РОМИМА И МОГУЋНОСТИ ЊИХОВОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА

Апстракт: Рад се бави истраживањем социјалне дистанце и стереотипа младих према Ромима као и могућношћу њиховог превазилажења. Истраживање је извршено на узорку од 302 студента различитих факултета Универзитета у Нишу. Од инструмената коришћена је Богардусова скала социјалне дистанце и упитник конструисан за потребе овог истраживања. Упитник се састоји од 11 ајтема, од којих се 9 односе на стереотипе о Ромима, један ајтем односи се на степен познавања Рома и један ајтем на жељу за бољим упознавањем Рома. Резултати показују да је социјална дистанца према Ромима већа од теоријске средње вредности Богардусовог теста. Највећа социјална дистанца постоји у односу на склапање брака са припадником ромске заједнице. Није пронађена разлика у социјалној дистанци према Ромима собзиром на степен познавања Рома. Такође, није пронађена разлика у процени Рома на листи стереотипа о Ромима с обзиром на степен познавања Рома. Нема повезаности између жеље да се боље упознају Роми и већ постојећег степена познавања Рома. На једном крају континуума је једна трећина испитаника која жели да боље упозна Роме, а на другом екстрему само шестина испитаника која не би желела да их боље упозна. Факторском анализом стереотипа издвојена су три фактора. Први фактор указује на негативан однос према Ромима, док други и трећи имају позитивну конотацију: други указује на емпатију и разумевање Рома, а трећи на препознавање позитивних особина – музикалност, спонтаност, који је истовремено најизраженији фактор. Факторска структура стереотипа о Ромима и број испитаника који желе да боље упознају Роме, указују на простор у ком би се могле предузети активности у циљу смањења стереотипа и социјалне дистанце према Ромима, а то је контакт између Рома и припадника осталих етничких група, који би се одвијао под једнаким условима за све учеснике, заједничке активности у оквиру којих би Роми имали прилике да покажу личне квалитете, затим континуирано интеркултурално образовање и представљање Рома у позитивној конотацији у медијским извештајима, позивајући се на примере оних Рома који су постигли неке резултате, редовно се школују, завршили су факултете, професионално су успешни и тако даље.

Кључне речи: Роми, студенти, социјална дистанца, стереотипи, превазилажење.

Увод

Једно од честих истраживања на простору Србије односи се на социјалну дистанцу и стереотипе према Ромима. Појам социјалне дистанце први је дефинисао амерички социолог Роберт Парк (1924) као степен и меру разумевања и интимности социјалних односа. Емори Богардус се (Богардус 1925а) у чланку „Social Distance and Its Origins“ (Социјална дистанца и њено порекло) бавио питањима како социјална дистанца настаје и како и зашто овај степен разумевања и интимности варира. Закључио је да настаје на основу негативних ставова и неоправданих генерализација односно предрасуда, а тек после тога на основу сопственог искуства са појединцима, односно припадницима групе у односу на коју постоји дистанца. Истиче да социјална дистанца одређује интеракцију између људи и карактер друштвених односа (Богардус 1925б). Користећи Парков концепт, Богардус је конструисао тест за мерење социјалне дистанце преко више социјалних ситуација (Богардус 1933).

Најопштије одређење предрасуда је да су то уверења, односно врсте ставова у чију смо тачност уверени, а да немамо доказе за њихову тачност (Рот 1977). Предрасуде садрже све карактеристике става, тј. представљају трајну диспозицију за одређени начин реаговања и садрже исте компоненте као и став – когнитивну, емотивну и вољну. Когнитивна компонента става укључује одређена знања и судове, врло често вредносне судове о ентитету према коме постоји став, емоционална компонента састоји се од низа емоција, било позитивних или негативних, а конативна компонента подразумева активности које смо спремни да предузмемо према ентитету у односу према коме постоји став. Етничке предрасуде испољавају се кроз етничке стереотипе. Стереотипи су негативни ставови, тачније когнитивне компоненте става (Попадић и Биро 1999). Стереотипи су поједностављене представе себе и других (аутостереотипи и хетеро стереотипи), који посебан значај добијају у време сукоба, верских, политичких, идеолошких и тада постају моћно пропагандно оружје (Ристовић 1996). Кузмановић (1992) стереотипе сматра крутим представама о особинама личности и обрасцима понашања представника неке групе, које се некритично генерализују на све припаднике те групе.

Роми дуго бораве на овим просторима и исто толико дуго постоје стереотипи о њима. Пре више година Дворниковић је у књизи *Карактерологија Југословена* са негативном конотацијом говорио о Ромима, које карактерише „скиталачка, номадска крв“ и особена животна формула „живети од људи али ван људског реда и рада“ (Дворниковић 1939: 243). Посавец (2000) износи да је однос према Ромима и ромским заједницама, не само код нас, него и у Европи под утицајем стереотипа.

Социјална дистанца и стереотипи према Ромима су често предмет истраживања на нашим просторима. У оквиру истраживања *Промене у структури југословенског друштва* спроведеног 1993. године на територији СР

Југославије без Косова, Кузмановић (1994) је истраживао етничку дистанцу према Словенцима, Хрватима, Црногорцима, Муслиманима, Мађарима, Македонцима, Албанцима и Ромима. Резултати показују да је највећа суздржаност изражена према Албанцима, а да су најбоље прихваћени Роми и Македонци.

Биро (2002) је после 5. октобра и новонасталих политичких промена, 2001. године испитивао етничку дистанцу већинског становништва у Србији (без Косова) и добио резултат да: као суграђане Албанце не прихвата 34% испитаника, Муслимане 23%, Хрвате 19%, Мађаре 12% и Роме 9% испитаника; као комшије Албанце не прихвата 46% испитаника, Муслимане 28%, Хрвате 22%, Мађаре 15% и Роме 38%, као надређене на послу Албанце не прихвата 55% испитаника, Муслимане 41%, Хрвате 36%, Мађаре 15% и Роме 38%; као зета или снају, Албанце не би прихватило 76% испитаника, Муслимане 64%, Хрвате 51%, Мађаре 44% и Роме 66% испитаника.

Резултати истраживања из 2001. године, спроведеног у оквиру пројекта *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (1310) „показали су да неромско становништво највећи степен друштвене удаљености на територији југоисточне Србије показује према Албанцима, Бошњацима (Муслиманима) и Ромима, на територији северозападне Македоније према Албанцима, Ромима и Бошњацима (Муслиманима), а у централној и западној Бугарској према Ромима, Албанцима и Власима и Помацима. Видно је да су Роми једина мањина према којој је изражена велика дистанца у све три земље а како су и једна од најбројнијих мањина на овим просторима, сматрали смо да посебну пажњу треба посветити управо проблему социјалне дистанце неромског становништва према ромској мањини“ (Тодоровић 2007: 85).

Резултати даљег рада у оквиру компаративног емпиријског истраживања *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану* у Србији, Македонији и Бугарској, које је обављено 2003. године, показали су да „социјална дистанца према Ромима у Србији опада, упореди ли се са емпиријским налазима из 2001. године. ... Упозоравајући су пак подаци о томе да готово трећина испитаника још увек избегава Роме за пријатеље и суседе, што само потврђује недостатак истинских и блиских контаката са припадницима ромске нације (Тодоровић, 2007: 138).

У истраживању *Sociocultural adaptation of the Romanies in Serbia in the transition processes-integration, assimilation or segregation?* (Социокултурна адаптација Рома у Србији у транзиционим процесима – интеграција, асимилација или сегрегација?) на узорку од 1400 испитаника из Републике Србије са Аутономном Покрајином Војводином, између осталог, испитивана је социјална дистанца према Ромима. „Из података се недвосмислено може закључити како је социјална, етничка и расна дистанца према Ромима у Србији веома изражена (Ђуровић 2004: 83). У оквиру истог истраживања испитивани су и стереотипи о Ромима, аутостереотипи (шта Роми мисле о Ромима) и хетеро-

стереотипи (шта нероми мисле о Ромима). Наводимо само резултате о хетеростереотипима. Да су Роми лењи сматра 51% испитаника, да су превише бучни 76,5%, да су свадљиви 70,4%, да су лукави 60%, да су превртљиви 69%, да су користољубиви 57%, да не поштују законе 59%, да су аљкави 77%, да су некултурни 65%. Што се позитивних стереотипа тиче, да су Роми толерантни према другим нацијама мисли 60% испитаника, да су толерантни у религијском смислу 52%, да су гостољубиви 71%, да су темпераментни и весели 71% и да су музикални 90% испитаника.

Предмет и циљеви истраживања

Предмет истраживања

Предмет истраживања овог рада је испитати социјалну дистанцу и стереотипе младих према Ромима као и могућност њиховог превазилажења.

Циљеви истраживања

Истраживање је спроведено према следећим истраживачким циљевима:

- Испитати колика је мера социјалне дистанце према Ромима.
- Испитати у односу на коју социјалну ситуацију постоји највећа социјална дистанца.
- Испитати да ли испитаници који боље познају Роме имају мању социјалну дистанцу према Ромима.
- Испитати да ли су испитаници који боље познају Роме, исти они који их боље процењују.
- Испитати која група испитаника с обзиром на степен познавања Рома, жели да их боље упозна.
- Испитати каква је факторска структура стереотипа према Ромима.
- Испитати колики је степен изражености појединих фактора.
- У односу на резултате добијене у истраживању, испитати које могућности превазилажења социјалне дистанце и предрасуда према Ромима постоје.

Метод

Узорак

Истраживање је спроведено на узорку од 302 студента, оба пола (224 (74,2%) девојке и 78 (25,8%) младића), различитих студијских програма Универзитета у Нишу (психологија, новинарство, англистика и медицина). Структура по професионалном усмерењу студената је: 22.2% студената психологије, 24.8% англистике, 25.5% новинарства и 27.5% медицине.

Табела 1: Дистрибуција по полу

	Н	%
Женски	224	74,2
Мушки	78	25,8
Укупно	302	100,00

Табела 2: Структура узорка према професионалном усмерењу

	%
Психологија	22,2
Англистика	24,8
Новинарство	25,5
Медицина	27,5

Инструменти

Од инструмената коришћена је Богардусова скала социјалне дистанце која се односи на 7 социјалних ситуација: 1) ступио бих у брак, 2) имао бих за пријатеља, 3) живео бих у суседству, 4) радио бих у истој фирми, 5) имао бих за претостављеног, 6) живео бих у истом граду, 7) живео бих у истој држави. Такође је коришћен упитник који је конструисан за потребе овог истраживања и који се састоји од 11 ајтема. Девет тврдњи испитују стереотипе о Ромима са 5 степени слагања, од 1 – уопште се не слажем до 5 – потпуно се слажем. Десета тврдња испитује степен познавања Рома такође са 5 степени, од 1 – уопште их не познајем до 5 – потпуно их познајем. Једанаести ајтем односи се на жељу за бољим упознавањем Рома, са три степена – да, не и ни сам сигуран.

Резултати и дискусија

Испитивање мере социјалне дистанце према Ромима

Табела 3: Мера социјалне дистанце према Ромима

	Н	Минимум	максимум	ас	сд	теоријска ас
Социјална дистанца	302	7	35	27,08	5,346	21,00

С обзиром на то да је вредност теоријске аритметичке средине мере социјалне дистанце на тесту 21, а на нашем узорку испитаника је добијена средња вредност 27,08, може се закључити да је код студената, који су учествовали у овом истраживању социјална дистанца виша у поређењу са теоријском просечном вредности. Ови резултатаи у сагласности су са резултатима дру-

гих истраживача који су у различитим контекстима истраживали социјалну дистанцу према Ромима. У истраживању социјалне дистанце и стереотипа према Ромима код деце новосадских основних школа (Францешко, Михаић, Кајон 2005) резултати показују да је према Ромима социјална дистанца већа него према осталим етничким групама.

У истраживању Турјачанина и сарадника (Турјачанин и сар. 2001) високо место на скали етничке дистанце заузимају Роми, поред Срба, на узорку испитаника из Федерације, и Бошњаци и Хрвати на узорку испитаника из Републике Српске. Биро и сарадници (Биро и сар. 2000, Биро и сар. 2002) истраживали су етничку дистанцу према десет народа у периоду од 1997. године до 2002. године. Резултати су показали да су народи према којима постоји најизраженија дистанца Албанци, Роми, Муслимани, Мађари и Хрвати. Аутори Михаић и Михаић (2003), истражујујући етничку дистанцу деце са територије Новог Сада и њихових родитеља према различитим етничким групама Србима, Албанцима, Мађарима, Хрватима и Ромима, утврдили су да је најнижа социјална дистанца према Србима, нешто виша према Мађарима, односно Хрватима, а највиша према Албанцима и Ромима.

Социјална ситуација у односу на коју је највећа социјална дистанца

Табела 4: Просечне вредности на ајтемима социјалне дистанце

	ас	сд
Ступио бих у брак	1,94	1,119
Имао бих за пријатеља	3,96	1,035
Живео бих у суседству	3,90	1,123
Радио бих у истој фирми	4,28	0,869
Имао бих за претпостављеног	4,06	1,078
Живео бих у истом граду	4,45	0,821
Живео бих у истој држави	4,49	0,772

У табели бр. 4 може се видети да је мера социјалне дистанце највиша на тврдњи која се односи на брачну заједницу, што је и разумљиво с обзиром на то да је брак најинтимнија социјална релација, а да је најнижа на тврдњама које се односе на живљење у истом граду и држави као и рад у истој фирми. Миладиновић (2008) је такође добио да је највећа социјална дистанца у погледу брака са припадником ромске заједнице, а најмања у погледу живота у истој држави.

Да ли испитаници који боље познају Роме имају мању социјалну дистанцу према њима

Познавање Рома је операционализовано тврдњом: „Моје мишљење о Ромима заснива на добром познавању Рома“. Понуђена скала за одговоре је била петостепена, где је јединицом (1) обележен најмањи степен слагања, а петицом (5) највиши степен слагања, односно најбоље познавање Рома. У одговору на ово питање, градуација одговора је третирана као категоријска варијаблa са пет категорија познавања Рома.

Табела 5: Разлика у социјалној дистанци с обзиром на познавање Рома

	Н	Ас	сд	Ф	сиг
1 -	66	25,89	6,673	1,652 _(4,297)	0,161
2 -	48	27,77	4,318		
3 -	94	26,85	5,022		
4 -	62	28,11	4,320		
5 -	32	27,19	6,114		

Претпостављена разлика у социјалној дистанци између испитаника с обзиром на познавање Рома није потврђена, односно нема разлике у степену социјалне дистанце према Ромима између испитаника који их познају и оних који их не познају. Ово само говори у прилог Богардусове тврдње да се социјална дистанца развија на основу предрасуда, непознавања и неоправданих генерализација. Надаље, стереотипи о Ромима, као и сви други, било позитивни било негативни стереотипи, подложни су метонимији током које се један појам замењује другим, односно појам Ром неком негативном карактеристиком о њима, али мимо контакта и довољног познавања ове етничке групе (Шлезак, Шакаја 2012).

Да ли испитаници који боље познају Роме, су они који их боље процењују на упитнику стереотипа о Ромима

Табела 6: Процењивање Рома с обзиром на познавање припадника те субкултуре

	Н	Ас	Сд	Ф	Сиг
1 -	66	37,33	5,175	0,683 _(4,297)	0,604
2 -	48	38,44	3,798		
3 -	94	38,12	4,765		
4 -	62	38,53	5,419		
5 -	32	38,72	5,732		

Није утврђена разлика у процени Рома с обзиром на степен познавања Рома, односно познавали или не познавали Роме, испитаници о њима имају предрасуде. Степен познавања Рома је ирелевантан у погледу постојања предрасуда. Како Пантић (1987) наводи, са Ромима никада није било већих сукоба, али су односи увек били обојени бројним предрасудама, који према налазима датирају из ранијих периода, па се може рећи да се ради традиционално укорењеним предрасудама. Наши налази управо говоре о томе, о одржавању предрасуда мимо степена познавања Рома.

Која група испитаника с обзиром на степен познавања Рома, жели да их боље упозна

Табела 7: Однос степена познавања и жеље за бољим познавањем Рома

			Моје мишљење о Ромима заснива на добром познавању Рома					укупно
			1	2	3	4	5	
п20: Волео/ла бих да боље упознам Роме	Да	Опажена ф	19	17	28	24	16	104
		Очекивана ф	22.2	16.6	32.6	21.5	11.1	104.0
		% унутар п20	18.3%	16.3%	26.9%	23.1%	15.4%	100.0%
	Не знам	Опажена ф	32	26	50	26	8	142
		Очекивана ф	30.3	22.7	44.5	29.3	15.1	142.0
		% унутар п20	22.5%	18.3%	35.2%	18.3%	5.6%	100.0%
	Не	Опажена ф	13	5	16	12	8	54
		Очекивана ф	11.5	8.6	16.9	11.2	5.8	54.0
		% унутар п20	24.1%	9.3%	29.6%	22.2%	14.8%	100.0%
		Укупно	64	48	94	62	32	300
			Недовољно познавање Рома: 112		94	Добро познавање Рома: 94		

$$\chi^2 = 11,287 \text{ сс} = 8 \text{ сиг} = 0,186$$

Овде је тражена повезаност између актуелног степена познавања Рома (који су испитаници оцењивали степенима од 1 – уопште их не познајем до 5 – добро их познајем) и жеље да се Роми боље упознају преко три могућа избора – да, не и не знам. Одговоре 4 и 5 третирали смо као добро познавање, 3 као неодлучност, а 1 и 2 као одбијање ближег упознавања Рома.

У табели број 7 се може видети да 104 испитаника жели да боље упозна Роме, 142 није сигурно, а 54 не жели да их боље упозна. Од 104 испитаника који желе да их боље упознају, 36 је изградило став о њима, а да их не познаје уопште, а 40 њих је изградило мишљење о Ромима на основу доброг познавања. Дистрибуцију испитаника који не желе да их боље упознају чине: 18 оних

који су изградили став а да их нису ни познавало, 16 је неутрално, а 20 испитаника који су формирали став на основу доброг познавања не желе да их упознају боље. Статистички значајна разлика између емпиријских и теоријских фреквенција није утврђена. Нема повезаности између жеље да се боље упознају Роме и већ постојећег степена познавања Рома. Може се закључити да је на једном крају континуума једна трећина испитаника која жели да боље упозна Роме, а да је на другом екстрему само шестина испитаника која не би желела да их боље упозна. Поређењем очекиваних и добијених фреквенција може се рећи да постоји разлика у категорији испитаника који не знају да ли желе боље да упознају Роме; добијена фреквенција је већа од очекиване, више је оних који су несигурни него што се претпоставља; у категорији оних који желе да боље упознају Роме очекивана и обсервирана фреквенција се поклапају; а у категорији оних који не желе да боље упознају Роме обсервирана фреквенција је испод очекиване, значи има мање оних који не желе да упознају Роме него што се претпоставља. Овај резултат је врло охрабрујући за даље разматрање могућности превазилажења стереотипа и социјалне дистанце.

Табела 8: Разлике у одговорима с обзиром на жељу да се Роми боље упознају

	Опажене ф	Очекиване ф	Ресидуал
Да	104	100.0	4.0
Не знам	142	100.0	42.0
Не	54	100.0	-46.0
Тотал	300		

$$\chi^2 = 38,960 \text{ сс} = 2 \text{ сиг} = 0.000$$

Факторска структура стереотипа према Ромима

На овај истраживачки захтев одговорено је применом факторске анализе која је спроведена на одговорима из упитника који је конструисан за потребе овог истраживања. Примењена је правоугла, Варимакс ротација.

Кајзер–Мејеров–Олкинов (КМО) показатељ репрезентативности података износи 0,794, па је закључено да се над подацима може применити факторска анализа.

Табела 9: Показатељи издвојених фактора

Варијабле	Почетне својствене вредности			Након ротације		
	Укупно	% варијансе	кумулятивни % варијансе	укупно	% варијансе	кумулятивни % варијансе
1. Ромима се не може веровати.	3,178	28,894	28,894	2,575	23,408	23,408
2. Роми су музикални.	1,368	12,435	41,329	1,836	16,692	40,100
3. Роми су прљави.	1,114	10,127	51,456	1,249	11,355	51,456
4. Роми су непосредни људи.	,889	8,080	59,535			
5. Роми су лењи.	,827	7,523	67,058			
6. Роми су људи као и сви други.	,738	6,708	73,765			
7. Роми би радили кад би имали посла.	,698	6,350	80,115			
8. Роми су примитивни.	,663	6,024	86,139			
9. Роми су маргинализовани људи и зато им је тешко.	,581	5,278	91,417			
10. Роми су склони крађи.	,515	4,678	96,094			
11. Роми су агресивни људи.	,430	3,906	100,000			

Факторском анализом, након ротације, издвојена су три фактора. Ови фактори објашњавају, укупно, 51,46% варијансе у ставовима према Ромима. Први издвојени фактор објашњава 23,4% варијансе. Други издвојени фактор објашњава 16,69% варијансе, а трећи 11,35% варијансе у ставовима према Ромима.

Табела 9а: Структура издвојених фактора

	фактори		
	1	2	3
Роми су примитивни.	.735		
Роми су прљави.	.719		
Роми су агресивни људи.	.702		
Роми су лењи.	.660		
Ромима се не може веровати.	.562		
Роми су маргинализовани људи и зато им је тешко.		.736	
Роми би радили кад би имали посла.		.701	
Роми су људи као и сви други.		.560	
Роми су склони крађи.		.538	
Роми су музикални.			.811
Роми су непосредни људи			.667

Први издвојени фактор чине негативни атрибути који се приписују Ромима. Увидом у смисао ајтема који одређују други издвојени фактор, може се рећи да он подразумева разумевање и емпатију према Ромима. Претпостављамо да се због тога као саставни део фактора појављује и негативна одредница Рома као потенцијалних лопова (Роми су склони крађи). Трећи екстраховани фактор сачињавају ајтеми који показују особину Рома као музикалних људи, као и њихову непосредност. Може се закључити да је први фактор негативан стереотип према Ромима, док други и трећи показују позитивне ставове.

Степен изражености појединих фактора

Следећи корак у анализи био је да се утврди степен изражености добијених фактора. Да бисмо, због различитог броја ајтема који засићују факторе, добили меру којом се израженост може упоредити, укупан скор смо поделили бројем ајтема који одређују фактор.

Табела 10: Израженост добијених фактора

	Н	Минимум	максимум	ас	Сд
Фактор1	302	1.20	5.00	3.28	.673
Фактор2	302	1.00	5.00	4.03	.603
Фактор3	302	1.00	5.00	4.12	.874

Иако су разлике у аритметичким срединама мале, може се рећи да је фактор кога одређују позитивни ставови о Ромима најизраженији. Овај фактор се односи на позитивне квалитете Рома, на њихову непосредност и музикалност. Други фактор по изражености је Фактор 2 који се односи на емпатију и разумевање Рома. Најмању израженост има Фактор број 1 кога одређују негативна мишљења о Ромима.

Свакако треба нагласити да су резултати овог истраживања добијени на случајном узорку студената три департмана Филозофског факултета и студената Медицинског факултета Универзитета у Нишу. Због тога резултате не би требало генерализовати, већ тестирати на репрезентативном узорку студената свих факултета Универзитета у Нишу, што је, имајући у виду индикативност резултата, и препорука будућим истраживачима .

Могућност превазилажења стереотипа и социјалне дистанце према Ромима

Анализирајући резултате истраживања тражили смо могућности за превазилажење стереотипа и социјалне дистанце према Ромима. Факторска структура стереотипа о Ромима, степен изражености појединих фактора, разлика у добијеним и очекиваним фреквенцијама у погледу степена познавања Рома

и жеље да се боље упознају, указују на неке смернице рада на смањењу социјалне дистанце и стереотипа.

Проблем смањења социјалне дистанце и стереотипа међу етничким групама био је предмет интересовања више истраживача. Гордон Олпорт (Allport 1954) је изнео контакт хипотезу којом образлаже да контакт између група доприноси смањењу социјалне дистанце и предрасуда. На основу ове Олпортове хипотезе доношене су одлуке и предузимане акције интегрисања група међу којима постоји дистанца или сукоб. Олпорт сматра да кроз одговарајући контакт између група, који омогућава да се чланови група боље упознају, постану свесни квалитета припадника друге групе, упознају њихов начин живота и проблеме, може доћи до бољег разумевања и смањења социјалне дистанце и предрасуда. Уосталом, како Елингтон (Ethington 1977) каже, социјална дистанца је стање свести. Петигру (Pettigrew 1998) анализирајући Олпортову контакт хипотезу, потенцира услове за оптимални интергрупни контакт. То су: 1. једнак статус група унутар социјалне ситуације у оквиру које се одвија контакт, 2. заједнички циљеви, 3. успостављање интергрупне сарадње и 4. подршка од стране ауторитета.

Томас Петигру и Линда Троп (Pettigrew & Tropp 2006) бавили су се мета-анализом ефекта интергрупног контакта на предрасуде код деце и адолесцената, у оквиру које су анализирали 515 радова. Резултати су показали да интергрупни контакти значајно редукују предрасуде. Исти аутори у оквиру истраживања (2008) под називом „Како интергрупни контакт редукује предрасуде? Мета аналитичко тестирање три медијатора“ („How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators“), утврдили су да су најзначајнији медијатори у смањењу предрасуда у оквиру интергрупне комуникације: 1. повећање знања о супротној групи, 2. смањење анксиозности у интергрупном контакту, 3. повећање емпатије и перспективе знања.

Резултати неких истраживања (Zervoulis, Lyons 2002) показују да контакт између етничких група доприноси смањењу међусобне дистанце и предрасуда. Такав је случај са Грцима који су били у контакту са муслиманима у Грчкој, што је допринело смањењу међусобно негативних ставова.

Аутори (Eller, Abrams 2002) наглашавају да није довољан само квантитет, већ да је врло битан квалитет контакта. Посебно је важно да контакт буде под једнаким условима, односно да у контакту буду равноправне све етничке групе између којих постоји дистанца.

У нашој средини је било настојања да се Роми приближе осталим етничким групама и интерагују са њима у школама и насељима. Налази показују (Францешко 2005) да ученици који имају свакодневни контакт са ромском децом показују нижи ниво социјалне дистанце према свим другим етничким групама у односу на оне ученике који немају контакта са ромском децом из чега Францешко закључује да контакт са мањинским групама (без обзира које су групе у питању) заиста смањује дистанцу не само према тим групама, него према свим мањинским групама.

Роми су социјално искључени, економски маргинализовани, смањена је њихова могућност друштвене акције, како истиче Миладиновић (2008). Социјална искљученост их онемогућава да учествују у грађанском животу, а тиме је могућност комуницирања са припадницима других етничких група смањена. Како онда смањити социјалну дистанцу и стереотипе о Ромима? Миладиновић нуди нека решења која подразумевају претходне кораке. Роми не могу бити укључени у друштвени живот ако живе изоловано у својим гетима. Физичка и просторна изолација води социјалној изолацији. Њихово повезивање са остатком друштва подразумева измештање из њихових изолованих насеља. Међутим, покушаји измештања Рома и смештање у насеља Срба, изазивали су често оштру реакцију грађана у чија суседства би могли да буду смештени Роми. Како Срби тако и припадници других етничких група одбијају да им Роми дођу у суседство, поготово ако се ради о већем броју Рома. Лакше се прихвата Ром појединац са својом породицом. Разлози су негативни стереотипи о Ромима, као носиоцима негативних особина и бојазан од њиховог начина живота, нехигијене, бављења криминалним пословима итд.

Закључак

Чињеница је да Роми живе у беди, незапослени и необразовани, физички сепарирани од већинског становништва у малама и махалама, што све скупа отежава њихову интеграцију са већинским становништвом и представља баријеру у превазилажењу социјалне дистанце. Ђорђевић (2004) полази од корена проблема – да би се прекинуо „зачарани ланац беде“, да би дошло до интеграције Рома у ширу друштвену заједницу, пре свега треба побољшати њихову економску ситуацију и притом деловати истовремено са три подручја: социо-економског, правно-политичког и поља културе и образовања. Резултати истраживања које је спровео Ђорђевић говоре да „изостаје већинска подршка“ предузимању позитивне дискриминације према Ромима. „Друштвени рад може усмерити неодлучне ка прихватању позитивне дискриминације. Она, премда није централна ни у једном предложеном моделу интеграције, јесте битна иницијална каписла, важан почетни корак на друму оснаживања ромске заједнице“ (Ђорђевић 2004: 195). Оснаживање ромске заједнице са више пунктова, допринело би побољшању статуса Рома, а тиме и смањењу социјалне дистанце према њима, а „актере измене неповољног положаја Рома сачињава тролист, тј. препоручује се чврсто и складно деловање самих Рома, већинске заједнице и државе“ (Ђорђевић 2004а: 117).

Тодоровић (2007) говори о мерама које треба да обезбеде правни оквир за антидискриминациони статус Рома, а све треба да се предузме и надгледа са врха, од стране државе, доношењем највиших правних аката, почев од

Устава, законских и подзаконских аката до стратегија о примени закона и друштвених актера одговорних за примену закона, Даље истиче важну улогу друштвених институција: образовања, масовних медија, невладиног сектора, волонтерског рада. Посебна одговорност је на „носећим стубовим етноса“: академији, универзитету, цркви. Да све не би остало само празно слово на папиру, потребно је, како истиче Тодоровић, предузети низ конкретних акција: формирање комисија и тела за мисионарење међу Ромима, превођење Библије, школовање свештеничког кадра, превођење кључних богослужбених књига, богослужење на ромском језику .

Црква и верске заједнице су одговорне за брже укључивање Рома у друштво и „имају задатак да у својих најбројнијих верника усађују идеју религијског саживота с мањинским истоверницима или иноверницима. Тек би тада религијска толеранција постала узор за трпеливост и интеркултуралистичку праксу у осталим подсистемима друштва“ (Ђорђевић, 2007: 21).

Велика одговорност је на образовању. Садржаји школских и студијских програма требало би да инкорпорирају предмете и курсеве који би изучавали идентитет, порекло, обичаје, културно богатство, фолклор, обичаје, место и улогу Рома у друштву. У том смислу на Машинском факултету у Нишу извођен је изборни курс Социологија ромског идентитета, на магистарским студијама Алтернативне академске мреже у Београду изборни курс Роми у интеркултуралном окружењу, на Основним академским студијама Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу, предложен је предмет Увод у ромологију, а на мастер студијама истог департмана предмет Ромолошке студије. Аутор овог рада читајући садржај практичне наставе предмета Ромолошке студије, који обухвата теренска истраживања, посету и боравак у ромским махалама, пожелео је да посети ромску махалу, али је на своје велико изненађење, иако себе сматра особом без предрасуда и стереотипа према Ромима, осетио нелагодност и зебњу, чак и благ страх да боравак у махали не би био безбедан. То само говори о дубини наших предрасуда којих често нисмо ни свесни, као и о томе да је за њихово превазилажење потребан близак сусрет и дубље упознавање, при чему образовање представља добар пут. Таква образовна пракса водила би развоју интеркултурализма који подразумева да различите културе живе у интеракцији и да постоји узајамна заинтересованост, прихватање и поштовање (Гошовић и др. 2012). За сада већинско становништво живи са Ромима мултикултурално – једни поред других. Интеркултурално је виши квалитет. Интеркултурализам подразумева постојање интеркултуралне осетљивости (Bennett 1993) што значи да се уочавају, а не поричу разлике између етничких група, и да се разлике разумеју и прихватају, што даље води бољој интеркултуралној комуникацији. Барна (1998) је издвојио шест каменова спотицања у интеркултуралној комуникацији 1. претпостављене сличности које могу бити извор изненађења и непријатности, преко 2. коришћења различитих језика и стилова комуникације, 3. погрешне интерпретације

невербалних порука, 4. претпоставке (преконцепције) и стереотипи су четврти камен, 5. тенденције да вреднујемо и 6. анксиозности и тензије у комуникацији.

Школа и образовање имају важну улогу у развијању интеркултуралне осетљивости и компетентности. Интеркултурална компетентност (Berthoin-Atal, Friedman 2003) је способност да се препознају и користе културне разлике као један од ресурса за учење и даљи развој. Културолошку и етничку различитост треба прихватати као предност – што се људи више разликују, то могу више да науче једни од других. Битно је да постоји претходни услов, а то је узајамно поштовање и радозналост.

Значајна улога у превазилажењу социјалне дистанце је на Српској академији науке и уметности која је основала Комисију за проучавање живота и обичаја Рома (Тодоровић 2007), као и делатности Нишке ромолошке школе чију особеност истиче Илона Томова, познати бугарски ромолог. „У таквој ситуацији, предстаници Нишке ромолошке школе су преузели на себе, као своју грађанску одговорност обавезу, улогу нарочитог гласноговорника и лобисте ове етничке заједнице“ (према Ђорђевић 2010: 405).

Анализом 30 000 медијских текстова написаних о Ромима у периоду од 2003. до 2012. године, медијски експерт Даница Лабан¹² установила је да се о Ромима до 2008. године, углавном писало у негативном контексту. Такође, истакла је да се у извештајима из рубрике црне хроника „непотребно истиче национална припадност Рома“. У репортажама су „ромска деца увек мусава, боса и траже цигарете“ што, како је оценила Лабан, ствара негативну слику о свим припадницима ромске заједнице. Сувишно је рећи да такав начин извештавања води развијању стереотипа и социјалној дистанци. Мало се пише о припадницима ромске заједнице у позитивном контексту, о оним примерима који су завршили школу, факултете, који успешно обављају своје професије, о њиховој култури, музикалности.

Евидентно је да могућности и путева за смањење стереотипа и социјалне дистанце према Ромима има. Неки кораци су предузети, али предстоји још много корака на путу превазилажења социјалне дистанце према Ромима. Оно што је сигурно, то је да пут постоји. Посебну улогу на том путу имају млади образовани људи који заузимају и у будућности ће заузимати важне друштвене позиције, чије одлуке и делање треба да буду без предрасуда и стереотипа и да воде социјалном приближавању Рома и осталих етничких група. Када би сви друштвени актери били доследни „суспредице би се стереотипије и предрасуде, умањила социјална дистанца и загубила стигматизација сваке врсте, а Роми би – интегришући се без асимилације и чувајући културни идентитет – освојили живот достојан човека“ (Ђорђевић, 2007: 22).

¹² http://www.mc.rs/upload/documents/izvestaji/2013/Medijska_analiza.pdf

Литература

- Allport, G. (1954) *The nature of Prejudice*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Barna, L. (1998) „Stumbling Blocks in Intercultural Communication“ in Bennett, M. J. (ed.) *Basic Concepts of Intercultural Communication: Selecting Readings*. Yarmouth, Maine: Intercultural Press.
- Bennett, M. (1993) Towards Ethnorelativism: „A Developmental Model of Intercultural Sensitivity“ in Paige R. M. (ed.) *Education for the Intercultural Experience*. Yarmouth, Maine: Intercultural Press.
- Berthoin-Antal, V. Friedman (2003) *Negotiating Reality as an Approach to Intercultural Competence*, Discussion Paper SPIII 200–101. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Biro, M., Logar-Đurić, S., Bogosavljević, S. (2000) „Politički uticaj provladinih i nezavisnih televizija u Srbiji“. *Nova srpska politička misao*, 1–2: 227–242.
- Biro, M., Mihić, V., Milin, P., Logar, S. (2002) „Did socio-political changes in Serbia changed the level of authoritarianism and ethnocentrism of citizens?“ *Psihologija*, Vol. 35, br. 1–2, 7–47.
- Biro, M. (2002) „Srpski etnocentrizam pre i posle 5. oktobra“. *Nova srpska politička misao (Posebno izdanje – Etnički stereotipi)* 9 (3).
- Bogardus, E. (1925a) „Social Distance and Its Origins“, *Journal of Applied Sociology* 9: 216–226.
- Bogardus, E. (1925b) „Measuring Social Distances“, *Journal of Applied Sociology* 9: 299–308.
- Bogardus, E. (1933) „A Social Distance Scale“, *Sociology and Social Research* 17: 265–271.
- Gošović, P. Mrše, S., Jerotijević, M., Petrović, D., Tomić, V. (2012) *Vodic za unapredjenje interkulturalnog obrazovanja*. Beograd: Fondacija za otvoreno društvo Srbije.
- Dvornikovic, V. (1939) *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Kosmos, Geca Kon, A.A.
- Đorđević, D. (2004) Pozadinske pretpostavke integracije Roma, *Teme* 28(3):189–202
- Đorđević, D. (prir.) (2004a) *Romi od zaboravljene do manjine u usponu*, Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- Đorđević, D. (2007) Predgovor u *Društvena udaljenost od Roma (Etničko-religijski okvir)*, Todorović, D. Niš/Novi Sad: Stylos.
- Đorđević, D. (2010) *Na konju s laptopom u bisagama*. Niš/Novi Sad: Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu, Prometej.
- Đurović, B. (2004) „Diskriminacija i socijalno-etnička distanca: slučaj Roma u Srbiji“ u *Romi od zaboravljene do manjine u usponu* (prir. D. Đorđević). Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- Eller, A., Abrams, D. (2002) “Intergroup contact in schools: The roles of class identification and levels of categorisation” in *Book of Abstracts* British Psychological Society’s Social Psychology Section Conference (Huddersfield, UK, 11-13 September) .

- Ethington, P. (1997) "The Intellectual Construction of «Social Distance»: Toward a Recovery of Georg Simmel's Social Geometry". *Gybergeo*, No 30.
- Francesco, M., Mihic, V., Kajon, J. (2005) „Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola“, *Psihologija*, Vol.39 (2) :167–182.
- Kuzmanović, B. (1994) „Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca)“, u: Lazić, M. (ur.): *Razaranje društva*. Beograd: "Filip Višnjić".
- Mihic, V., Mihic, I. (2003) Poznajem, prihvatam, poštujem - istraživanje etničke distance kod dece i njihovih roditelja. *Psihologija*, Vol. 36 (2): 167–182.
- Miladinović, S. (2008) Etnička i socijalna distance prema Romima, *Sociološki pregled XLII* (3):417–437.
- Pantić, D. (1987) *Nacionalna svest mladih u Srbiji*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Beograd.
- Park, R. (1924) "The Concept of Social Distance. *Journal of Applied Sociology*, VIII: 339–44.
- Pettigrew, T. (1998) Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology* Vol. 49: 65–85.
- Pettigrew, T. and Tropp, L. (2006) "A meta-analytic test of intergroup contact theory". *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5):751–783.
- Pettigrew, T. and Tropp, L. (2008) "How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators". *European Journal of Social Psychology* 38(6): 922–934.
- Popadić, D. i Biro B. (1999) Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji, *Nova srpska politička misao*, VI, 1–2.
- Posavec, K., (2000) Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije. *Društvena istraživanja* 2–3: 229–250.
- Ristović, M.(1996) "Slika neprijatelja: Srpske teme u berlinskom satiričnom časopisu "Kladderadatsch" 1914 - 1915. *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 1–2.
- Rot, N. (1977) *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Todorović, D. (2007) *Društvena udaljenost od Roma (Etničko-religijski okvir)*. Niš/Novi Sad: Stylos.
- Turjačanin, V., Čekrljija, Đ., Powell, S. i Butollo, W. (2002) "Etničke distance i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu". Saopštenje na 8. naučnom skupu "Empirijska istraživanja u psihologiji" Beograd: *Knjiga rezimea..*
- Šlezak, H., Šakaja, L. (2012) „Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima“, *Hrvatski geografski glasnik LXXIV*(1): 91–109.
- Zervoulis, K., Lyons, E. (2002) "Predicting ingroup favouritism and outgroup derogation in a multicultural context: The effects of history representations, group identification, collective self-esteem and intergroup contact". British Psychological Society's Social Psychology Section Conference (Huddersfield, UK, 11-13 September), *Book of Abstracts*.
- http://www.mc.rs/upload/documents/izvestaji/2013/Medijska_analiza.pdf

Zorica Marković
Jasmina Nedeljković

SOCIAL DISTANCE, YOUNG PEOPLE STEREOTYPES OF ROMA PEOPLE AND POSSIBILITIES OF OVERCOMING

Abstract: The paper deals with studying of social distance and young people stereotypes of Roma people and possibility to overcome that. The study was conducted on a sample of 302 students coming from different faculties of the University of Nis. Regarding instruments, we used Bogardus Social Distance Scale and questionnaire designed for the study needs. The questionnaire consists of 11 items, of which 9 are related to stereotypes about Roma, one item relates to the degree of knowledge of Roma and one item to desire for better knowing the Roma. The results show that social distance towards Roma is bigger than theoretical mean value of Bogardus test. The greatest social distance exists in relation to marriage with a member of the Roma community. No difference was found in social distance towards Roma with regard to level of knowledge of the Roma. Also, no difference was found in assessment of Roma on the list of stereotypes of Roma regarding level of knowledge of the Roma. There is no connection between desire to learn more about Roma and already existing level of knowledge of the Roma. At one end of the continuum is one-third of respondents who wants to get to know Roma better and at the other extreme, there is only one-sixth of respondents who would not want to know them better. Using the factor analysis of stereotypes, three factors were identified. The first factor points to negative relation towards Roma, while the second and third have positive connotation, the second indicates empathy and understanding of the Roma, and the third points to recognition positive qualities –musicality, spontaneity, which is also the most prominent factor. Factor structure of stereotypes about Roma and number of respondents who want to get to know Roma better point to the area within which certain activities may be undertaken in order to eliminate stereotypes and social distance towards Roma, and that is contact between Roma and members of other ethnic groups, joint activities within which Roma would have opportunity to demonstrate personal qualities, and then continuous intercultural education and representation of Roma in positive connotation in media reports, citing examples of those Roma who have achieved some results, who attend school regularly, who graduated from faculties, who are professionally successful, etc.

Key words: Roma, students, social distance, stereotypes, overcoming.

Снежана Попић

УДК 316.728-053.6(=163.41)(497.115)

Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Косовска Митровица

Прегледни научни рад

МЛАДИ У СРПСКИМ ЕНКЛАВАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

Сажетак: У раду је описана етничка структура становништва Косова и Метохије, као и одређени етиолошки елементи „енклаве“ као „физичког израза друштвене удаљености“ у којој данас живи изванредан број младих српске националности. Квантитативни пресек досадашњих социолошких истраживања објављених у одређеним домаћим часописима извршен је са циљем добијања недостајућих теоријских и емпиријских података који би конструисали социолошку слику младих на овом простору. У ову анализу су укључени сви бројеви одређених научних часописа објављених у периоду од 2000. до 2014. године. Увидом у заступљеност одређене теме моћи ћемо да приступимо и тумачењу њеног теоријско-методолошког значаја.

Кључне речи: млади, енклава, Косово и Метохија, социолошки радови.

Уводна реч

Млади се све више препознају као важан друштвени ресурс како садашњости тако и будућности. Почеци уобичавања друштвено-научне актуелности омладине везују се за Француску револуцију, након чега се под утицајем идејне струје уметничког и књижевног стваралаштва, карактеристичне за прелазак из XIX у XX век, изграђује „култ младежи“ као особита „негација традиционализма“ (Кулјић, 2007: 227). У теоријском смислу, концептуални оквир истраживања младих најпре је подразумевао употребу термина „генерација“, изведеног из радова Вилхелма Дилтаја и Карла Манхајма. Данас се концепт *омладина* подразумева као друштвени конструкт модерне, док је

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ бр. III 47023, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

концепт *млади* карактеристичан за друштвену конструкцију касне модерности (Томановић и др. 2012: 10).

Упоредо с интензивирањем научног интересовања за истраживање омладине, остварује се и институционални развој социологије омладине, као и других друштвено-хуманистичких дисциплина о младима. Научној и друштвеној актуелности социолошког истраживања младих допринеле су и специфичности „формативних искустава“ која су обликовала одређене „социолошке генерације“ (видети Кулјић 2009: 55–64). Досадашња социолошка истраживања омладине утицала су на развој многих теоријских приступа овом проблему. Тако аутори савремених научних студија примењују различите концептуалне оквири за проучавање младих: од концепта „генерација“, преко „адолесценције“ и „омладине“ као „прелазног доба“, до „младих“ као посебне друштвене групе¹³. Развој теорија о омладини, која је посматрана као специфичан друштвени феномен, произилази из четири основна правца: психоаналитичког, структурално-функционалистичког, културолошког и марксистичког (Марковић-Крстић 2009: 185–205). Плуралитет теоријско-методолошких оквира досадашњих истраживања омладине је условио „социолошку дихотомију структура/акција“, па се издвајају они приступи у којима се „као кључни постулира значај структурних контекста и детерминанти или индивидуалних аспирација и могућности избора и идентитета“ (Томановић и др. 2012: 26). Превазилажење такве дихотомије се препознаје кроз одређени „средњи ниво“ – „приступ социјалне биографије“ којим се објашњава „садејство структура и делања“ у процесу транзиције младих у одраслост (видети Томановић, 2010: 448; 2012: 19–29).

Младост је појам којим се означава раздобље између детињства и одраслости, а млади чине групу свих особа са старосним карактеристикама које припадају овом раздобљу. Категорија младих се формира на основу биолошког и социјалног концепта старости. Многи аутори користе *чисто статистичке појмове* (старосна група, кохорта) или *антрополошко-социолошке* (узраст, генерација) као појмове на основу којих се препознају везе између биолошких и социокултурних особина више лица (Вобић 2007: 154). Стога *старосну групу* „чине лица исте старости, а групни интервал може бити различите дужине, од једне, пет или десет година“, док *узраст* „означава старосне групе различитих интервала, које се издвајају и повезују по основу биолошких и социокултурних особина, као на пример деца, млади, средовечни, стари, старији стари“ (*ibid*). Када је реч о старосној структури становништва Србије, резултати многих истраживања показују да се она током друге половине двадесетог века кретала од стадијума демографске зрелости до стадијума дубоке демографске зрелости, са мањим изузетком оног дела стано-

¹³ Други аутори сматрају да се у социолошком проучавању омладине издвајају „три појма или приступа – млада генерација, друштвена група и прелазно доба“ (в. Марјановић 2014: 60).

вништва који је припадао Косову и Метохији.¹⁴ У свету и код нас све више се помера горња граница младости – чак до 35. године, што се одражава као испуњење друштвеног захтева за једним флексибилнијим приступом којим ће се обухватити тзв. „продужена младост“. Таквим одређењем указује се на све старосне категорије становништва чија је младост, као одређено раздобље живота, поглавито обликовано специфичном социјалном, културном, политичком и економском атмосфером одређеног времена и простора. Због тога се и млади који су се нашли пред друштвеним изазовима транзиције у Србији именују као „генерација одложеног живота.“¹⁵ Посматрајући младе као такву категорију унутар које се препознају различите „категоријске јединице“, социолог Срећко Михаиловић апстрахује десет „генерацијских стилова“ који се јављају као карактеристични одговори на захтеве за одлагањем живота који се постављају пред њу: „преживљавање (као искључиви циљ); уклапање – мимикрија; етноцентризам (и национализам); религија (као посвећеност и обузетост); предузетништво (као искључив циљ); протестна мобилизација; емиграција; 'унутрашња емиграција'; девијантност (тзв. 'ризишна понашања'); ефемерна усмерења“ (Mihailović, 2004: 23).

Млади не представљају хомогену групу, већ различите субјекте суочене са неједнаким животним шансама за креирање своје будућности. Многи од њих се налазе пред већим ризиком социјалне искључености и неједнакости, па као такви деле судбину посебно осетљивих друштвених група. У сврху побољшања положаја младих предузети су одређени стратешки кораци како на међународном¹⁶ тако и на националном¹⁷ нивоу. Имајући у виду глобалне и

¹⁴ Мирјана Божић, између осталог, истиче да је у старосној структури становништва на Косову и Метохији удео младих испод 20 година старости износио више од 50 посто све до 1981. године, али се у претпоследњој деценији двадесетог века први пут смањило. Тако је све до 1981. године на овом подручју забележено кретање ка стадијуму демографске младости односно значајно подмлађивање старосне структуре, да би се након 1991. године уочио прелазак прага демографске зрелости (Bobić 2007: 159–160).

¹⁵ То је генерација која у „формулисању животних пројеката и започињања њиховог остваривања нема могућности за потомство“ (Mihailović 2004: 23).

¹⁶ Светска банка, у свом *Приручнику за анализу ризика, рањивости и рањивих група* (Hoogveen et al. 2005), препознаје различите везе између сиромаштва и ризика, на основу којих *рањивост* дефинише као „изложеност неосигураном ризику који води ка друштвено неприхватљивом нивоу благостања“. *Рањиве групе* су групе „које без суштинске подршке могу бити у тешком и хроничном сиромаштву, немоћне да искористе евентуалне профитабилне могућности, док су истовремено са ограниченим заштитама у случају озбиљних догађаја или шокова.“ Примери таквих група су: „особе са инвалидитетом, сирочад, ХИВ-ом инфициране особе, старије особе, етничке мањине, одређене касте, интерно расељена лица, домаћинства на челу са удовицама или напуштеним женама, или на челу са децом“ (Hoogveen et al. 2005: 5). Оснаживање младих је питање којем је посвећена и *Европска стратегија за младе 2010–2018*, а на

локалне друштвене промене које су условиле предузимање одговарајућих стратешких мера, развијају се бројни истраживачки пројекти који имају за

њихов положај је указано и кроз *Европску платформу против сиромашта и социјалне искључености*, у којој се указује да је у ЕУ просечно једна од пет младих особа узраста до 25 година незапослена, док у просеку један од десеторо младих радника живи у сиромаштву (European Commission, 2010: 4). У Европској унији посебну пажњу заокупљају оне социјалне групе које карактерише тешка искључивост, нова рањивост и специфични недостаци, а то су: жене – а посебно самохране мајке и старије жене, особе са инвалидитетом, одређени хронични болесници, Роми, избеглице и интерно расељена лица, бескућници, ЛГБТ особе (*ibid*).

¹⁷ У оквиру стратешких докумената на националном нивоу обухваћене су слично одређене осетљиве друштвене групе, почев од 2003. године када је усвојена *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*. Овим документом је посебна стратешка пажња указана избеглим и интерно расељеним лицима, Ромима, особама са инвалидитетом, женама без редовних личних прихода, нижих квалификација и радног стажа, самохраним мајкама, женама старије животне доби, женама – жртвама насиља итд. Од важног значаја је и *Стратегија превенције и заштите од дискриминације* (2013) у којој се осетљиве друштвене групе препознају као оне које су по неколико основа у већој мери изложене дискриминацији и дискриминаторском поступку, а то су: „(1) националне мањине; (2) жене; (3) ЛГБТ особе; (4) особе са инвалидитетом; (5) старије особе; (6) деца; (7) избеглице, интерно расељена лица и друге угрожене мигрантске групе; (8) на основу верске припадности и (9) лица чије здравствено стање може бити основ дискриминације“ (14-15). Влада Републике Србије је 2008. године усвојила *Националну стратегију за младе* у којој се као посебно осетљиве подгрупе младих издвајају: „млади угрожени сиромаштвом“, „млади Роми“, „млади са инвалидитетом“, „млади који живе у избеглиштву и расељењу“, „млади повратници у процесу реадмисије“, „осетљиве групе младих с обзиром на пол“, „млади самохрани родитељи“, „млади са нерешеним стамбеним питањем“, „млади без родитељског старања“ и „млади улице“. Проблеми ових посебно осетљивих подгрупа младих су обухваћени различитим акционим плановима препорукама (видети детаљније на странама 13–19). Овом стратегијом су обухваћене три старосне групе младих: 1) од 15 до 19 година; 2) од 20 до 24 године; 3) од 25 до 30 година. Две године касније усвојена је и *Стратегија каријерног вођења и саветовања у Републици Србији*. Наредни стратешки корак који је посебно важан за побољшање положаја младих у Републици Србији учињен је усвајањем *Националне стратегија запошљавања за период 2011–2020*, која утврђује неколико посебно осетљивих друштвених група на тржишту рада Републике Србије: избеглице и интерно расељена лица, рурално становништво (које не поседује земљу и оно које припада југоисточној Србији), особе са инвалидитетом, Роми, необразоване особе, жене, млади (узраста од 15 до 24) и старија лица (узраста од 50 до 64), као и дугорочно незапослени, самохрани родитељи, корисници новчане социјалне помоћи, деца без родитељског старања, жртве трговине људима итд. Последњи нормативни корак којим су усвојене различите препоруке за побољшање положаја младих у Републици Србији начињен је у фебруару 2015. године и представља *Националну стратегију за младе за период од 2015. до 2025. године*.

циљ да опишу обележја положаја младих, као и њихову проактивну улогу у савременом друштву. Студија у којој су изложени резултати истраживања социјалних биографија у Србији, између осталог, показује да су финансијски статус и независност младих обликовани образовањем, запослењем и занимањем као кључним ресурсима, а да су они, у том погледу, у потпуности зависни од својих родитеља (Stanojević и Tomanović i dr. 2012: 78). Када је реч о простору Косова и Метохије, налази многих (иностраних) истраживања упућују на потребу укључивања родне перспективе у истраживачке пројекте квалитета живота тзв. „крхких” држава, које се одликују сукобима између етничких група, односно по непомирљивим политичким идеологијама. Тако је у истраживању које је 2008. године спроведено од стране Светског института за истраживање развојне економије утврђено да комбинација родног и етничког обележја има важан утицај на животни стандард домаћинства на Косову и Метохији. Према тим подацима, статистички значајне разлике постоје на плану поређења две етничке групе – српске и албанске, као и унутар сваке од њих на плану поређења полног обележја „главе” домаћинства: мушкараца или жене. Утврђено је да су домаћинства на челу са женом српске националности знатно нижег животног стандарда од оних којима руководи мушкарац исте националности, док је са друге стране, у испитивању албанске популације овај налаз обрнут – домаћинства на челу са женом су знатно вишег животног стандарда од оних којим управља мушкарац (Bhaumik, Gang, Yun 2008: 9). У овом извештају, истраживачи нису указали на значај актуелног друштвено политичког контекста Косова и Метохије који, за разлику од албанског становништва, и даље нема подједнако позитиван ефекат на друштвени живот Срба¹⁸.

Проблематика младих на Косову и Метохији све више улази у дискусионе кругове домаћих и иностраних друштвених теоретичара, а нарочито крајем двадесетог века, када су и започете директне и индиректне присилне миграције српског и другог неалбанског становништва са Косова и Метохије. Након овог масовног иселјавања очувана су мања насеља у којима данас живи српско и/или друго неалбанско становништво. Тако су постепено нестајала многа мешовита насеља, док су готово све веће урбане зоне у потпуности „очишћене“ од српског становништва. Поред Приштине која је раније била

¹⁸ Стога је важно поменути да жене на Косову и Метохији наилазе на одређене препреке на путу свог економског јачања иако су такве препреке „сличне оним са којим се susreću друге жене на Балкану“, али „sa dodatkom siromaštva, posleratne situacije i još uvek teške političke situacije. Kosovo ostaje najosetljiviji deo Balkana, a žene na Kosovu su najizloženije. Ekstremno tešku situaciju imaju žene etničkih manjina, Srпкиње i Romкиње. Srпкиње uglavnom funkcioniraju u enklavama, bez slobode kretanja, a u velikoj većini slučajeva nisu u mogućnosti da obavljaju svoje redovite poslove. One se, pored siromaštva, uglavnom suočavaju i sa stalnim strahom i izolacijom. Njihov život je baziran na svakodnevним životnim strategijama za opstanak” (Blagojević 2004: 82).

главни економски, културни и универзитетски центар за Србе који су живели на Косову и Метохији, етнички су очишћени и многи други већи градови (Пећ, Призрен, Ђаковица, Урошевац). Млади који данас живе у „енклавама“ на Косову и Метохији представљају поуздану слику садашњости и будућности српског народа на овом простору. Због тога се овај простор препознаје и као плодно тле за проверу одређених теоријско-методолошких претпоставки, али и за развој нових истраживачких стратегија и концептуалних решења.

Можемо се сложити са становиштем појединих аутора да „социологија, заједно са другим облицима теоријског знања има одређени утицај на дефинисање појмова који се користе у јавном и свакодневном животу и да на тај начин помаже конструисању представа о друштвеној стварности, а тиме одржању или промени друштвених односа“ (Vuletić, Stanojević, 2013: 48). Предмет овог рада је квантитативна анализа (пресек) социолошких истраживања младих у српским енклавама на Косову и Метохији, са циљем описивања теоријско-методолошких специфичности истраживања овог проблема. Извори података су наши најстарији и најугледнији домаћи социолошки часописи (*Социолошки преглед* и *Социологија*), један часопис за друштвене науке (*Теме*), као и радови објављени у *Зборнику радова Филозофског факултета у Косовској Митровици*. У анализу су укључени сви бројеви наведених часописа за период од 2000. до 2014. године. У раду ћемо најпре указати на етничку структуру становништва Косова и Метохије и одређене етиолошке елементе изоловане друштвене заједнице у којој данас живи одређени број становника српске националности. На основу тога ћемо приступити квантитативном пресеку досадашњих социолошких истраживања и тумачењу његовог теоријско-методолошког значаја.

Српски народ и енклаве на Косову и Метохији

Трагови статистичких података о социодемографској структури Косова и Метохије датирају из 1921. године, када је први пут спроведен попис становништва у тадашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Ови резултати показују да је на подручју (данашњег) Косова и Метохије од укупно 439.010 пописаних живело око сто хиљада Срба и више од две стотине хиљада Албанаца. Тако су они којима је матерњи језик био „арнаутски“ чинили нешто више од 60% укупног становништва пописаног на Косову и Метохији у то време, док је Срба било око 26%. Погледом на целокупну српску територију „арнаутска“ етничка скупина је 1921. године имала удео од око 6,5% у укупном становништву (данашње) Србије.¹⁹ Овај попис је урађен само по је-

¹⁹ Видети детаљније у *Присутно становништво по вероисповести и матерњем језику, попис 1921.*

зичкој и верској припадности. На основу праћења каснијег кретања структуре становништва могу се уочити значајни показатељи континуиране експанзије Албанаца и смањења броја Срба на просторима на којима заједно живе, а нарочито кроз призму анализе суживота ових двеју нација на подручју Косова и Метохије (Bogosavljević 1994: 17–28). Током наредних деценија уочава се пораст броја становника на Косову и Метохији, тако да је он износио укупно: 552.064 у 1931. години; 727.820 у 1948. години; 815.908 у 1953. години; 963.988 у 1961. години; 1.243.693 у 1971. години; 1.584.440 у 1981. години; 1.956.196 у 1991. години.²⁰ И поред таквих позитивних показатеља кретања становништва на Косову и Метохији, број Срба се константно смањивао док је удео Албанаца у укупном становништву на овом простору остваривао значајан прираст. Број становника српске народности на Косову и Метохији са учешћем од 23,3% забележен током пописа 1948. године опао је на удео од свега 9,9% у 1991. години (према Bogosavljević 1994: 17). Последњи југословенски попис становништва урађен је 2001. године, али ова, као и наредна званична статистичка евиденција Републике Србије – из 2011. године, остаје без података за подручје Косова и Метохије. Сви пописи који су спроведени након 1991. године имали су озбиљне недостатке, како методолошке природе, тако и оне у вези са бојкотом од стране Албанаца. Након рата на Косову и Метохији рађене су претежно апроксимативне анализе организоване од стране различитих међународних организација, да би затим, 2011. године први пут био спроведен попис становништва од стране тзв. косовских институција.

Имајући у виду размере ратних догађаја и дуготрајних политичких превирања која су захватила овај простор, различити подаци указују на промене етничке структуре становништва Косова и Метохије. Тако је број Срба знатно смањен и он, према последњим (званичним) подацима износи око 7%, док 5% чине друге етничке заједнице (Бошњаци, Горанци, Роми, Турци, Ашкалије, Египћани) и Албанци са уделом од 88%.²¹ Тако на Косову и Метохији данас има преко 115.000 Срба или око 7% од укупног броја становника настањеног на овој територији. Приближно једна трећина њих живи у општинама са српском већином, а то је север Косова и Метохије:²² Звечан (95%), Лепосавић (95%), Зубин Поток (89,4%) и северни део Косовске Митровице (90%). Други део Косова и Метохије се састоји од тзв. дела „јужно од Ибра”,

²⁰ Подаци су наведени према резултатима пописа од 1921., 1931., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. и 1991. године, објављеним у публикацијама Завода за статистику Републике Србије.

²¹ Подаци објављени према *CIA The World Factbook – Kosovo*: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html#People>

²² Процент изражавају удео припадника српске заједнице у укупној популацији коју чини наведена општина. Подаци су наведени према званичним подацима тзв. Канцеларије за питања заједница Косова: <http://www.kryeministri-ks.net/zck/?page=3,65>.

у коме махом живе Албанци као тренутна већинска заједница и, у скоро равномерној територијалној дистрибуцији, осталих седам: српска, турска, горанска, бошњачка, ромска, ашкалијска и египћанска заједница. Срби „јужно од Ибра” чине већинско становништво у две општине: Штрпцу (75%) и Новом Брду²³ (40%). Општине у којима Срби чине између 5% и 20% од укупног становништва су: Косовска Каменица (14%), Гњилане (12,08%), Липљан (12,07%), Обилић (10,09%), Косовска Витина (7,68%), Косово Поље (7,02%), Приштина (5,9%) и Вучитрн (5,45%).

Табела 1. Места на Косову и Метохији у којима Срби чине између 5% и 20% од укупног становништва једне општине

Општина	Српска села/ Енклаве у тој општини	Процент Срба у укупном становништву те општине
Митровица	/	93%
Косовска Каменица	Ранилуг, Кормињане, Ајновце	14%
Гњилане	Кусце, Шилово, Доња Будрига, Партеш	12,08%
Липљан	Горња Гуштерица, Гуштерица, Лепина, Радево, Скуланево, Суви До, Ново насеље Граце, Добротин, Рабовце	12,07%
Обилић	Племетина, Милошево, Бабин Мост, Црквена Водица и Јањина Вода	10,09%
Косовска Витина	Грнчаре, Клокот, Врбовац	7,68%
Косово Поље	Угљаре, Кузмин, Батусе, Бресје	7,02%
Приштина	Грачаница (Лапље Село, Преоце)	5,9%
Вучитрн	Прилужје, Гојбуља, Граце	5,45%

²³ Ново Брдо је подручје већински настањено Србима, док преосталих 60% становништва чине припадници преосталих седам етничких заједница.

Табела 2. Места на Косову и Метохији у којима Срби чине између 0,01 и 5% од укупног становништва једне општине

Општина	Мешовита и српска села у тој општини	Процент Срба у укупном становништву те општине
Ораховац	Велика Хоча	2,5%
Клина	Врдање, Дрсник, Клинавац, Бица, Грабац, Берково	1,51%
Исток	Добруша, Кош, Бањица, Црколез, Љубожда, Бегов Лукавац, Томанце, Ђураковац, Србобран, Ковраге, Суви Лукавац, Вериц, Дубрава, Црнце, Жац, Дрење, Кош, Стародворане, Кошане, Осојане, Црколеж, Драгољевац, Мужевине	1,11%
Пећ	Бело Поље, Сига, Брестовик, Гораждевац	1%
Србица	Бања, Суво Грло	0,47%
Призрен	Жупа, поједина сеоска подручја око Призрена	0,25%
Подујево	Дуж административне границе са Србијом	0,02%
Дечани	Православно свештенство манастира Дечани	0,01%
Урошевац	Бабљак, Српски Бабуш, Мухаџер Талиновац	0,01%

Сва насеља на Косову и Метохији у којима данас живи српско становништво се могу разврстати у пет зона које су од 1999. године под заштитом КФОР-а. То су: 1) *северна зона*, коју чини северни део реке Ибар и Косовске Митровице (укључујући општине Звечан, Зубин Поток и Лепосавић) где су расељени многи становници из Вучитрна и околине; 2) *централна зона* која обухвата подручје села Грачанице и варош Липљан са тринаест српских села, где је одређени број српских грађана из Приштине и околине побегао и нашао уточиште; 3) зона од Косовске Каменице до Гњилана и Новог Брда, где је српска већина која је прогнана са подручја Гњилана наша привремени смештај; 4) Општина Штрпце (Сиринићка жупа) и Брезовица, где је један број призренских Срба и људи из околних места (Средска или Средачка жупа) побегао од насиља и албанског екстремизма; 5) зона која покрива Косов-

ску Витину, Ранилуг, Партеш и Врбовац у источном делу Косова и Метохије, као подручје које је остало веома осетљиво на етнички мотивисане нападе (према Bataković 2010: 250). Осим *северне зоне*, остале четири представљају територију „енклава“.

Енклава као физички израз друштвене удаљености

За разумевање динамике једне друштвено изоловане заједнице намећу се различити концепти и тезе, па тако и они теоријски оквири којима се тумачи *гето* као институција која представља „продужени случај друштвене изолације“ (Луис Вирт). Појмови *гето* и *енклава* нису синоними.

Термин *гето* је италијанског порекла и везује се за касни средњи век. Према одређеним научним студијама о пореклу гета, он се појавио постепено – историја јеврејског народа прешла је пут од периода *дијаспоре*, након чега као странци бивају принуђени да купују право (поступак *Judaeos tenere* или *Judaeos habere*) да живе у заједници у којој нису до тада живели, да би им касније био омогућен живот у *гету* – што се тумачило као одређена друштвена привилегија коју је могао да „ужива“ овај народ. Тако прве физичке форме *гета* настају као резултат „добровољне“ и формално одобрене социјалне изолације Јевреја од осталог становништва на чијој су територији били настањени (видети Virt 2012: 161–182). Према мишљењу Луиса Вирта, иако је таква изолација на неки начин била добровољна, гето се не може схватити само као „физичка чињеница“ већ и као „стање ума“, због чега је такво добровољно одвајање Јевреја могуће тумачити по аналогији са неким савременијим формама друштвене изолације „црнаца“ и имиграната у модерним градовима, као и кроз поређење са развојем боемских четврти у данашњим урбаним заједницама (Virt 2012: 176). Извесно је да гето представља резултат колективног напора да се одређена културна заједница прилагоди припадницима оне друге заједнице међу које се доселила. „Гето, стога, можемо доживети и као неку врсту смештаја различитих популацијских група, где се једна група ефикасно подредила другој групи. Гето представља историјску форму која се бави мањином у оквиру једне шире популације која има другачији став. У исто време, он представља и облик толеранције у оквиру које се међу групама које су у сукобу око фундаменталних питања успоставља *modus vivendi*. Коначно, посматрано кроз призму управљања, гето је представљао инструмент надзора“ (Virt, 2012: 164).

Данас је употреба термина *енклава* такође врло распрострањена и описује територијални, политички, културни, економски и/или социјални аспект једне изоловане социјалне заједнице. Сматра се да се овај термин први пут појавио у XVI веку, када је употребљен у Мадридском споразуму из 1526. године, на основу којег је Франсоа I предао Бургундију Карлу V. У англосаксо-

нско говорно подручје ова реч улази доста касно (1868. године) преко службеног језика француске дипломатије, са значењем „затворено, закључано“ које је изведено од латинског израза *inclavatus*. За разлику од поменутог, термин „ексклава“ јавља се три деценије касније у значењу које кореспондира са латинским изразом *exclavo* (Vinokurov 2007: 9). Према *Речнику српскога језика, енклава* (грч. *en* – у, унутра, лат. *clavis* – кључ) се дефинише као а) мањи део државне територије одвојен од матичне земље подручјем неке друге државе; б) етничка, језичка или друга скупина одвојена од своје матице (2011: 339).

Иако се може рећи да је теза о „етничкој енклави“ произашла из наслеђа интелектуалне историје имиграната и њиховог рада у земљи у којој су се настанили, такав правац развоја идеја је и даље у фокусу критике. Најранији теоријски ставови о енклави су обликовани студијом коју су осамдесетих година прошлога века објавили Френклин Вилсон и Алехандро Портес, у којој је предмет анализе била кубанска „имигрантска енклава“ у Мајамију. Извештавајући о почетним фазама свог лонгитудиналног истраживања придоданих кубанских избеглица и њихових искустава са тржишта рада у Мајамију од 1973. до 1976. године, Вилсон и Портес су дошли до закључка да значајан део њих поглавито одлази да ради за своје сународнике (према Waldinger 1993: 444–452). Ови аутори су такве заједнице називали економским етничким енклавама. Потоња теоријска становишта о енклави у извесној мери настају као одговор на пионирски рад Вилсона и Портеса. Таква теоријска реакција долази отуд што у Портесовом приступу остаје проблематичан критеријум просторне концентрације, на основу којег он дефинише „имигрантску енклаву“. Критеријум просторне концентрације у таквим (економски заснованим) етничким енклавама може бити само променљива варијабла. Наместо таквог критеријума, Валдингер сматра да је за одређење „економских“ етничких енклава пресуднији критеријум блискости (Waldinger 1993: 450). Руски теоретичар енклава и ексклава Евгениј Винокуров сматра да је суверенитет над одређеном територијом одлучујући критеријум, због чега се не може говорити о енклавама на Косову и Метохији (Vinokurov 2007: 11). Овај аутор дефинише енклаву као „део територије једне државе која се налази у оквиру друге државе“, при чему се „права енклава“ уочава као део одређене државе који је потпуно ограђен у другој држави (Vinokurov 2007: 10). Овакво одређење је усвојено и кроз многе међународне стандарде и правну регулативу. Поред тога, важно је истаћи да међу домаћим лингвистима постоје извесна неслагања о (не)оправданој употреби термина „енклава“. ²⁴ Анализа таквих промена не спада искључиво у домен семантичке дебате, већ она наговештава да је реч једној врсти културног редефинисања који је настао као ре-

²⁴ Видети, на пример, чланак под називом „Заједнице или енклаве“ ауторке Раде Стијовић (Институт за српски језик САНУ), који је доступан на web сајту *Језикофил*: <http://jezikofil.rs/zajednice-ili-enklave/>.

зултат дуготрајне социјалне, културне и политичке борбе.²⁵ Имајући у виду демографску ситуацију на Косову и Метохији, насталу услед етничког чишћења и континуираног исељавања Срба са овог простора од 1999. године до данас, међународне организације уводе један неутралнији термин, а то је термин „заједница.“²⁶ Стога је потпуно разумљиво да се коришћење термина *енклава* за српску заједницу на Косову и Метохији чини проблематичним, пошто имплицира да је Аутономна покрајина Косово и Метохија држава, а она то није. У примени овог термина је важно нагласити *етничност енклаве*, јер је реч о односу два етницитета, а не две државе.

У контексту јужне српске покрајине можемо закључити да је овај термин у широкој употреби чиме се одређује српска „*de facto* енклава“ (в. Vinokurov *ibid*) која се оформила након ратних дешавања и као таква постоји готово деценију и по. У том погледу, *енклаве* овог подручја представљају привремену социјалну слику живота Срба којих највише има у централном и источном делу Косова и Метохије.

Простор Косова и Метохије се често тумачи као простор обликован конфликтним етничким односима.²⁷ Истраживања која су последњих деценија вршена са циљем мерења етничке дистанце на простору Републике Србије углавном указују на дугорочну социјалну удаљеност српске и албанске заједнице. Важна улога у одржању етничких сукоба припада национализму, који се, према становишту Јиргена Хабермаса, препознаје као „облик колективне свести који претпоставља рефлексивно присвајање културних традиција које се пречишћавају помоћу историографије, а може се ширити једино средствима масовних комуникација. Оба та елемента дају национализму артифицијелна обележја нечега што је до одређене мере конструкт, а то га чини подложним манипулативним злоупотребама од стране елита...“ (Habermas 2002: 36). Када је реч о савременом друштвеном простору Косова и Метохије, поставља се питање да ли је национални идентитет изведен из „заједничких етничких и културних својстава“ или из „*praxisa* грађана који активно врше

²⁵ Социолошки значај сличних анализа сажето је описао Брајан Феј: „Начин на који се извесни кључни термини и категорије схватају у друштву кључан је за начин на који то друштво функционише – посебно за то како се особени обрасци понашања и одношења процењују и како се друштвене користи и оптерећења расподељују... Процес културног дефинисања и редефинисања је процес социјалне, културне и политичке борбе за доминацију у којој се врши надметање различитих елемената једне културе у вези са терминима личног и друштвеног идентитета“ (Fej 2002: 76).

²⁶ Видети публикацију под називом *Profili zajednica na Kosovu* (2010).

²⁷ Тако се старом историјском питању поделе Албаније (с оправданим друштвеним разлогом) противставља друго, савременије – јер „више није, као у Андрићево 'мини-старско и посланичко берлинско време', актуелно питање о *подели Албаније* и српским *компензацијама*, али је врло актуелно питање *недовршености* српске државе и идеје о 'подели Косова', као и српске компензације за 'губитак Косова'...“ (Шутовић, 2013: 90–91).

своја грађанска права“ (*ibid*). Национализам који је карактеристичан за простор Косова и Метохије често се тумачи као модерни феномен културне интеграције.

Имајући у виду досадашње историјске моделе односа етничитета на простору Косова и Метохије, може се рећи да енклава, као и гето представља „физички израз друштвене удаљености која је узрокована конфликтним односом“ (Virt 2012: 167).

Ка социолошкој слици младих у српским енклавама на Косову и Метохији

Многи млади српске националности живе у енклавама на Косову и Метохији. Досадашња истраживања која су спроведена на овом простору пружају скромну, али драгоцену базу података из етноантрополошких и лингвистичких области. Социолошка истраживања младих који живе у једној изолованој друштвеној заједници могу да представљају извор вредних података о различитим друштвеним односима. Прегледом одговарајућих бројева²⁸ домаћих часописа – *Социолошки преглед*, *Социологија*, *Теме* и *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* – настојали смо да скицирамо социолошку слику младих у српским енклавама на Косову и Метохији²⁹. Пребројани су сви радови који су у свом наслову или сажетку имали одредницу „Косово и Метохија“/„Космет“/„Косово“, а на основу тога и одреднице „омладина“/„млади“ и „енклава“/„централни део покрајине“/„поморавље“. На основу овог увида моћи ћемо да укажемо и на теоријско-методолошке специфичности социолошког истраживања младих који живе на овом простору.

Истраживањем тематске усмерености социолошке мисли која је била карактеристична за последње две деценије двадесетог и прву деценију двадесетпрвог века, утврђено је да су на њу пресудан утицај имала два фактора – један друштвени и други научни. Први фактор је „промена историјских околности“ у оквиру кога је најдиректнији утицај имао рат, а други је „теоријско-идеолошки заокрет од марксизма ка другим теоријским и идеолошким оријентацијама“ (Vuletić, Stanojević 2013: 58). Када је реч о нашим најстаријим и најугледнијим социолошким часописима, могу се запазити знатне правилности које се у посматраном периоду уочавају кроз учесталост области из којих

²⁸ Прегледани су сви изворни/оригинални научни и прегледни радови, претходна саопштења, критички осврти/прикази или резултати истраживања, објављени у бројевима поменутих часописа за период од 2000. до 2014. године.

²⁹ У овом раду нисмо имали за циљ тумачење резултата у упоредном оквиру. Због сложености приступа проблему младих из српских енклава на Косову и Метохији, избор часописа није извршен на основу јединственог критеријума који би омогућио упоредивост резултата анализе.

су радови објављивани. Тако је од радова који су били објављени у периоду 1981–1990. године највише било оних из области политике (*Социолошки преглед* 15.8%), као и из области структуре (*Социологија* 20.1%), а то је праћено извесним порастом укупног броја радова објављених из области политике, затим теорије и структуре у деведестим годинама (1991–2000) и у првој деценији XXI века (2001–2010) (Vuletić, Stanojević 2013: 53). Ипак, као најдоминантније теме које се у различитој мери појављују могу се издвојити: криза, вредности, класа и нација, као и девијације (Vuletić, Stanojević 2013: 56).

Проблему Косова и Метохије су посвећени многи научни и стручни радови, како на простору бивше Југославије тако и у иностранству. Бројеви наших социолошких часописа који су објављени у периоду од 2000. до 2014. године су у извесној мери својим тематским садржајем усмерени ка проблему Косова и Метохије.

Од укупно 423 прегледана рада која су објављена у *Социолошком прегледу* у току посматраног периода, пронађено је пет радова са кључном одредницом Косово и Метохија, као и један рад у којем су испитивана колективна искуства и промене оквира колективне идентификације младих са простора бивше Југославије.³⁰

У часопису *Социологија* су од 467 чланака објављена два рада на тему Косова и Метохије, као и један критички приказ двеју књига.

У часопису *Теме* је од 1049 радова који су објављени у периоду 2000–2014. г. пронађено седам радова који су са кључном одредницом „Косово и Метохија“/„Космет“/ „Косово“.

Од укупно 527 радова који су у посматраном четрнаестогодишњем периоду објављени у *Зборнику радова Филозофског факултета у Приштини* може се издвојити знатан број оних који су тематски усмерени на проблеме Косова и Метохије. Међутим, овом анализом није пронађен ниједан рад са свим траженим кључним одредницама: „млади“/“омладина“ „енклава“ и „Косово и Метохија“.

Посматрано шире, можемо закључити да су социолошка истраживања која су извођена на овим просторима са циљем проучавања младих вршена углавном на студентској популацији. С обзиром на то да млади из српских енклава чине знатан удео у укупној студентској популацији која се образује у високошколским установама Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, нашем анализом су пронађена три социолошка рада која су објављена у овом зборнику. У њима се испитују одређени социјални ставови студентске популације. Један од ова три рада објављен је 2010. године под насловом „Однос према Косову и Метохији и вредновање најважнијих глобалних друштвених циљева Србије – компаративна анализа

³⁰Рад је под насловом „Колективна искуства младих у периоду политичких нестабилности и промене оквира колективне идентификације на простору бивше Југославије“ (Васовић, Глигоријевић 2008: 509–530).

ставова студената Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и студената Универзитета у Београду“ (Шуваковић, Петровић 2010: 291–306), док су друга два рада објављена 2014. године, са темама „Испитивање појединих аспеката родне социјализације студената с обзиром на припадност родној групи“ (Реџић 2014: 193–217) и „Студенти о политици и националној идентификацији у спорту“ (Базић, Станковић, Павловић 2014: 25–46).

Имајући у виду да на простору Косова и Метохије за сада постоји један центар за мултидисциплинарна научна истраживања културе Срба, извршили смо преглед одређених социолошких радова. Реч је о пет радова са кључним речима „млади“/„омладина“ и „Косово и Метохија“³¹, који су објављени у 2007., 2012. и 2014. години у часопису *Баштина* чији је издавач Институт за српску културу – Приштина, са привременим седиштем у Лепосавићу. У овим радовима су проучаване следеће теме: религиозност адолесцената (Аритонових 2007: 425–444), етничка дистанца ученика српске националности на северу Косова и Метохије према другим етничким групама (Башчаревић 2007: 289–304) и свакодневни живот младих на северу Косова и Метохије (Аритонових, Лазаревић 2012а: 279–301; 2012б: 339–362), као и ставови српских студената према Бриселском споразуму (Миловановић 2014: 425–435). Када је конкретно реч о српским енклавама на Косову и Метохији, поменућемо да су нашем анализом пронађени следећи чланци који се односе на: а) централно Косово, тачније на свакодневни живот и проблем самоорганизовања мештана у енклави Прилужје (Аритонових 2010); б) ставове Срба централног дела покрајине према 'Бриселском споразуму' и локалним изборима (Аритонових 2013: 363–379).

Подаци о младима у српским енклавама на Косову и Метохији могу се тумачити као секундарни и социолошки фрагментарни, због чега такво стање дозвољава само хипотетичка закључивања.

Закључна разматрања

Проблематика младих у српским енклавама на Косову и Метохији се може посматрати у контексту ширих друштвених процеса са којима се сусрећу многе категорије младих у земљи, али и у свету. На основу пресека одређених научних часописа, који су објављени у периоду од 2000. до 2014. године, може се створити основа за закључак да је ова тема у већој мери друштвено него научно актуелна. Подаци о таквом стању указују на дуготрајно суже-

³¹Поступком претраге истих кључних речи у националној библиографско-каталожској бази података *COBIB.SR*, пронађено је пет радова која одговарају таквом упиту.

ну могућност и објективне техничке препреке за систематско спровођење до-маћих социолошких истраживања на овом простору. Због тога је проблем младих на овом простору обухваћен оним истраживањима која су углавном имала за циљ испитивање социјалних ставова студената на Косову и Метохији. Постојећи етно-антрополошки и лингвистички подаци о социјалном животу у енклавама на Косову и Метохији могу послужити као основа за будућа социолошка истраживања и радове сличне тематске усмерености. Развој додатних научних сазнања о овом проблему омогућиће конструисање социолошке слике младих у српским енклавама на Косову и Метохији.

Литература

- Bataković, D. (edit.) (2007) *Kosovo and Metohija: living in the Enclave*. Beograd: Serbian Academy of Sciences and Art, Institute for Balkan Studies.
- Blagojević, M. (2004) *Položaj žena u zemljama na Balkanu: komparativni pregled*. Banja Luka, Sarajevo: Gender Centar RS, Gender Centar FBiH.
- Bobić, M. (2007) *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bogosavljević, S. (1994) „Statistička slika srpsko-albanskih odnosa“ u *Sukob ili dijalog: srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana*, Dušan Janjić i dr. (prir.). Subotica: Otvoreni univerzitet, Evropsko građanski centar za rešavanje konflikta, str. 17–28.
- Bhaumik, K.S., Gang, N. I., Yun, M-S. (2008) *Gender and Ethnicity in Post-Conflict Kosovo*. UNU-WIDER (United Nations University – World Institute for Development Economic Research), Research Paper No. 43.
- Waldinger, R. (1993) 'The Ethnic Enclave Debate Revisited', *International Journal of Urban and Regional Research* 17 (3): 444–452.
- Vinokurov, E. (2007) *A Theory of Enclaves*. MPRA Paper No 20936. Доступно на <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/20936/>
- Virt, L. (2012) „Geto“ u *Čikaška škola sociologije: 1920–1940*, Dušan Marinković (prir.). Novi Sad: Mediterran Publishing, 161–182.
- Вујанић, М. и др. (2011) *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Vuletić, V., Stanojević, D. (2013) „Sociološke teme XXI veka – uporedna analiza Srbija i Hrvatska“. *Sociologija* LV (1): 47–68.
- Kuljić, T. (2007) „Problem generacija’: nastanak, sadržaj i aktuelnost oglada Karla Mannheimajma. *Sociologija* XLIX (3): 223–248.
- Kuljić, T. (2009) „Sociološke generacije. Hipotetički uporedni okvir“. *Sociologija* LI (1): 55–64.
- Марјановић, М. (2014) „Социолошки појам генерације“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* (3): 55–66.

- Марковић-Крстић, С. (2009) „Теоријски приступи и оријентације у проучавању омладине“. *Годишњак за социологију* V (5): 185–205.
- Михаиловић, С. (2004) „Одузимање будућности – Омладина Србије у водама транзиције“ у *Млади загубљени у транзицији*. Београд: Центар за проучавање алтернатива, 17–38.
- Томановић, С. (2010) „Разматрање концепта деланја у оквиру приступа социјалне биографије“. *Sociologija* LII (4): 447–452.
- Томановић, С. и др. (2012) *Млади – наша садашњост: истраживање социјалних биографија младих у Србији*. Београд: Ћигоја штампа, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Fej, B. (2002) „Да ли нас наша култура или друштво чине оним што јесмо“ у *Нација, култура и грађанство*, Слободан Дивјак (прир.). Београд: Службени лист СРЈ, 67–86.
- Habermas, J. (2002) „Грађанство и национални идентитет: нека размишљања о будућности Европе“, у *Нација, култура и грађанство*, Слободан Дивјак (прир.). Београд: Службени лист СРЈ, 35–46.
- Hoogveen, J. T., Tesliuc, E., Vakis, R. & Dercon, S. (2005) *A Guide to the Analysis of Risk, Vulnerability and Vulnerable Groups*, World Bank. Доступно на: <http://siteresources.worldbank.org/INTSRM/Publications/20316319/RVA.pdf>
- Шутовић, М. (2013) *Социолог као извидница: Иво Андрић и албанско питање*. Београд: Чигоја штампа; Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Извори

- Влада Републике Србије (2003) *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*. Београд: Службени гласник. Доступно на: http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/211704/strategija-za-smanjenje-siromastva-u-srbiji_cug.pdf
- Влада Републике Србије (2008) *Национална стратегија за младе*. Београд. Доступно на: <http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/389/Nacionalna%20strategija%20za%20mlade-srb.pdf>
- Влада Републике Србије (2010) *Стратегија каријерног вођења и саветовања у Републици Србији*. Београд: Службени гласник. Доступно на: <http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/389/Nacionalna%20strategija%20za%20mlade-srb.pdf>
- Влада Републике Србије (2011) *Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020*. Београд. Службени Гласник. Доступно на: <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>
- Влада Републике Србије (2013) *Стратегија превенције и заштите од дискриминације*, Београд: Службени Гласник. Доступно на: <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>

- Влада Републике Србије (2015) *Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године*, Београд: Службени Гласник. Доступно на: <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>
- European Commission (2010) *The European Platform against Poverty and Social Exclusion: A European Framework for Social and Territorial Cohesion*, Brussels. Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0758:FIN:EN:PDF>
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) – Mission in Kosovo (2010) *Profil i zajednica na Kosovu*. Доступно на: <http://www.osce.org/sr/kosovo/75452?download=true>
- Републички завод за статистику Републике Србије *Пописи из 1921., 1931., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., 2001. и 2011. године*. Доступно на: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/>

Прилог

Библиографија социолошких радова из анализираних часописа на тему млади и/или енклаве на Косову и Метохији

- Аритонових, И. (2007) „Религиозност адолесцената“. *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (23): 425–444.
- Аритонових, И. (2010) „Свакодневни живот и самоорганизовање мештана у српској енклави Прилужје на Косову и Метохији“. *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (29): 187–205.
- Аритонових, И., Лазаревић, Т. (2012) „Свакодневни живот младих на северу Косова и Метохије (усмереност на слободно време и коришћење друштвених мрежа)“. *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (32): 279–301.
- Аритонових, И., Лазаревић, Т. (2012) „Свакодневни живот младих на северу Косова и Метохије (усмереност на специфичности образовног система и безбедносне ситуације)“. *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (33): 339–362.
- Аритонових, И. (2013) „'Бриселски споразум' и локални избори на Косову и Метохији – ставови Срба из централног дела покрајине“, *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (35): 363–379.
- Базић, Ј. Р., Станковић, В. С., Павловић, П. Д. (2014) „Студенти о политици и националној идентификацији у спорту“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XLIV (2): 25–46.
- Башчаревић, И. (2007) „Омладина и етничке групе: однос ученика српске националности према другим етничким групама“. *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (22): 289–304.

- Васовић, М., Глигоријевић, М. (2008) „Колективна искуства младих у периоду политичких нестабилности и промене оквира колективне идентификације на простору бивше Југославије“. *Социолошки преглед* XLII (4): 509–530.
- Миловановић, И. (2014) „'Нова' косовска реалност после потписивања Бриселског споразума – ставови српских студената“, *Баштина* [Приштина–Лепосавић] (36): 425–435.
- Реџић, С. Ф. (2014) „Испитивање појединих аспеката родне социјализације студената с обзиром на припадност родној групи“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XLIV (1): 193–217.
- Шуваковић, У. В., Петровић, Ј. С. (2010) „Однос према Косову и Метохији и вредновање најважнијих глобалних друштвених циљева Србије – компаративна анализа ставова студената Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и студената Универзитета у Београду“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XL: 291–306.

Snežana Popić

YOUTH IN SERBIAN ENCLAVES IN KOSOVO AND METOHİJA

Abstract: This paper describes both the ethnic structure of the population of Kosovo and Metohija and certain etiological elements of the 'enclave' as 'a physical expression of social distance' where a certain number of youth of Serbian nationality lives today. A quantitative overview of previous sociological articles which were published in some domestic journals was made in order to obtain the missing theoretical and empirical data that could construct a sociological picture of youth in this area. The review includes all volumes of some scientific journals published over the period 2000-2014. Having an insight into the presence of certain topics it will be able to access the interpretation of its theoretical and methodological significance.

Keywords: youth, enclave, Kosovo and Metohija, sociological articles.

ЕСТЕТИКА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НОВОГ ТАЛАСА У СОЦИО-КУЛТУРНОМ ОКРУЖЕЊУ

Сажетак: Прошло је скоро четрдесет година од појављивања првих група које су обележиле музичке стилове панка и Новог таласа, а да при том дискусија о значају овог музичког правца не јењава. Напротив, нарочито код нас долази до реактуелизације овог питања. Осим самих актера и забавног новинарства у сагледавање овог феномена све више се укључују научници у области друштвених наука. У раду се заступа став да је панк/њу вејв као музички израз пре свега културолошки (естетски) феномен и као такав сагледава се као јединствена појава. Радом се жели показати да је југословенски Нови талас ипак јединствена културна појава, посматрајући је у интеракцији са њеним непосредним социо-културним окружењем. Док је визуелни и звучни утисак на којима се заснива Нови талас готово универзалан, дотле су садржаји вербалног изражавања више локалног карактера. Идејна ограниченост на разматрање локалних проблема је суштинска карактеристика југословенског Новог таласа. У овом раду ће се и идеје изражене кроз текстове група као и друга питања узимати као питање стила, а не искључиво као социјално или политички интонирана уметност. Иако рад не представља историјску, већ социолошко-културолошку анализу, чији су предмет групе Новог таласа, важно је напоменути да је реч о формативном периоду овог музичког стила код нас (1978-1981).

Кључне речи: рок музика, панк и Нови талас, естетика, социо-културно окружење.

Увод

Панк рок и Нови талас/Њу вејв (Punk Rock and New Wave) као коначно заокружени музички израз у историји популарне културе појављује се средином седамдесетих година XX века, а крајем те деценије и почетком осамдесетих година, уз бројне не само музичке, већ и шире естетске модификације, достиже свој изражајни врхунац након кога долази до слабљења његових социјалних и културних утицаја на шире окружење. Иако у широко обухваћеној

³² Докторанд на докторским студијама социологије на Филозофском факултету у Нишу.

литератури, од дневних новина и специјализованих музичких часописа па до научних студија, наилазимо на дистинкције појмова панк и Нови талас, у овом раду ће се појмови сматрати синонимима. Разлог томе је што је у музичком, социјалном и културном погледу појава панка/Новог таласа, нарочито узимајући у обзир историјску дистанцу, далеко више истакла сличности, него разлике музичког, идеолошког или каквог другог израза унутар овог музичког правца/праваца. Чак и сами актери (чланови састава, њихови пријатељи и шира публика) у времену о којем је реч нису правили такве разлике. Углавном су себе називали панкерима. Далеко мање је био у употреби термин новоталасовац/нововаловац, иако се музика коју су неки од ових актера стварали или слушали пре могла дефинисати као Нови талас него као панк. Ово важи како за англо-америчко географско подручје на којем се овај музички правац формира, тако и за подручје бивше Југославије на којем је овај музички приступ оставио дубок траг. У раду се инсистира на појму Нови талас јер он покрива широк опсег пре свега музичких, а унутар њих естетско-визуелних и социјалних израза. У том смислу овај појам је знатно шири од појма панка који је у свим наведеним димензијама знатно ужи појам. Осим тога Нови талас (ако под њим подразумевамо и панк) захвата дужи временски период. Док је свој најснажнији утицај панк имао у периоду 1976–1978. године, дотле је Нови талас наставио свој, све богатији и разноврснији живот и после овог периода и може се рећи најблиставије моменте имао током прве половине осамдесетих година, варирајући бројне музичке, визуелне и шире социјалне мотиве, при чему је оно што би се могло назвати класичном естетиком панка било од кључног значаја за читав покрет Новог таласа.

Основна обележја панка и формативни период Новог таласа

Крајем шездесетих година XX века када су студентска побуна и хипи покрет били у зениту свог креативног развоја појављује се неколико рок састава, најпре у Сједињеним Америчким Државама, а потом и у Великој Британији, који нису у потпуности следили идеолошке и естетске обрасце омладинске побуне 1968. Пре би се могло рећи да је појава ових група антиципирала естетске форме које ће у свету субкултура повезаних са музиком постати доминантне десетак година касније.³³ На сличан начин су, сматра Инес Прица, неке варијанте Новог таласа, у првом реду Нови примитивизам у првој половини осамдесетих, пратећи на комичан, каткад гротескан начин ток политичких збивања, заправо антиципирали низ будућих социјално-политичких кретања на простору Балканског полуострва (Прица 1990).

³³ О културно-историјском развоју хипи и панк субкултура видети Илић 2013.

Од почетка седамдесетих до средине ове деценије рок музиком владају групе чије музичке форме постају све сложеније, композиције дуже, а изглед све ексклузивнији и гламурознији. У пољу комуникације аутор – публика, ствара се баријера, као последица свих ових чинилаца. Рок музичари уз обилато медијско посредовање постају „рок звезде“, „недодирљиви“ и ексклузивни.

Ово је такође време када се Велика Британија суочава са низом социјалних проблема: великом незапослености, нарочито је у порасту незапосленост младих, штрајкови разних комуналних служби, као и расни немири. Све те околности повећавају социјалну напетост и, уз већ поменуто отуђење рок музике и музичара од своје публике, узрокују сасвим нов и другачији музички израз путем кога је тада пристигла генерација адолесцената друштву упутила оштар и директан одговор. Дугоочекивани одговор младим љубитељима рок музике нашао је свој израз у музици, стилу одевања и филозофији живота која је била директна и потпуна супротност тада владајућој рок музици и нарочито хипи покрету као оличењу застареле парадигме рок културе.³⁴ Одговор је садржао кратке, једноставне, жестоке и често провокативне нумере у којима се најчешће проблематизује однос између старијих и долазећих генерација поштовалаца рок музике. У пољу визуелног израза уместо полудуге косе, платформи, широких рукава и ногавица и дугих крагни долазе кратка неуредна коса, уске панталоне, подеране мајице, кошуље са танким краватама и сакоји окићени зихернадлама и бецевима. Такође у сфери симболичке комуникације скоро сви ови реквизити означавају социјални положај нових рокера. Тај одговор носио је име панк рок. Већина панк група полазила је од тога да је генерација рок музичара раних седамдесетих година, представника симфо и хард рока, као и разних психоделичних састава, рок музику довела до бесмисла, отргнутог од својих основних изражајних форми, прелазећи линију која се налазила с оне стране ритмички интензивне и иновацијом креиране музике. Данас већ широко познати Sex Pistols, The Clash, The Damned, Stranglers, Buzzcocks и други, били су глас целе британске омладине која је, с једне стране, била или сведок или актер социјалних напетости, а с друге стране, тражила истинску забаву, а своје ставове темељила на афирмацији вредности радничке класе, спајању популарне културе са класичним и модерним уметностима (најчешће позориштем и књижевношћу, али и стрипом и филмом), те укључености у акције хуманитарног карактера (концерт Sex Pistolsa у Хадерсфилду за децу ватрогасаца у штрајку).“ Имали су критички однос према доминантним вредностима Запада и идеологији потрошачке културе и залагали се за индивидуалност и слободно изражавање политичких ставова“

³⁴ О феномену рок културе и субкултурним покретима шире у: Божиловић, 2004; такође: Божиловић 1998.

(Божиловић, Петковић 2014: 35–37).³⁵ Све то чинило је начин забаве виђен кроз наочаре носилаца естетског дискурса панка. У бити, панк је критичан, често подсмешљив или арогантан, али, као што ће се касније у овом раду експлицитније показати на примеру југословенског Новог таласа, увек је у питању стилски израз, уметничка творевина, то јест покушај да се она створи.

Нови талас се крајем седамдесетих појављује као музичка форма блиска панку и унутар панка. Често је код група које су називане групама Новог таласа истицан њихов шири обухват музичких форми. Осим енергије и једноставности групе Новог таласа преузимају начине свирања из других музичких жанрова. Најчешће је реч о оним музичким формама које су са Јамајке стигле у Велику Британију заједно са све већом емиграцијом: реге, ска итд. Неке групе попут The Jam инспирацију су тражиле у бендовима који су предводили покрет модса The Who или Small Faces, као и Motown групама. Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих Нови талас, задржавајући сирову енергију панка, све више своја музичка обличја види у gothic, power pop или synth жанровима или се испољава као њихова мешавина. После 1981. године, а ова година заправо представља врхунац овог музичког правца, утицај Новог таласа слаби. Групе које се појављују и доминирају музичком сценом после овог периода, на пример групе тзв. Новог романтизма у свом визуелном или звучном аспекту еклектички преузимају само нека обележја панка и Новог таласа, али суштински њихова појава значи удаљавање од основних идеја везаних за музику и идеологију Новог таласа. Социјалистичка Југославија била је социо-културни простор који је у то време погодовао развоју креативности младих. Њена отвореност према земљама Западне Европе био је један од најважнијих услова све веће културне размене, а специфичне форме Новог таласа јесу аутентични израз социо-културне динамике Балкана.

Југословенски Нови талас у социокултурном окружењу

После 1948. и заокрета у политици СФР Југославије, повећање свеукупне размене са земљама Запада, као и одлазак Југословена на привремени рад у земље Западне Европе, доприносе усвајању одређених вредности западне културе које нису биле у супротности са идеолошким смерницама самоуправног социјализма. У ред тих вредности спада и музика. У Југославију долази цез и музичке форме које су претходиле рок музици да би се крајем педесетих година појавиле прве критике, а недуго затим и прве аутентичне рок групе. „Први чланци у југословенској штампи о рокенролу на Западу појавили су се у другој половини 1956. и били су, заправо, упознавање с „неморалном“

³⁵ Ауторке у наведеном тексту проблематизују важне социјално-политичке и културне аспекте Новог таласа у Југославији.

музиком која је освојила Сједињене Америчке Државе и Велику Британију. На другој страни 1968. је година у којој је југословенски рокенрол сасвим освојио друштвени простор, утврдио успешан двогодишњи пут (1966–1968), створио перспективе за прелазак из рокенрол поткултуре шездесетих ка рокенрол култури седамдесетих и осамдесетих, с малих сцена игранки и домова културе према великим сценама арена и стадиона“ (Раковић 2012: 6). У формативној фази југословенског рока обрађиване су теме енглеских и америчких рок група као и нумере из (вестерн) филмова. Убрзо потом групе стварају своје оригиналне композиције и Југославија добија властиту рок сцену. Средином и крајем шездесетих година рок музиком у Југославији, као и у свету доминира тзв. Beat rock, а прве рок групе Роботи, Силуете, Елипсе, Црни бисери, Црвени коралји и други пуне школске сале на приредбама и игранкама. Крајем шездесетих са продором тешког рока и ритма и блуза светском рок сценом доминира гитарски виртуоз Џими Хендрикс, а у Југославији Поп машина и други слични бендови инспирисани овим звуком стварају мелодије које су окупљале оне милитантније рокере. Крај шездесетих и почетак седамдесетих је време у којем два главна правца у рок музици, потпомогнути хипи покретом и студентском побуном имају снажан утицај у светским размерама. У то доба се и код нас појављују Индекси, Бијело дугме, Смак, Уи група који на трагу ових музичких праваца стварају музику зачињену мелосом Балканског полуострва што је наишло на широк одјек код публике. Утицај ових бендова је у свим бившим републикама и даље веома велики. Треба напоменути да од шездесетих година на естради долази до формирања тзв. новокомпоноване народне музике. У својим почецима то је требало да буде музика за раззону, која своје утемељење види у завичајности, руралним подручјима и згодама и незгодама сеоског живота. Овај музички жанр инсистира на снажним везама са традицијом, сеоском културом и естетиком. Масовни карактер овог жанра огледа се у енормним тиражима, због чега је на просторима бивше Југославије новокомпонована народна музика, постала синоним за масовну културу и кич стваралаштво. Групе попут Бијелог дугмета свесно у свом рок музицирању користе елементе традиционалне и новокомпоноване народне музике и пратећих текстуалних мотива (пастирски рок) и постају један од најпопуларнијих рок бендова бивше Југославије. Управо ће Нови талас у својим ироничним интерпретацијама снажно критиковати овакав приступ, вративши рок музику у град, на улице и клубове (омладинске домове или домове културе)

Под снажним утицајем британског панка током 1977–78. долази до формирања панк група, првих сингл издања и запажанијих наступа бендова као што су Панкрти, Параф, Прљаво казалиште и Пекиншка патка. Ове групе представљале су класичне групе панка/Новог таласа у Југославији. Концерт Панкрга у Загребу, децембра 1977. на отварању изложбе стрип цртача Мирка Илића сматра се првим панк концертом у Југославији. У визуелном смислу и

приступу музици ове групе углавном подлежу копирању британских узора. Оно што их разликује од њих јесте заправо културолошко-социолошки контекст. Анализа културних карактеристика било ког музичког правца, па и Новог таласа у Југославији мора започети увидом у структуру друштва и упоредној анализи, с обзиром да панк/Нови талас представља увозни артикл са Запада, а не аутентичну друштвену појаву. То међутим не значи да југословенски Нови талас није аутентична културна појава. Ова анализа ће управо показати њене специфичности и разлике које су производ посебних околности у којима се Нови талас на овим просторима засновао. Панк у Југославији је био, сматра Анте Перковић, „задњи нихилистички ударац, мангупска диверзија, диверзије ради, дрска и забавна, али без стварног утјецаја“. (Перковић 2011: 28). Као што је речено, панк у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама настаје услед, с једне стране интензивних социјалних напетости проузрокованих социјалним ломовима, економском депресијом, растућим класним разликама и незапослености, а с друге стране, „мртвилком“ које је завладало на рок сцени доминацијом симфо-рок група које су рок музику све више удаљавале од својих извора, али и од публике којој се обраћа. Осим дуге болести и стрепње широких маса за живот Јосипа Броза, а затим и његове смрти, социјална клима у Југославији била је сасвим другачија. Социјалне разлике биле су далеко мање изражене, принцип „пуне запослености“ је како-тако функционисао, а бенефиције које је просечан грађанин могао остварити од друштва и томе прилагођени институти нису постојали на Западу. И поред овог прилично лепршаваог сликања социјалистичке Југославије мора се рећи да је економска криза и овде била на помолу. Криза друштвеног и политичког система постаје све видљивија како унутар југословенског друштва, тако и посматрајући систем у односу на системе друштава Западне Европе. Културолошко обличје друштвеног стања, где је у фокусу криза политичких установа у Југославији тог доба може се илустровати на следећи начин: „Након Титове смрти, 1980. године, идеологија југословенског братства и јединства и величање радничке класе, који су како-тако одржавали кохезију федерације, почињу да слабе. Знаци кризе постали су видљиви у многим доменима, па тако и у сфери културе“ (Божиловић, Петковић 2014: 40) Међутим, оно што донекле повезује земље Запада са Југославијом јесте културни амбијент гледан кроз призму рок музике. Као и на Западу и у Југославији су бар једну деценију владали бендови који су у рок музику утапали разне жанрове, укључујући и новокомпоновану народну музику, која је за ауторе и присталице Новог таласа била израз конзервативизма.

Поменути панк бендови, иако у почецима везани у извесној мери у свом музицирању за старије, најчешће хард рок партитуре, донели су „свежу крв“ и нов поглед на свет. У песмама се најчешће прибегава иронији као моћном средству. Она, с једне стране, у области рецепције нуди изглед привидног конформисања, а с друге стране, оштру критику и кроз подсмех приповеда о устаљеним друштвеним и културним шаблонима, посебно оним везаним за

музику. Политика по први пут у југословенској рок култури задобија централно место. Међу бендовима Новог таласа је постојала представа да је панк какав се појавио у Великој Британији изричито политичка ствар. Стога групе попут Панкрта и Парафа своје наративе исцрпљују углавном у интерпретацијама дневне политике и иронизацији општих места политичког поретка земље. У Великој Британији, па и у САД, политика је могла бити само помоћно средство у изградњи властитог (генерацијског) културног идентитета. Ако се зна да је панк настао у супротности са парадигмом хипи покрета, онда је то аутоматски значило и раскид са „високом политиком“ и спуштање нарације у поље обичног свакодневног живота, живота младих људи и њихових интересовања, а млади нису показивали посебно интересовање за политику. Она им је једноставно била досадна, удаљена од њихових живота и примарних интересовања. Први панк бендови су се углавном изругивали хипи покрету, њиховом приступу музици и идеалистичким друштвено-политичким представама. Као што је већ речено, у Југославији је монопол над рокенролом у време настанка панка/Новог таласа имао пастирски рок који је егзистирао на преради мотива традиционалне и новокомпоноване музике, те су генерације које су дале прва обличја панку у Југославији углавном своју критику усмерили ка кичерским елементима у року. У том смислу Ивачковић каже: „Групе тог усмерења ницале су на све стране, а мастодонти попут Бијелог дугмета изгубили су ексклузивну лиценцу на рокенрол: та музика поново је постала демократична ствар доступна свакоме. Више није било неопходно певати као Бебек или свирати гитару као Точак да би се изашло пред публику“ (Ивачковић 2013: 239), а на другом месту додаје: „Нови талас је био модерна, градска ствар и ту бркови нису имали шта да траже, њима је место било на селу, уз свињце и кокошињце, уз амбаре и тарабе. Уместо хипи фризура и бркова, панк и нови талас донели су кратку косу, по могућству рашчупану [...] кожне јакне и сакое“ (Ивачковић 2013: 239).³⁶ Пренаглашавање означавања кича као вечитог противника створило је апсурдну слику односа. Овај апсурд појачан је чињеницом да су британски бендови користећи кемп као оруђе интендирали кичу (демонстрацији кича) парадирајући пословично лош укус нижих слојева. Насупрот томе, наративи југословенских група Новог таласа област свог широког поетског обухвата редукују на досетљиве ироничне коментаре естетике новокомпоноване музике. Међутим, перманентни културни сукоб у односу панкера/новоталасоваца и њиховог окружења можда на најбољи начин описује Небојша Пајкић, директор СКЦ-а у време панка и Новог

³⁶ У књизи (Ивачковић 2013) која обухвата опис најважнијих околности као и изражајних аспеката не само рок музике на просторима бивше Југославије, аутор доста пажње посвећује Новом таласу. Опис овог музичког правца изнет је на уверљив начин, подвлачећи односе супротстављености између генерације коју представљају групе Новог таласа и заступника старијих форми рок музике.

таласа и професора Факултета драмских уметности. У телевизијској емисији „Необавезно“ (Punk – Шта је то?) износи схватање да је југословенска култура опседнута соцреалистичким начином мишљења и да уметничке феномене своди на ниво проблема стварности. Реч је о представи у којој се уметност и стварност подударају, па су модели стилског изражавања панкера у очима околине виђени као њихове карактерне црте. По његовом схватању панк није социјална, већ музичка појава са социјалном позадином, која има свој језик, а његове иконографске карактеристике су заправо карактеристике језика уметности са интенцијом да изрази свој поглед на свет. Он се, по Пајкићевом схватању, не темељи само на апсорбовању претходних музичких традиција, већ и на укључењу искуства уметности у ширем смислу, „ливинг театра“ или хепенинга. Панк не треба третирати као политички феномен, већ као вид сценске рециклаже. У том смислу његове основне особине су робусност и интензивна социјалност у емитовању порука. Социо-културни контекст, по њему, представља кључну детерминанту која одређује и однос панка и панкера, како према себи самом тако и у његовом односу према ширем окружењу. У Великој Британији и Сједињеним Државама, сматра Пајкић, рокенрол и панк су масовна појава у свом изворном облику, док је код нас он асимилан у виду поп културе (Пајкић, 1980). И Пајкић, али и многи други аутори код нас сматрају да су панк и Нови талас у Југославији заправо прво истинско појављивање рокенрола као културне појаве. Са панком почиње ера аутентичног рока у Југославији. Друга важна особеност фазе настанка панка у Југославији је донекле извештачена усмереност на званичну политику земље. Нумере у којима се мање/више директно упућују опаске на тоталитарни карактер друштва у југословенском Новом таласу биле су честе код скоро свих група које су га чиниле. Претпоставка је да су овој усредсређености на политичка збивања, ипак, мора се рећи, исказаном кроз једну колоквијалну, интерперсоналну кемп нарацију, што их више приближава естетици панка у Великој Британији, битно допринеле песме Sex Pistolsa „God Save The Queen“ и „Anarchy In The U.K.“. Међутим, и Sex Pistols, али и други бендови, често су истицали да ни у ком случају није било речи о политички оријентисаном говору, већ о разобличењу устајалих културних наслага и друштвене учмалости. Потврда за овај став је заправо њихов први и једини албум који уз пажљиво слушање показује да су ово заправо и једине две песме које су имале какве-такве везе са политиком.

Година 1980. представља пробој звука који се донекле удаљава од изворних замисли панк аутора, али и користи нека типична панкерска средства. Одевање бендова Новог таласа готово је истоветно као и одевање присутно у првој генерацији панка. Кратка коса, мантили, сакои, уске панталоне, понекад нападна шминка, беџеви итд. Natalia Куау примећује да је у Југославији био раширен изглед превише прилагођеног штребера и бирократе. „Перформанс на бини почетком осамдесетих година добија медијско проширење у виду музичког спота; бришу се границе између музике, уметности и позоришта“

(Куау 2009: 81).³⁷ Оно што битно разликује музику после 1980. године у односу на музику од годину или две раније јесу корекције класичне панк форме. Отворио се простор за прихватање других музичких стилова. Раније постојећа „духовна“ веза између присталица регеа и панка од сада постаје још чвршћа, а нови облик панка постаје отворен и за друге музичке правце и жанрове. Док су класични панк бендови настали у условно речено мањим градовима (Љубљана, Ријека, Нови Сад), дотле је Нови талас био звук великих градова, Београда и Загреба. У Београду се оснивају Шарло акробата, Идоли и Електрични оргазам, а у Загребу, Азра, Хаустор и Филм. У периоду 1980–1981. велики значај имају рок концерти *Поздрав из Београда* и *Поздрав из Загреба*, а популаризацији новоталасне културе доприносе рок часописи *Џубокс* из Београда и *Полет* из Загреба, као и љубљански Радио Штудент. Бендови су ишли у супротним смеровима, па су групе из Београда свирале у Загребу, док су групе из Загреба истовремено забављале присталице Новог таласа у Београду. Најважнији музички центри били су београдски СКЦ и загребачки Кулушић. Године 1981. долази до издавања три кључна компилацијска албума, која су заправо имала особине манифеста Новог таласа у Југославији: „Пакет аранжман“, „Артистичка радна акција“ и „Нови панк вал 78-80“, а 1980. године излазе први албуми панк група, иако су оне годину или две пре тога имале синглове и наступе. Највеће интересовање публике било је за албуме „Плитка поезија“ Пекиншке патке и „Dolgsajt“ Панкрта. Управо ове групе на достојан начин изражавају идејне моделе панка и Новог таласа у разноврсности креирања наратија. Иако жанровски истоврсне, идеолошки и естетски оне представљају различита, али не и супротстављена изражајна поља. Пре би се могло говорити о њиховој комплементарности. Оно што их у потпуности чини идентичним је опредељеност на имитирање британског панка и то у визеленом погледу. Разлике су изражене пре свега у изражајном пољу. Панкрти у складу са својим политички интонираном музичком поп културом на сцену иступају као агитатори, углавном као иронијска имитација политичких говорника. Такав је и стил певања Петера Ловшина. Смењују се рецитаторско певање и скандирајући рефрени, а гестикалација рукама прати срчано изговарање речи. С друге стране, код Пекиншке патке нема ничега од тога. Иако Небојша Чонкић изгледа као типичан лондонски панкер, Пекиншка патка кроз своје наратије у први план избацује појединца, припадника младе панк генерације који се налази у окружењу пуном неразумевања за младе године оних који се идентификују са начином живота панкера у Југославији. Друга важна приповедачка тема је однос према старијим генерацијама рокера, где се истиче негодовање и презир према богатству, ексклузивности и потрошеним музичким формама у рок музици. Трећа, али не мање ва-

³⁷ Ауторка износи низ проницљивих запажања о манифестацијама и политичким импликацијама југословенског Новог таласа.

жна тема у поетици Пекиншке патке су љубавни односи и сексуалност, која је до тада у југословенском друштву била перципирана као табу тема. Речју, Панкрти су били естетска сублимација и фузионисање визуелно-наративних израза Sex Pistols-а и Clash-а, док је Пекиншка патка у већој мери истицала индивидуално отуђење типично за манчестерске групе, пре свега The Buzzcocks. Између ове две крајности налазе се бројне варијације естетског изражавања бројних група југословенског Новог таласа.

Добар пример слободног музичког израза и визуелно-наративних перформанси налазимо код групе Лабораторија звука. Њихов сценски наступ у оквиру стално променљиве поставе која броји и више од десет чланова, што разбија стереотип о четворчланој рок групи, поприма изглед позоришне представе или кабареа. И текстови песама се крећу у оквирима комичног интерпретирања култа тела, здравља и сексуалности. За Петра Поповића, Лабораторија звука је „мешавина новоталасне енергије и распојасаног бећарца упакована у атрактивну и сугестивну визуелну промоцију култа тела и секса [...] (која је) постала временом више од пуког рокенрола. Мултимедијски филтер идеја“ (Поповић, Пантић 2011: 74). Интенција текста је комично представљање уврежених предрасуда о овим темама и извргавање руглу двоструког морала. Нумера „Скакавац јој заш’о у рукавац“ недвосмислено осликава ауторово тумачење затеченог социо-културног контекста. О томе Петар Поповић каже: „Сексуалне асоцијације још отвореније изнесене у разиграној песми „Скакавац јој заш’о у рукавац“ у својој ска неодољивости на фрагментима књиге *Црвен бан*, у којој је Вук Карацић прикупио мрсне народне умотворине“ (Петровић 2011: 76). Бенд је иначе био блиско повезан са позориштем и неоавангардним уметницима, и кретао се у простору који се налазио на маргинама Новог таласа. Михајло Пантић у том смислу пише: „Неоавангардно лице новосадске музичке сцене последње четвртине XX века свакако је [...] група Лабораторија звука. Изникли из духа песничке авангарде која се у Новом Саду развила после 1968. године“ (Поповић, Пантић 2011: 75–77).³⁸

Компилације које смо поменули, а које су биле директан израз и парадигма аудио-визуелних настојања актера Новог таласа, осим одјека на генерацију којој су се обраћали, извршиле су и снажан утицај на потоње генерације. Овде, свакако уз Пакет аранжман, албум чије песме данас певају и деца и унуци тадашњих актера Новог таласа, треба поменути и филм Мише Радивојевића „Дечко који обећава“ такође из 1981. године, који посредством психоаналитичких тумачења ситуира тему прилагођавања у једну добростојећу београдску породицу, афирмишући музику Новог таласа као кључ преображаја погледа на свет главног јунака, а ово опет у датом социо-културном окружењу доноси невоље и њему самом као и његовој непосредној околини.

³⁸ Занимљив формат књиге представља више литерарни него енциклопедијски допринос елаборацији темељних вредности рок музике у Југославији.

Пакет аранжман је још један од примера естетске шароликости и музичке разноврсности уграђене у Нови талас у Југославији као његових суштинских обележја. У поређењу са њим, британски панк, па и бендови Новог таласа, почетком осамдесетих показивали су већу приврженост класичним рок изразима. Шарло акробата, што вероватно донекле коинцидира и са самим називом бенда, негује хаотичан приступ музицирању, натопљеном непарним ритмовима нетипичним не само за класични рок, већ и за устаљене форме Новог таласа и панка. Идоли су тежили преобликовању одређених музичких израза (шлагера, класичних рок нумера) и саркастичним интерпретацијама тема из сфере друштва и политике, такође разбијајући стереотипе о томе како панк треба да изгледа, док се Електрични оргазам својом једноставношћу и жестином, можда више од друге две групе, обавезао класичним панк узорима.

Закључак

Иако под снажним утицајем британског и у нешто мањој мери америчког панка, југословенски Нови талас се у свом изразу профилисао као аутентичан уметнички израз, одређен с једне стране чврстином индивидуалности његових креатора, а с друге стране, снажним утицајем социо-културног окружења. Прилике у бившој Југославији с краја седамдесетих и почетка осамдесетих година прошлог века битно су се разликовале од прилика у Великој Британији, што је у великој мери учинило да се и на аудио-визуелном плану, као и у погледу текстуалних садржаја, учини искорак у обликовању новог музичког правца, битно различитог од претходних, али исто тако и од приступа истој музици на британским острвима. Југословенски Нови талас, уместо конформистичког опонашања, уноси у Нови талас оригиналне, аутентичне естетске и идеолошке мотиве. Иако веома близак свом британском узору, он је померио границе уметничког доживљаја не само рок музике већ и самог Новог таласа као засебног, класичним формама рока супротстављеног правца.

Његова естетика коинцидира са класичном естетиком панка: култ ружног, неконвенционалног итд., али и са другим уметничким и књижевним изразима: авангардом, постмодерном, класичним и алтернативним театром итд.

О значају уметничких домета Новог таласа најбоље сведочи чињеница да је овај музички правац у највећој мери извршио утицај на генерације које су биле учесници и присталице у време заснивања овог музичког правца, али и да данашње младе генерације, на трагу приповедања старијих о раним осамдесетим, формирају своје ставове и релативну заинтересованост у односу на ову музику. Овде се истиче значај технолошких иновација које данас далеко брже омогућавају приступ информацијама. О снази културног одјека Новог таласа говоре и подаци истраживања по којем две групе испитаника ра-

зличитих старосних доби, од којих је једна била у прилици да се директно упозна са овом врстом музике, а друга није, уз очекиване разлике, поседују увид о музици и збивањима везаним за југословенски Нови талас. (Ристивојевић 2013: 1013–1024).³⁹ Осим тога, о повезаности и испреплетености ширих уметничких и музичких (новоталасних) интересних поља сведоче у новије време учестале изложбе фотографија из периода Новог таласа у скоро свим већим градовима, романсиране или фактографски засноване књиге о културном амбијенту раних осамдесетих у којем се друштвени простор Новог таласа ширио, као и документарни или играни филмови који евоцирају успомене на историјски тренутак звани југословенски Нови талас

У аудио-визуелном смислу, југословенски Нови талас је аршин по којем је ходала Европа. У почетку су се ови утицаји примали некритички и схематски, да би раних осамдесетих југословенски Нови талас задобио епитет једног од најаутентичнијих израза овог музичког правца. У својој суштини он је експресиван, надахнут модерним уметничким приступима, а политички, потпуно укључен у свет који га окружује.

Иако еманципаторски настројен у својој тежњи ка импровизацији и слободном музичком и животном стилу, Нови талас је остао ограничен факторима социо-културног окружења. Естетски, он је представљао владајући дух свога времена, креирајући нове, дотад непознате музичке форме и рушећи упуте традиционалног рок канона.

Литература

- Божиловић Ј, Петковић Ј. (2014) „Политичко-естетска димензија југословенског Новог таласа“ у: *Уметност и њена улога у историји: између трајности и пролазних –изама*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини.
- Божиловић Н. (2004) *Рок култура*. Ниш: СКЦ.
- Божиловић Н. (1998) *Социологија културе (пролегомена)*. Ниш: Народне новине/Просвета.
- Илић Б. (2013) „Статус рок субкултура у културној историји XX века“. *Корац*, 1–3, 186–201.
- Ивачковић И. (2013) *Како смо пропевали: Југославија и њена музика*. Београд: Лагуна.

³⁹ Истраживање је заправо показало да су разлике између генерација – учесника у формирању и подршци групама Новог таласа и данашњих генерација значајне. Међутим, узимајући у обзир историјску дистанцу, измењене друштвене околности, затим другачија интересовања младих данашњег доба у односу на претходне генерације, њихово одрастање и сазревање окружених новим техничким достигнућима где убрајамо и нове музичке стилове попут техно музике, мишљења смо да су, у тим околностима, данашње младе генерације у довољној мери упознате са кључним особинама Новог таласа.

- Kiaw N. (2009) „Računajte na nas. Pank i novi talas/novi val u socijalističkoj Jugoslaviji“ u: Tomić Đ. i Atanacković P. (ur.), *Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968 do danas*. Novi Sad: Cenzura, 81–103.
- Pajkić N. (1980) „Punk – Šta je to“?, доступно на: <https://www.youtube.com>
- Perković A. (2011) *Sedma republika. Pop kultura u YU raspadu*. Zagreb, Beograd: Novi liber, Službeni glasnik.
- Prica I. (1990) „Novi val' kao anticipacija krize“. *Etnološka tribina*, 13, 21–29.
- Поповић П., Пантић М. (2011) *Бити рокенрол: Улазак у харем/Чудна шума*. Београд: Службени гласник.
- Раковић А. (2012) *Рокенрол у Југославији 1956–1968*. Београд: Архипелаг.
- Ристивојевић М. (2013) „Нови талас` у перцепцији нових генерација“. *Етноантрополошки проблеми* 8(4), 1013–1024.

Boris D. Ilić

AESTHETICS OF THE YUGOSLAV NEW WAVE IN SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT

Abstract: It has been almost forty years since the appearance of first groups that marked the musical styles of punk and new wave, and during all this time the discussion on the importance of this musical direction is not cooling down. On the contrary, in our country particularly, this issue is being revived. Apart from the actors themselves and entertainment journalism, scientists in the field of social sciences are getting involved in understanding of this phenomenon. The paper argues that punk/new wave as musical expression is, above all, a cultural (aesthetic) phenomenon and as such is seen as a unique feature. The paper wants to show that the Yugoslav New Wave is still unique cultural phenomenon, observed in interaction with its direct socio-cultural environment. Whereas the visual and audible impression the new wave is based on is almost universal, the content of the verbal expression is of more local character. Conceptual limitations for consideration of local problems is essential characteristic of the Yugoslav New Wave. In this paper, ideas expressed through the lyrics of the bands, as well as other issues will be taken as a matter of style, not only as a social or politically coordinated art. The work itself does not represent historical, but socio-cultural analysis whose subject matter are bands of the new wave, and it is also important to note that this was a formative period of this musical style in our country (1978-1981).

Key words: rock music, punk and new wave, aesthetics, socio-cultural environment.

СОЦИО-КУЛТУРНИ АСПЕКТИ СНОБИЗМА И ЊЕГОВО МАНИФЕСТОВАЊЕ МЕЂУ САВРЕМЕНИМ ХИПСТЕРИМА

Апстракт: Сасвим специфичан вид снобизма који у себи садржи све битне елементе ове појаве, али потпуно на другим основама јавља се у области савремене хипстерске супкултуре, која има мало везе са некадашњим значењем тог појма. Хипстеризам или популарно „хипстерај“ све више захвата различите слојеве младих и чини се потпуно репрезентативним за посматрање и анализу појаве снобизма међу младом популацијом, зато што, поред свих основних одлика феномена снобизма, садржи у себи и низ специфичности и противречности. Док симпатизери ове субкултуре гледају на њене припаднике као на генерацију младих која трага за индивидуалношћу и одступањем од онога што је модерно, постоје, са друге стране, и они који су веома критички настројени према овом таласу и сам појам „хипстер“ посматрају кроз призму стереотипа, изговарајући га као увреду, јер за њих он представља прилично празног, неаутентичног појединца који је склон једино слепом праћењу модних трендова.

Кључне речи: снобизам, мода, хипстери.

У свету у коме се најчешће и најуспешније комуницира снагом визуелног, где влада заступљеност статусних симбола и где се придаје велики значај имиџу и наступу и појави уопште – у тој и таквој реалности крије се прва претпоставка савременог снобизма, а то је придавање превеликог значаја себи, јер је управо то оно чему нас учи актуелна реалност, упозоравајући нас на важност презентације у сваком тренутку и рефлектовања у околини. У олуји разних модних императива створен је, поред осталих, и израз *must have* који, као императив над императивима, наређује да нешто, тренутно актуелно, просто морамо имати. Савремена идолатрија перфектних трбушњака и затегнутог лица постаје чврста подлога за настанак нове, естетске дискрими-

⁴⁰ Докторанд на докторским студијама социологије на Филозофском факултету у Нишу.

нације која подразумева брзо и ефикасно искључивање свих оних који не задовољавају помпезно промовисане „савршене“ параметре.

У оквиру свих социјалних слојева праћењу модних трендова су нарочито склони млади, пре свега с обзиром на младалачку жеђ за новим коју мода испуњава одређујући из сезоне у сезону оно што је *in* и оно што је *out*. Међутим, није само проста жеља за разликовањем од света одраслих онај адут на који мода игра у свом настојању да се пласира на тржишту, већ и сам протест против главних модних токова може да постане мода (Шнел 2008: 413). То се управо и догађа у области хипстеријума, који поред свих основних одлика феномена снобизма садржи у себи и низ специфичности и противречности, од којих је можда једна од најзанимљивијих та што је тежња за успињањем на друштвеној лествици као једна од основних одлика снобизма овде преокренута у тежњу да се привидно створи утисак припадања нижим друштвеним слојевима.

Снобизам – основне одредбе

Токови културе увек су са собом носили снобизам као маргиналну појаву која упозорава на пукотине у култури. Без обзира на то што се сматрају маргиналним у погледу моралних и вредносних критеријума, образци снобизма су врло често знали да загосподаре људском свакодневницом. Често се говори о парадоксу снобизма који се огледа у томе да се лом у систему вредности за сноба огледа у томе што он даје предност оним вредностима које су по рангу ниже од друштвено признатих и општеприхваћених вредности, не сналази се у процесу вредновања, па наопако рангира дајући примат мање значајним вредностима, а проглашавајући их за општеважеће, чиме обезвређује аутентичне културне и уметничке вредности. (Илић 1974: 78–79) „Снобизам није повезан само са уметношћу и културом у ужем смислу, већ и са доколицом, модом, разоном, забавом, туризмом, итд. На тај начин постаје одређени стил живота јер су многе активности слободног времена прожете снобизмом. Снобовски стил огледа се у тежњи да се путем одређених образаца понашања, процени и вредновање достигне свет виших кругова“ (Кокловић 1997: 446). Поље снобизма је велико, готово непрегледно и веома је тешко обухватити све нивое и подручја друштвеног живота где се ова појава може наћи, пошто се може уочити да се јавља у скоро свим областима, те се свакоме може догодити, макар и несвесно, да се нађе у позицији сноба.

У Вујаклијином *Речнику* налазимо да је сноб „онај који се слепо поводи за модом, обичајима и манирима тзв. `вишег света`, који хоће да изиграва господина, а нема за то ни смисла ни средстава, `покондирена тиква`, уображен човек, фићфирић“ (Вујаклија 1966: 889). По једној верзији, у корену речи сноб је *sine nobilitate*, што у буквалном преводу значи без племства, без племенитости, или скраћено *s.nob* – овај префикс је писан испред имена студената ели-

тних британских универзитета који нису долазили из племићких породица.⁴¹ Друга верзија је нешто ласкавија и по њој реч сноб води порекло од латинског *quasi nobilis* што означава тобожњу, привидну племенитост (Илић 1974: 75).

Милош Илић разматра различита схватања овог појма и каже да, уколико се занемари порекло речи и ако се уместо самог термина посматра садржина, већина аутора под снобизмом подразумева друштвено–негативну појаву, а дефиниције се међусобно разликују у погледу конкретних манифестација садржаја. Тако *Larousse* снобизам одређује као позу, глупу, смешну афектацију, препотентно лицемерство и обожавање свега што је актуелно; у *Оксфордском речнику* сноб је неотесана, хвалисава и разметљива особа, а *Речник француске академије наука* одређује снобизам као „таштину оних који се извештачено угледају на јавно мњење, који попримају манире са дворова да би у извесним срединама били или се осећали изузетним“ (цит. према Илић 1974: 75–76). По Илићевом схватању најпотпунију дефиницију снобизма дао је Филип ди Пиј де Кленшан, по коме снобом треба сматрати ону особу која се барем једним делом своје професионалне или доколичарске активности труди да путем имитације припадне некој затвореној друштвеној групи или да спречи друге да у њу уђу, уколико већ припада једној таквој групи – групи у којој чланови сматрају себе супериорним у односу на друге и прихватају одређени систем вредности на основу кога остварују стварну или привидну друштвену промоцију, при чему тај исти систем вредности уопште не мора бити од првостепеног значаја за друштво нити у складу са општепризнатом скалом људских вредности. Критичари замерају овој дефиницији то што у њој није довољно изражен онај позитивни елемент који у себи садржи сваки снобизам – његова оријентација ка вишим културним вредностима. Она може одиграти значајну улогу у смислу стварног подизања културног нивоа, макар и само путем снобовског имитирања културних и уметничких вредности, иако је та тежња за вишим вредностима само секундарни мотив једног сноба, док је примарни успињање на друштвеној лествици. Поред тога, слабост ове дефиниције је то што се може стећи утисак да је снобизам хомогена појава што ни издалека

⁴¹Снобизам је у време када појам настаје био везан за међукласно кретање, својеврсно успињање из ниже у вишу класу путем образовања пре свега, а затим и путем заслуга, манира, богатства и сл. Позната, мада данас дискредитована прича, говори о томе да се овакав начин етикетирања деце из новообогатених грађанских породица која су почела у све већем броју да уписују престижне британске школе, првобитно практиковао у Итону. Данас, када се не може говорити о међукласном кретању у изворном смислу речи, снобизам се огледа у некој врсти поделе појединаца у односу на музику коју слушају, према нивоу образовања, према богатству или политичком уверењу и сл., тако да условно можемо говорити о религиозним снобовима, естетским снобовима, материјалистичким снобовима... а ако сте их све прозрели и срећно закључили да не припадате нити једној наведеној врсти, велика је вероватноћа да припадате једној другој групи – групи интелектуалних снобова.

није тачно (Илић 1974: 73) јер снобовске кругове потресају унутрашња превирања и међусобна такмичења, као и тежња ка померању „на горе“ на снобовској лествици положаја. Може се рећи да је највећи страх сноба срести некога ко је још већи сноб.

Илић даје дефиницију снобизма као појаве „[...] појава чији је основни смисао да се као субјективна компонента уједначавања културних вредности и друштвеног положаја појединаца и група, искористи као средство друштвене промоције од стране оних друштвених слојева који нису задовољни сопственим друштвеним положајем или као средство за обезбеђење друштвене дистанце или изолације од осталих слојева, уколико се снобизам јавља међу слојевима који су већ остварили извесну друштвену надмоћност“ (Илић 1974: 72).

Из ове дефиниције аутор изводи и социјалну функцију снобизма која је двојака и најбоље се огледа у амбицијама које себи постављају снобови: „а) снобови желе да остваре културно изједначење на вишем нивоу, тј. приближујући се културном вредностима и нивоу развијенијих друштвених слојева они намеравају да остваре сопствену културну, а тиме и друштвену промоцију и б) снобови, са обезбеђеним вишим друштвеним положајем, настоје да се још више одвоје и на тај начин повећају културну и социјалну дистанцу између себе и оних друштвених слојева, група које сматрају нижим од себе“ (Илић 1974: 72).

Ален де Ботон прави разлику између изворног значења појма сноб, када се једноставно односио на особу без високог статуса и користио за означавање студената не-аристократата на Кембрицу и Оксфорду, и модерног значења овог појма, које је дијаметрално супротно од првобитног и означава особу која је, може се рећи – увређена недостатком високог статуса код других. Они који су употребљавали овај појам су „...чинили то пежоративно, како би описали поступак дискриминације за који су налазили да је за жаљење или вредан подсмеха“ (де Ботон 2005: 23). Као пример наводи Текерија и његову *Књигу о снобовима* и сматра да је разлог за настанак модерног значења појма сноб у Енглеској средином XIX века пре свега новонастали дух једнакости и не више тако строга разлика међу друштвеним сталежима. Од тада се „[...] снобом назива готово свако онај ко је отворено социјално или културно нетрпељив, ко тврди да је једна врста личности, музике или вина напросто боља него друга“ (де Ботон 2005: 24), дакле – свако ко превише нападно и сувише гласно инсистира на некој лествици вредности. Такође, по схватању овог аутора, битне одлике снобизма су и инсистирање на потпуном изједначавању социјалног положаја и људске вредности, као и то да се предмети дивљења снобова мењају упоредо са променом дистрибуције моћи, пошто је моћ управо оно што их првенствено занима (де Ботон 2005: 24).

Врсте и карактеристике снобизма

Де Кленшан разликује две основне врсте снобизма – примарни и секундарни. Примарни снобизам настаје половином XIX века, из средњих и виших друштвених слојева (Тодоровић 1980: 82). Модерно друштво у настајању се све више развијало ка моделу света који није више докон и нема намеру да свој живот проводи испразно, па се стога може рећи да ова врста снобизма настаје из жеље да се следе обрасци понашања некадашњег двора и монарха који све више губе на значају.⁴² Примарним или монденским снобом, тзв. „салонским човеком“ називаће се онај ко је креатор и имитатор начина одевања, становања, коришћења доколице, онај који тежи томе да буде примљен у најексклузивније салоне. У својој другој фази снобизам показује тенденцију спуштања и обухватања оних нижих друштвених слојева који немају никакве везе са двором и назива се секундарним, изведеним или накнадним снобизмом (Илић 1974: 77). Међутим, примарни снобизам није нагло прешао из тзв. високог друштва на припаднике нижих друштвених слојева већ у том процесу делују два закона. Први закон јесте да ће се у једној друштвеној и културној средини утолико пре распрострањити снобовско понашање уколико је та средина била у непосреднијој вези са примарним снобизмом, а други закон се заснива на ставу да ће једна социјална средина бити утолико дубље инфицирана снобовским понашањем уколико је то средина затворенијег типа, потпуно уверена у своју необичност, аутентичност и егзотичност (Тодоровић 1980: 83).

Код Текерија наилазимо на занимљиву поделу снобова на релативне и апсолутне, при чему под апсолутним снобовима подразумева оне „који су снобови свугде и у свако доба, у сваком друштву, од јутра до мрака, и од младости до гроба, будући да их је природа обдарила снобизмом – док су други снобови само у извесним приликама и односима у животу“ (Текери 1969: 6). Прву категорију снобова Текери објашњава сликовитим приказом потпуковника Сноблија који је „[...] носио лаковане чизме и исте такве бркове; у говору је врскао, развлачио речи и из њих изостављао слово `р“ (Текери 1969: 5)

⁴² Француска револуција и сви бурни догађаји који су се одиграли после ње довели су до тога да су краљевске породице и дворови, као и све оно што су они представљали, изгубили значај и сведени су на пуке фигуре и огољену декорацију, али навике које су стваране вековима одржавале су се и после ових великих промена. „Дворови нису хтели да умру. Да би наставили своју егзистенцију, они су морали да измисле нови ауторитет који ће заменити монарха. То више није појединац, наследник, личност, већ читав један систем појава, које ће представљати средиште интересовања. У „отменим друштвима“ XIX века у свим великим европским престоницама, тај нови ауторитет биће *котерије снобова*“ (Илић 1974: 75). Котерије почињу да креирају нови начин живота, развијајући моду која до детаља упућује на то како треба везати кравату нпр., упоредо са упутствима како изабрати аутомобил или како водити салонску конверзацију.

и сматра их доброћудним и безазленим робовима бонтона. Други тип снобова означава као лицемерне снобове и представља их гротескном сценом ручка код румелијског паше Лекеербиса (Текери 1969: 8–9).

А. Морао разликује неколико нивоа снобизма при чему полази од „оних са врха лествице друштвених вредности (на којој „чуче краљевска височанства“), преко нешто нижег нивоа (снобизам аристократа), па све до најнижег нивоа на којем стоји „маркиза“, сиротица која држи јавни тоалет на Јелисејским пољима у Паризу и дозвољава приступ само „одабраним клијентима који јој доносе букете цвећа“ (Божиловић 2006: 183).

По Коковићевом схватању, неке од основних карактеристика снобизма су:

- снобизам се, пре свега, односи на доколицу – на доколичарске обрасце понашања, док се етика рада и професионалне активности стављају у други план,
- снобови сами себи додељују супериорну улогу у односу на све остале,
- снобизам увек означава припадност одређеним затвореним друштвеним групама и постоји међусобна сагласност међу члановима тих група око ставова, мишљења и уверења, које такође сматрају супериорнијим у односу на другачије ставове, мишљења и уверења,
- снобовима није важно да ли су вредности или критеријуми за које се залажу и на основу којих остварују стварну или замишљену друштвену промоцију заиста општепризнате друштвене вредности или су сасвим споредне или чак потпуно безначајне у хијерархији људских вредности,
- све снобовске групе имају своје ритуале и знаке распознавања, као и одређена места где се окупљају и друже међусобно, дивећи се себи самима (Коковић 1997: 448).

Једна од најбитнијих одлика снобизма је имитирање – у социјалном смислу може се говорити о извесној горњој граници у том процесу имитације јер највиши слојеви немају више кога да имитирају. Сноб имитира оне које сматра славним, значајним, знаменитим. „Он је спреман да их обоготворије, да их обожава до фанатизма и самопонижења“ (Божовић 2010: 95).

Ален де Ботон наводи страх као нешто што је дубоко укоренењено у снобизму јер сматра да потцењивање других није просто разбирига снобова и нешто чиме се они забављају, већ да иза охолости постоји страх – тај страх се преноси с генерације на генерацију, те долазимо до одређене законитости у репродукцији снобизма, а то би било да снобови рађају снобове. „Старија генерација намеће своје необично снажно повезивање скромног положаја и катастрофе, ускраћујући свом потомству ону наслагу емоционалне слојевитости, која би им допустила духовну угодност да представе да се низак статус (њихов властити или других) не може једноставно поистоветити с недостојношћу, нити висок статус с изврсношћу“ (де Ботон 2005:27).

„Нема много оних који би, попут снобова, могли да се похвале чињеницом да се клоне предмета масовне производње и лошег укуса“ (Монен 2004: 17), па отуда и безобзирност и безочност снобовских кругова, јер човечанству

недостаје отмености и узвишености, чиме оно одбацује и сваку фантазију и имагинацију, као и разовршеност и различитост. „Чак је и у Француској завладала подозрива атмосфера, као да су уметност, лепота и екстраваганција само ђавоље дело“ (Монен 2004: 19). Међутим, фантазија и имагинација једног сноба углавном се исцрпљује у стварању властитог „ја“. Антонијус Монен иначе снобизам везује за најсуптилније наслеђе европске декаденције и дендизма и очигледно га сматра ширим појмом који се може применити и у условима савремене културе, док је денди данас „само онај који у одевању претерано прати моду“ (Монен 2004: 15) или, може се рећи – човек гомиле.

Александар Тодоровић сматра да су изузетност и супериорност основна обележја снобизма, али не као неке објективно дате карактеристике, већ као субјективно одређивање сопственог значаја и положаја у датој средини од стране самих снобова. Исти аутор сматра да снобизам рефлектује сасвим посебне карактеристике када се посматра у вези са модом као појавом и да се те карактеристике испољавају у области одевања, становања, у љубави, култури и уметности и др. (Тодоровић 1980: 84-85).

Снобизам и мода

Мода (франц. *la mode*) означава пре свега тренутни укус или укус времена који се од индивидуалног укуса разликује колективним усмеравањем и претензијама на опште важење, а од уметничког стила ужим временским ограничењем и масовном распрострањеношћу. Карактерише је хировитост, тј. непредвидљивост, а будући да следи двоструки императив – императив универзализације и императив спецификације – њоме управљају бројни парадокси. Иако је подложна брзим променама, у стању је да лансира владајући, мада краткотрајни, идеал лепог. Затим, поред тога што функционише по принципима слободе и једнакости, увек се изнова претвара у потребу за прилагођавањем и комфорнизмом, а омогућујући симболичко повезивање у заједници „истих“ делује као сила која укључује, али такође и раздваја, пошто из те заједнице други нужно бивају изузети (Шнел 2008:412-413).

Мода је, по Тодоровићу, тесно повезана са развојем снобизма. Новине у моди настају тако што се онда када мода постигне свој циљ јавља радозналост или „љубопитство“, како наводи аутор, које имплицира настанак нових варијанти моде, али не нужно и и неку корениту промену. Те новине се углавном примећују у неким споредним стварима, па зато савременици најчешће нису способни да уопште направе разлику између детаља и промене читавог стила, а такво поступање је нарочито карактеристично за снобове. Снобови често сасвим ситне промене у моди проглашавају за потпуну промену стила, чиме се потпуно неважни елементи сматрају битним за развој моде (Тодоровић 1980: 85).

Овде се такође може говорити и о категорији престижа која се подједнако манифестује у областима материјалних, културних и других друштвених потреба. Пораст ових нереалних и претераних потреба добија огромне размере у одређеним круговима управо због стварања престижа, па долази до куповине и гомилања предмета који не задовољавају нити материјалне, нити естетске или уметничке потребе. Снобизам се може манифестовати као често мењање стана или аутомобила и уопште, као куповина разних ствари које не одговарају одређеним потребама (Тодоровић 1980: 85–86). Проблем настаје и онда када потпуно обични предмети и производи, као што су аутомобили, намештај или одећа доспевају у неприкладно друштво, неприкладне ситуације и на неприкладна места, чиме се чине покушаји да се доспе на виши друштвени положај опонашањем животног стила вишег друштвеног слоја (Жунић 1994: 40).

По схватању Р. Конига сноб је „онај који осећа или верује да га посматрају и зато мисли да мора ићи за сваком модом па макар она била и најекстравагантнија“ (цит. пр. Тодоровић 1980: 86), чиме се истичу неке од битнијих карактеристика сноба, а то су озбиљност којом он у сваком тренутку приступа сопственој појави, као и огроман значај који придаје самом себи. Са истом том озбиљношћу сноб приказује и најмању варијанту моде као ствар од „државног значаја“ и увек жели да буде испред свог времена и да неки модни детаљ први понесе. Може се рећи да је то ствар принципа за једног сноба.

Снобизам у моди на одређени начин представља облике понашања који одударају од облика понашања карактеристичних за масе или се налази мимо њих. По Кониговом схватању сноб је „несрећан елемент“ у друштву који уздиже моду до религије и чини све да јој се прилагоди, али некако се увек нађе „поред“, мимо токова, пошто увек жури испред природног развоја ствари. Такође, његова непрестана тежња јесте да ступи у контакт са онима који не желе ни да знају за његово постојање, тј. са вишим друштвеним слојевима, па се зато налази и у константном стању неизвесности из кога је једини излаз – претеривање. Сноб је – може се рећи – приморан да буде виши по моди него што је сама мода и такав начин понашања га маргинализује, па се из тога може закључити да се сноб јавља само у извесним типовима друштва – у онима која су већ прошла кроз процес одмакле индивидуализације и која показују велику покретљивост у питањима моде. Та покретљивост или мобилност је постала, како каже Тодоровић – „конвенционални канон свакодневног живота“ и у таквим друштвима сноб игра већу улогу него на другим местима, те аутор закључује да су управо претеривање и пренаглашавање појединих елемената моде који нису битни за промену самог стила моде управо основна карактеристике снобизма у овој области, у области моде (Тодоровић 1980: 86-87).

По Р. Пођолију, снобизам у култури произилази управо из царства моде, „моде снобовског начина одевања, моде избора тема и њиховог трансфера из једне области уметности у другу, моде понашања која своје сокове црпе из уметности“ (Божиловић 2006: 182).

Феномен хипстера

Термин „хипстер“ се први пут појавио 40–их година у САД-у и односио се углавном на припаднике беле средње до више класе који су имали афинитете према тадашњој блуз и џез сцени и који су покушавали да присвоје комплетан имиџ музичара – дакле стил облачења, начин говора, боемски живот, конзумирање дрога и сл., са тенденцијом да се занемари статус, порекло и припадање одређеном друштвеном слоју.⁴³

Управо та везаност за музичку сцену и тежња авангарди као покушају бекства из сопствених оквира је једина линија која повезује некадашње и садашње хипстере. Почетком деведесетих тај појам се везивао за младе који су изражавали презир према мејнстрим моди и култури, а фаворизовали инди-рок и филмове независне продукције, између осталог, и јавља се у необојемским четвртима америчких метропола добијајући ексклузивније значење од пређашњег. Никад га није било лако дефинисати с обзиром да хипстеризам увек представља својеврсну мешавину различитих стилова, укуса и понашања, а верује се да је настао као послератни правац инспирисан *hippie*, *punk*, *grunge* и *beat* покретима. Крајем деведесетих термин хипстер почиње да се везује за младе људе са афинитетима према алтернативној култури, нарочито према алтернативној музици, хип-хопу, независном року и према животном стилу кога одликује куповина у *second hand* продавницама, органска храна, вегетеријанство и слично. Након напада на Њујорк 2001. године окрећу се „зеленом покрету“ и почињу да користе симболе попут змија и цвећа. Тада хипстеризам почиње да се шири и ван граница САД-а и његови припадници убрзо постају несвесни ствараоци, али и следбеници мејнстрим трендова.

Историјски гледано корени хипстеризма сежу мало даље од средине XX века у Америци када се тај израз први пут појавио. Сматра се да су претече ове појаве најпре били француски декаденти окупљени око лика и дела Шарла Бодлера, енглески дендији око Оскара Вајлда, па тек онда читав *art deco* еклектицизам између два светска рата, ексцентрични модернисти из плејаде „поетике -изама“ (међу којима ће предњачити дадаизам), џез, па затим тек америчка дефиниција битника после II св.рата; све ово наведено биће добро потопљено у хипи покрет да би се испрало нешто касније, у постмодернизму, где ће се комбиновати филозофске вредности од Сартровог егзистенцијализма до Жака Дерида и Жана Бодријара са стилским круговима оку-

⁴³ Овај термин се често везује за битнике, те тако Џек Керуак говори о хипстерима из четрдесетих као о „лутајућим ликовима посебне духовности који се смуцају по целој Америци стопирајући“, Ален Гинсберг их слично описује у својим поемама, док их Мајлер назива „америчким егзистенцијалистима“, који теже да учине радикални раскид са друштвом и да постоје сами за себе, без корена и без везаности за нешто. http://en.wikipedia.org/wiki/Hipster_%28contemporary_subculture%29

пљеним око Ендија Ворхола и поп-арта; одатле то раслојавање наведених линија преплиће се са свим савременијим токовима *инди* струје, *пост-панка*, до непрегледног мноштва фузија ди-џејинга и несагледивих могућности комбинавања најситничавијих дефиниција музичких врста и подврста. Од изворних елемената француске декаденције и енглеског дендизма остало је суштински врло мало, заправо реликти ових елемената сачувани су једино у неким модним фетишима и начину живота⁴⁴.

Хипстер тежи да буде идол самом себи, аутентичан и оригиналан, а његов снобизам огледа се првенствено у потреби да буде прихваћен као такав – али никада потпуно схваћен, јер он мора бити недостижан у нечему, а ако и није недостижан, мора макар бити недефинисан. Он наслућује да можда постоји нешто несазнајно и неизрециво (што је често прекретница ка алтернативним „духовностима“ којима неретко тежи), али хипстер је опет неко ко ће и то несазнајно и неспознатљиво настојати да поистовети са сопственом индивидуалношћу, те нарочито назначити тенденцијом ка помодним испољавањима. Крајњи домет ове тенденције је бити „нај-кул.“ Све је то игра поентирања без поенте, односно у целом сплету Бодријарових симулакрума и симулација – духовито пародирање непостојећег оригинала.

Савремени хипстер не сматра себе неким ко је „нобл“ и привидно је емпатичан према нижим слојевима „напаћеног пролетаријата“, при чему се та емпатија исказује високим интелектуализовањем проблема радничке класе, али никако неком конкретнијом акцијом, то јест – не сме се бити интегралним делом тог пролетаријата, јер тада прокламована аутентичност долази у опасност. Модна побуна и мода побуне, очајавање над ситуацијом у свету, сентимантална површност у хуманим обзирима за, рецимо, проблем гладне деце у Африци, активизам који не иде даље од медијских досетки на друштвеним мрежама – и све то да би се у крајњем домету било *кул*. Подилажење нижим слојевима могло би бити једна од битних заједничких одредница којом би се обухватили хипстери као колико–толико јединствени феномен. Привидно се пародира маниризам „нобл слоја“ као нека врста тежње ка интелектуалном елитизму, док се на модним детаљима, такође привидно, изражава симпатија према нижим класама, што се испољава у демодне ношњи и наглашавању носталгичних тонова „старих добрих времена“. Реалност је заправо да им стварна елита или „нобл“ слој остаје ван домашаја, па им преостаје само травестија тих узвишених манира кроз модну емпатију према нижим слојевима и покушај да се прогласе макар интелектуалним или духовним кремом међу друштвеним слојевима.

⁴⁴ „Дендизам, ако узмемо на себе много слободе и превидимо неопходну опрезност, могли бисмо најлакше описати кроз пример: то је оно што је заједничко Лорду Бајрону, Ендију Ворхолу, Оскару Вајлду, Дејвиду Боувију, Шерлоку Холмсу, Бодлеру, Евгенију Оњегину, Марселу Прусту...“ Доступно на:

<http://jednostavnosvim.blogspot.com/2014/03/dendizam.html>

Хипстер бежи од представе *осредњости* средње класе, отуђује се од сваке могућности да буде део нечега медиокритетског, па тако срља у екстреме „оригиналности по сваку цену“, а тензија расцепа индивидуалног и друштвено-културног ствара неурозу од које се прави модни детаљ. Носити себе самог као сопствено уметничко дело и евентуално се представљати као дубоко шифровани транспарент духа времена и „пост-идеолошке“ шизме епохе, то је почетни домет скоро сваког хипстера; крајњи домет јесте никада не бити схваћен и никада не бити дешифрован, а истовремено себе представити као некога ко је дешифровао све енигме времена и простора. Ако нешто није нимало енигматично, хипстер ће тежити да га мистификује – вероватно у нечему што је свима очигледно постоји скривени смисао у који је само он успео да проникне. Један начин да се то постигне је баратање гламурозним вокабуларом олако схваћених фраза којима често ни сам субјект не зна значење, па се крије у измаглицама релативности, изигравајући спонтану лежерност. У том погледу патентирана је фраза „пост-иронија“ као потреба да се на какав-такав начин стабилизује појам о стилској фигури њиховог израза и дестабилизује сваки смисао дешифровања самог себе. „Пост-иронично“ су хипстери једно време објашњавали зашто носе еарпу такозвану „палестинку“ (у време када су америчке трупе вршиле војну интервенцију на подручју Блиског истока) – по њиховим сопственим речима кроз тај модни детаљ су изражавали активизам, тј. своје негодовање због војне интервенције, али не да би испали пуки пацифисти (јер бити обичан пацифиста је сувише „мејн-стрим“) него се том тобожњем пацифизму пришива и „пост-иронија“.

Сам назив „пост-иронија“ указује на потребу да се покаже да иронија више није довољна, да је сувише комерцијализована па је потребно да се регенерише кроз нови појам. Зато се том појму напросто додаје неки од уобичајених постмодернистичких префикса; иронија, као стилска фигура која је скоро увек током историје имала тенденцију да дестабилизује смисао и приказе га у дубљим противречностима, као да је са овим префиксом (овим модним пришивком од префикса) добила нову димензију дестабилизације саме себе, то јест сопственог смисла. „Пост-иронија“ постаје нека врста двоглаве ироније од које су обе главе – привид. Значење више не постоји, истине одавно нема; постоји само двоструки привид осцилација тобожњег смисла у чијем процепу се дешава читава дијалектика обесмишљавања.

Хипстерски снобови

Роберт Ланам у својој књизи *Приручник о хипстерима* веома сликовито, карикирајући, саставља портрет модерног хипстера и описује га као неког ко поседује укус, формира мишљење и обликује ставове који су не само „кул“ већ „најкул“ (Lanham 2003:5). „Прихватљива“ или типична занимања једног

хипстера могу бити: архитекта, власник галерије, уредник часописа, шетач пса, рестауратор намештаја, модни дизајнер, писац, доживотни студент, илустратор, музичар, веб-дизајнер или било које друго „аутентично, креативно поље занимања“ (Lanham 2003:102) пошто је аутентичност, поред оригиналности и индивидуалности, веома важна у свим аспектима хипстер културе и наглашава се у свим областима, од моде и музике до хране и пића. Па опет, припадници ове групе *уз нешто изузетака* личе један на другог, што је велика иронија хипстерских, као и свих других снобовских кругова, уосталом. Свеprisутни страх учесника хипстер сцене да ће бити оцењени као „неаутентични“ наводи их на копирање образаца понашања других хипстера, што доводи до појаве потпуно истог стила облачења, слушања исте музике, усвајања исте животне филозофије чиме се заправо негује „индивидуалност и аутентичност“ читавог хипстер покрета науштрб стварног индивидуалног изражавања појединца.

Робовање „прихватљивим“ модним трендовима у области одевања пре свега које подразумева наочаре са пластичним оквирима, шарену „инди“ гардеробу и незаобилазни шал око врата без обзира на временске прилике и годишња доба, доводи до поништавања индивидуалног укуса ради претварања појединца у анонимног припадника масе истоветних примерака.

Склад између захтева моде и укуса појединца представља друштвено уравнотежавање појединца између захтева заједнице и захтева индивидуалитета, те би зато сваки појединац требало да тежи за тим да у оквиру неког модног израза нађе индивидуалност своје појаве и изгледа и да је задржи као личну ознаку (Глушчевић 1990: 230–231), али се чини да то никако не успева припадницима хипстер сцене.

Контрадикторност хипстерске културе се огледа у томе што се они који себе ту сврставају боре против униформности и етикетирања било чега, а у исто време почињу да личе једни на друге. То је један од разлога што данашњи хипстери имају врло мало везе са оним изворним, америчким хипстерима о којима је било речи. *Оксфордски речник* дефинише хипстера као особу која прати последње трендове у моди, нарочито оне за које сматра да се налазе ван „мејнстрим“ културе,⁴⁵ а управо то и јесте један од парадокса: хипстеризам се данас представља као нешто што тежи да се потпуно измести ван токова владајуће културе и њених вредности, а у исто време представља конзумента исте те културе. Нова гардероба, скупа и маркирана, која треба да изгледа као да је из *second hand* продавнице, презирање великих корпорација уз обожавање *Starbucks-a*, тенденција да се делује лежерно уз потпуну опседнутост имиџом – само су неки од парадокса везаних за савремене хипстере.

Она опседнутост успињањем на друштвеној лествици, макар и привидним, присутна код класичног сноба која се најбоље види у пажњи коју посвећује својој целокупној појави, овде је такође преокренута у свој парадокс – за хипстеризам се одлучују претежно млади који себи могу да приуште тај,

⁴⁵ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/hipster>

заправо нимало јефтин начин живота, а својом појавом теже да оставе утисак припадања нижим друштвеним слојевима.

Читава једна грана модне индустрије одредила је хипстере као циљну групу јер је то био комерцијално добар начин да се, без снижавања цена, продаје гардероба из запуштених магацина која је давно изашле из моде. А разумевање у историју модних трендова и разумевање у политичку филозофију су две основе хипстеризма одакле се генеришу нови и нови начини испољавања, у непрестаној динамици негирања устаљених тривијалности средине, а затим и негирања свега што брзо постаје тривијално и код других хипстера – јер шта се напоскон дешава са том индивидуалистичком изузетношћу ако се на једном истом месту нађе толики број изузетних? Тада долази до паничне промене модних детаља у екстремнији крик ексцентричних иживљавања укуса јер имају потребу да буду „изузетнији“ од остатка „изузетних. Без обзира на све то, посматрајући читав феномен, иако пун противречности, парадокса, двоструких или вишеструких осцилација релативности и привида, запажа се да постоји једна ствар која не мења своју вредност и које се хипстери, упркос својој животној филозофији нимало не гнушају – робна марка.

Занимљиво је и то да је веома ретко, ако не и немогуће, наћи појединца који ће себе поносно сматрати хипстером, иако веома јасно носи симболе хипстеризма и манифестује управо такав начин понашања и живота. Тај чудни парадокс самоидентитета и порицање сопствене егзистенције се може објаснити једино враћањем на једну од основних идеја хипстерских кругова – борбе против етикетирања било чега, а у исто време не треба изгубити из вида ни то да је једном снобу најтеже да призна себи и другима да јесте сноб.

Литература

- Божиловић, Н. (2006) *Кич култура*. Ниш: Зограф.
- Божовић, Р. (2010) *Тишина доколице*. Београд: Чигоја штампа.
- Ботон, А. (2005) *Статусна зебња*. Београд: Завет.
- Вујаклија, М. (1966) *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Глушчевић, З. (1990) *Живот у ружичастом*. Београд: Просвета.
- Жунић, Д. (1994) *Свакидашњи укус: критика моћи свиђања*. Ниш: Просвета
- Илић, М. (1974) *Социологија културе и уметности*. Београд: Научна књига.
- Коковић, Д. (1997) *Пукотине културе*. Београд: Просвета.
- Lanham, R. (2003) *The Hipster Handbook*. New York: Anchor Books.
- Монен, А. (2004) *Мали брeвијар снобизма*. Чачак: Градац.

- Текери, В. (1969) *Књига о снобовима*. Београд: Рад.
- Тодоровић, А. (1980) *Социологија моде*. Ниш: Градина.
- Шнел, Р. (2008) *Лексикон савремене културе*. Београд: Плато.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Hipster_%28contemporary_subculture%29
- <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/hipster>
- <http://jednostavnosasvim.blogspot.com/2014/03/dendizam.html>

Anita D. Nizić

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF SNOBBERY AND ITS MANIFESTING AMONG CONTEMPORARY HIPSTERS

Abstract: Quite a specific kind of snobbery which contains all the essential elements of this phenomenon but completely on other grounds, occurs in contemporary hipster subculture, which has very little to do with the former meaning of the term. Hipsterism increasingly cuts across different strata of young and seem fully representative for the observation and analysis of the phenomenon of snobbery among the young population, because in addition to all the basic features of the phenomenon of snobbery, hipsterism also contains the specific characteristics and contradictions. While supporters of this subculture look to its members as well as the generation of young people looking for individuality and tolerance of what is modern, there are, on the other hand, those who are very critical of this wave and the very term “hipster” is viewed through the prism of his stereotypes, pronouncing it as an insult, because for them it represents a pretty empty, inauthentic individual who is only prone to blindly follow fashion trends.

Key words: snobbery, fashion, hipsters.

ПРИКАЗИ

Александра Ђурић Миловановић

САНУ
Балканолошки институт
Београд

Приказ

О ПРОТЕСТАНТИЗАЦИЈИ РОМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ⁴⁶

Студија социолога религије Драгана Тодоровића *Роми на трећи начин (Утицај протестантизма на свакидашњу културу Рома)* представља резултат ауторових дугогодишњих истраживања феномена протестантизације Рома југоисточне Србије. Иако по обиму невелика, у књизи је на сажет и прегледан начин представљено истраживање једне ретке теме која укључује теренски рад са осетљивим и врло често маргинализованим заједницама, што представља изузетно сложен истраживачки задатак. „Улазак“ истраживача у тзв. мале верске заједнице, као што су Хришћанска баптистичка црква, заједница Јеховиних сведока, Хришћанска адвентистичка црква, Еванђеоска протестантска црква, обављање интервјуа са верницима, пасторима, присуства богослужењима и слично, подразумева и вештине истраживачког поступка током рада на терену. Велики број дубинских интервјуа које је аутор сакупио током вишегодишњег истраживања, једним мањим делом представљени су и у овој књизи. Оригиналноста монографије представљају и фрагменти интервјуа, који заједно са ауторовим коментаром, пружају слику живота Рома протестаната у истраживаном подручју.

Драган Тодоровић је овом студијом, као и свим својим досадашњим публикацијама, отворио једно изузетно важно питање приступања малим верским заједницама и променама које конверзија из православља или ислама у протестантизам доноси. Узимајући Рома за студију случаја, аутор указује и детаљно описује кроз добијени теренски материјал, како наступа прелазак из ислама у протестантизам, што представља јединствен случај не само за наша домаћа истраживања, већ и за европску и светску научну публику. За разлику од простора данашње Војводине, где су се нове протестантске заједнице оснивале крајем 19. и почетком 20. века међу различитим етничким групама, протестантске заједнице јужно од Дунава основане су касније и у мањем бро-

⁴⁶ Драган Тодоровић. (2015) *Роми на трећи начин (Утицај протестантизма на свакидашњу културу Рома)*. Ниш и Нови Сад: ЈУНИР и Прометеј, 1-87.

ју. Описујући процес протестантизације југа Србије, аутор издаваја три таласа у којима се тај процес одвијао; први талас током 1950. и 1960. година 20. века када путем првих мисионара из Београда долази и до првих контаката са новом религијом. Начин ширења ових заједница разликовао се од праксе традиционалних верских заједница као што је СПЦ или исламска заједница. Други талас наступа 1980–1990 године, када и присуство нових протестантских заједница постаје видљивије, односно њихов излазак у јавни простор постаје све заступљенији. Ту треба нагласити и каритативну улогу које су ове заједнице имале током 1990-тих (Адра, Љуби ближњег свог). Последњи, трећи, талас настаје од 2000. године, када је приметно и слободније деловање малих верских заједница, боља организација, образовање свештеничког кадра, омладинске секције и слично.

Када говори о распрострањености ромског протестантизма, Драган Тодоровић указује на суштину промене која наступа конверзијом или обраћењем. За разлику од положаја који су Роми имали у традиционалним црквама, који је неретко био маргинализован или стигматизован због њиховог мањинског положаја, у новим протестантским заједницама они стичу ишчекивано уважавање заједнице којој припадају. Тодоровић говори о неизаинтересованости традиционалних верских заједница за ромске проблеме, као и за њихово недовољно укључивање у активности заједнице. За разлику од њих, мале верске заједнице отворене су по принципу наднационалности или анационалности за припаднике свих етничких заједница, на које се гледа у потпуности развноправно и са уважавањем. Религијски идентитет овде преузима доминантну улогу, стога се Роми осећају боље интегрисано и прихваћено нарочито када је реч о Србима у протестантским заједницама. Управо то аутор и истиче, да је подела која је одувек постојала код Рома на „Ми Роми и они Гаце“ нестала и уместо ње наступила нова „Ми верујући–они неверујући“, односно ми верници одређене заједнице и остали из света, представљају кључну промену у социјалним везама код Рома протестаната. У књизи се наводи читав низ промена у погледу одбацивања исламских и православних обичаја: прослава Божића, Ускрса, славе, Рамазана, Курбан Бајрама, и традиционалних ромских празника Василице, Турђевдана, Бибије. За Роме пре чина обраћења празновање ових празника представљало је темељ њиховог ромског идентитета. Они су јединствени за све Роме и представљају део ромске традиције. Роми протестанти више не обележавају поменуте празнике или је њихово обележавање редуковано, што аутор примећује код пентекосталаца. Поред тога, у књизи се наводе и примери из животног циклуса, са редукованим обичајима, изостајањем некадашњих ритуала (пример прерани бракови, куповина младе и заснивање брачне заједнице искључиво са чланом из заједнице). Животни циклус се мења. Подстиче се образовање, здраве животне навике: забрањује се пушење, алкохол, цигарете, крађа, лаж, насиље, а подстиче се радна етика. Однос према смрти је такође другачији, предсмртни и посмртни обичаји се мењају, као и бројне ритуалне радње које бивају напуштене (нема

плакања за мртвима, хране на гробљу, свећа, крста, не носи се црнина и слично). Редуковање свих елемената претходних верских пракси су видљиви у свим животним аспектима појединца. Од највећег значаја је начин на који Роми изграђују свој нови идентитет са осталим члановима заједнице „браћом и сестрама“, јер се на тај начин руше баријере створене традиционалним додељивањем улоге „нечистих“. Ромима је привилегија и част да буду део протестантских заједница у којима се осећају прихваћено и једнако са осталим члановима. Њихов нови религијски идентитет мења не само верску праксу, већ и ствара нови поглед на свет. За промену навика унутар верујућих породица Драган Тодоровић наводи пример радне етике, где материјално овосветовно богатство представља показатељ Божје изабраности за оносветовни живот. Конверзија је са сигурношћу покренула процес преобликовања њиховог идентитета, као и стварање нових социјалних односа унутар заједница са Србима, као и са Ромима ван верских заједница. Аутор са опрезом закључује да ћемо тек имати прилике да видимо колики је допринос малих протестантских верских заједница интеграцији и еманципацији Рома у српском друштву, узимајући у обзир у којој мери су мале верске заједнице у нашем друштву и даље врло маргинализоване и недовољно прихваћене. Студија *Роми на трећи начин*, као и обимна прикупљена грађа, представљају неизмеран допринос Драгана Тодоровића, не само ромолошким студијама, већ и социологији и антропологији религије јер указује на динамику, сложеност и присутност малих верских заједница међу различитим етничким групама на простору Србије.

IN MEMORIAM
МИОМИР ИВКОВИЋ
(1944–2015)

Миомир Ивковић је рођен 1944. године у селу Равни До, општина Нишка Бања. На Филозофском факултету у Београду завршио је студије педагогије 1970. године. Докторску дисертацију на тему *Диркемово схватање васпитања и образовања – марксистичка критика* одбранио је 1979. године. Неколико пута је био на студијским боравцима у иностранству од чега су најзначајнији боравци у Паризу 1987. и 1990. године (*Meson le science de l'homme*).

Професионалну каријеру започео је као учитељ у сеоској школи, радио је као професор у Учитељској школи у Крагујевцу, а затим у Казнено-поправном дому у Нишу. Од 1975. године је радио на Филозофском факултету у Нишу као асистент на предметима Социологија васпитања и образовања и Методика наставе социологије. У звање доцента за наведене предмете изабран је 1980. године, а у звање ванредног професора 1980. година. Године 1990. постао је редовни професор за наведене предмете на истом факултету. Активно је радио на образовању научног кадра. Био је ментор или члан комисија за израду и одбрану: пет докторских дисертација, шест магистарских радова, три специјалистичка рада и бројних дипломских радова студената.

Поред рада на Филозофском факултету у Нишу, изводио је наставу на Учитељском факултету у Врању и на Учитељском факултету у Ужицу.

Миомир Ивковић је објавио већи број монографија, уџбеника и научних радова из области социологије васпитања и образовања и методике наставе социологије. Учествовао је на бројним националним и међународним научним скуповима. Објавио је, између осталог, следеће монографије и уџбенике: *Васпитање и образовање – Диркемова социолошка теорија васпитања* (1985), *Образовање и промене – огледи и истраживања* (1990), *Методика наставе социологије* (1995), *Образовање у друштвеном контексту* (1999), (коаутор) *Асистенти у настави – дидактичко усавршавање универзитетских сарадника* (2002), *Социологија образовања – одабране теме* (2004) и друге.

Значајан допринос академској заједници професор Ивковић је дао у области издаваштва. Био је члан редакције часописа *Настава и васпитање* (1983–1992), главни и одговорни уредник часописа *Теме* Универзитета у Нишу (1991–2001), главни и одговорни уредник *Годишњака за педагогију* Филозофског факултета у Нишу (2007).

Био је председник Савеза педагошких друштава Србије (1981–1983) и члан Председништва Савеза педагошких друштава Југославије (1981–1983).

Током дуге и плодне академске каријере Миомир Ивковић је обављао више функција на матичном факултету – био је декан (1994–1996), управник Студијске групе за социологију (1986–1988), први управник Студијске групе за педагогију (2000–2004) и руководилац последипломских студија, смер *Социологија васпитања и образовања*. На Универзитету у Нишу такође је обављао више функција – заменика председника Скупштине Универзитета, управника Марксистичког центра, члана Одбора за друштвене науке и заменика председника Научно-стручног већа за друштвене и хуманистичке науке. У Министарству просвете Републике Србије био је члан Експертског тима за децентрализацију образовања (2001. године).

Добитник је неколико награда и признања Универзитета у Нишу и Филозофског факултета у Нишу. Последње признање је *Захвалница Универзитета у Нишу* за изузетан допринос на месту главног и одговорног уредника часописа *Теме* током једне деценије уређивања (2006). Дописни члан Српске академије образовања постао је 2007. године.

Миомир Ивковић ће остати упамћен међу колегама, сарадницима, студентима и у широј друштвеној заједници по критичком промишљању проблема васпитања и образовања у друштвеном контексту и по професионалном приступу и поштовању педагошких принципа у васпитно-образовном раду.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Часопис објављује радове на српском и на енглеском језику. Сви радови пролазе процедуру рецензије. Поред тога, часопис објављује стручне радове, приказе и осврте.

Радови треба да буду величине до једног ауторског табака (16 страна) и треба да садрже резиме и кључне речи на српском и једном од светских језика. Аутори треба да наведу назив установе, место и своју е-mail адресу. Текст рада треба доставити у електронској форми електронском поштом: фонт Times New Roman, ћирилична тастатура (за радове на српском језику), величина фонта 12, проред 1.5.

Литература се наводи унутар текста (пример Мандра 2001: 59), а у фусноте уписивати само коментаре и објашњења. Литература се наводи на крају текста по азбучном реду. Примери:

- пример навођења књиге: Андерсон, Б. (1998) *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато.
- пример навођења текста у књизи: Џуверовић, Б. (1991) „Друштвене неједнакости у образовању“ у *Србија крајем осамдесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- пример навођења чланка у часопису: Божовић, Р. Р. (2003) „Секте, култови и толеранција према њима“, *Теме* XVIII (1): 119-131.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The Journal publishes papers in Serbian and English, as well as in Croatian and Bosnian. All the submitted papers are subject to reviewer check. Apart from papers, the Journal publishes critical reviews and commentaries as well.

The submitted papers should not exceed 16 pages in length and should also contain an abstract and key words in English, French, German or Russian. The authors should also supply their affiliation and e-mail address. All contributions should be sent electronically through email (font: Times New Roman, 12pt, line spacing: 1.5).

All references cited in the body of the text should be given in brackets, eg. (Mandra 2001: 59), not in footnotes; footnotes can be used for additional comments and explanations. The references used should be provided at the end of the paper. Sample examples:

- citing a book: Collins, R. (1994) *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- citing a paper in a book: Foucault, M. (1986) «On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress», in *The Foucault Reader* (P. Rabinow, ed.). New York: Pantheon.
- citing an article in a journal: Devine, F. (1998) «Class Analysis and the Stability of Class Relations». *Sociology* 32: 23-42.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ
XI/14-15 (2015)

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

За издавача
Проф. др Горан Максимовић, декан

Корице
Дарко Јовановић

Формат
CD-R

Штампа/нарезивање
Филозофски факултет у Нишу

Тираж
150 (CD-R)

Ниш 2016.

Електронско издање
http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm

ISSN 1451-9739

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316

ГОДИШЊАК за социологију / Филозофски
факултет у Нишу ; Драгана Захаријевски. -
Год. 11, бр. 14-15 (2015) - Ниш : Филозофски
факултет, 2005 (Ниш : Филозофски
факултет). – 24 cm

Доступно и на:

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm. -
Годишње.

ISSN 1451-9739 = Годишњак за социологију -
Филозофски факултет у Нишу
COBISS.SR-ID 121295372